

TOLNAI ÁGNES

**A MULTIKULTURALIZMUS ELMÉLETI ÉS GYAKORLATI KÉRDÉSEI
AUSZTRÁLIA ESETÉBEN**

NEMZETKÖZI TANULMÁNYOK INTÉZET

TÉMAVEZETŐ

DR. ROSTOVÁNYI ZSOLT DSc

EGYETEMI TANÁR

© TOLNAI ÁGNES

BUDAPESTI CORVINUS EGYETEM
NEMZETKÖZI KAPCSOLATOK DOKTORI ISKOLA

**A MULTIKULTURALIZMUS ELMÉLETI ÉS GYAKORLATI KÉRDÉSEI
AUSZTRÁLIA ESETÉBEN**

PHD-ÉRTEKEZÉS

TOLNAI ÁGNES

BUDAPEST, 2008

TARTALOMJEGYZÉK

ÁBRÁK ÉS TÁBLÁZATOK JEGYZÉKE.....	7
1. BEVEZETŐ GONDOLATOK.....	8
1.1 A kutatás célja.....	8
1.2 A vizsgálat módszerei.....	11
2. A KULTURÁLIS JOGOK MEGHATÁROZÁSÁNAK KÉRDÉSEI.....	15
2.1 Napjaink migrációjának sajátosságai.....	16
2.2 Kulturális jogok és kollektív jogok.....	18
2.2.1 A kulturális jogok nemzetközi elismerésének kérdései.....	18
2.2.2 A kollektív jogok problémája.....	19
2.2.3 Önrendelkezési jog és kulturális autonómia.....	23
3. ALTERNATÍVÁK.....	27
3.1 Szegregáció.....	28
3.2 Asszimiláció.....	29
3.3 Az olvasztótégely-elmélet.....	35
3.4 Berry modellje.....	37
4. A MULTIKULTURALIZMUS MINT IDEÁLIS MODELL?.....	40
4.1 A modell elemei.....	52
4.1.1 Állam és társadalom viszonya.....	54
4.1.2 A kultúra szerepe.....	61
4.1.3 Kell-e közös kultúra?.....	65
4.1.4 Az identitás kérdései.....	68
4.1.5 A közös identitás jellege.....	73
4.1.6 Miért kell közös nyelv?.....	78
4.1.7 A multikulturalizmus megjelenése a közpolitikákban.....	81
4.2 Rasszizmus, neopopulizmus mint kísérőjelenségek?.....	91
4.3 Összegzés.....	94
5. AUSZTRÁLIA – A MULTIKULTURÁLIS ÁLLAM.....	96
5.1 A bevándorlók országa.....	97
5.2 Gazdaság és bevándorlás.....	100
5.2.1 A munkanélküliség kérdése.....	101
5.2.2 Koporsó vagy méhkas?.....	103
5.2.3 Szociáldemokrácia vagy konzervativizmus?.....	105
5.3 Ausztrália bevándorláspolitikájának változásai.....	109
5.3.1 A fehér-Ausztrália-politika.....	109
5.3.2 Holt reformjai.....	113
5.3.3 Multikulturális bevándorláspolitikai.....	118
5.3.4 Változások a bevándorláspolitikában.....	123
5.3.5 Menekültek.....	125
5.4 A multikulturális Ausztrália.....	129
5.4.1. Nemzeti napirend a multikulturális Ausztrália számára.....	131
5.4.2 Új napirend a multikulturális Ausztrália számára.....	134
5.4.3 Multikulturális Ausztrália: egység a sokféleségben.....	138
5.4.4 Kohéziós erők.....	141
5.5 Az ausztrál identitás.....	145
5.5.1 Az ausztrál identitás elemei.....	145
5.5.2 Külpolitika és identitás.....	147
5.5.4 2007 – identitásreform.....	151

5.6 A kulturális identitás megőrzésének problémái az őslakók körében.....	152
5.6.1 Az ausztrál őslakók identitása.....	154
5.6.2 A föld kérdése.....	156
5.7 Kísérőjelenségek – neopopulizmus és rasszizmus.....	159
5.8 Hogyan tovább?	162
6. EGY MODELL ELEMEI	167
IRODALOM	173

ÁBRÁK ÉS TÁBLÁZATOK JEGYZÉKE

1. ábra Lakosság növekedésének faktorai.....	98
2. ábra Vallási közösségek Ausztráliában (2006).....	99
3. ábra Ausztrália korfája 1956-ban és 2006-ban	104
4. ábra Nettó bevándorlás 1945–2000	106
1. táblázat Bevándorlók születési hely szerint (%)	122
2. táblázat Kiadott vízumok számának alakulása (2005–2008).....	124

1. BEVEZETŐ GONDOLATOK

1.1 A kutatás célja

Kutatásom célja a többnemzetiségű államok etnikai csoportjai közötti konfliktusok egyik kezelési módjának vizsgálata. A multikulturalizmus mint a többnemzetiségű államokban élő etnikai csoportok közti együttélés problémáira adható lehetséges kormányzati válasz elméleti és gyakorlati elemeinek áttekintése és értékelése magyarázattal szolgálhat egyes államok sikeres, míg mások sikertelen politikáira. Akár azokat az államokat vizsgáljuk, ahol két-három nemzetiség él együtt, akár a bevándorlások miatt a többség és több kisebb csoport képét mutató országokat, mindegyik esetében találkozhatunk a multikulturalizmust támogató kormányzati válasszal.

A globalizáció és az ezzel szorosan összefüggő migrációs robbanás időszakában időszerű megvizsgálni az egyre sokszínűbbé váló államok társadalmi-etnikai problémáit, megfogalmazni a közös pontokat ugyanúgy, ahogyan az eltérések jellegét és okait.

Ha kontinensünkre tekintünk, az 1990-es évek balkáni eseményei, a németországi, a nagy-britanniai vagy a franciaországi, spanyolországi etnikai feszültségek, de a magyarországi cigányság kérdése is felveti az etnikai csoportok konfliktusmentes együttélésének igényét. A multikulturalizmus problémájának elméleti és gyakorlati vizsgálata ezért közelebb vihet bennünket saját európai problémáink megértéséhez is. A multikulturális gyakorlat bemutatása és elemzése azonban mégsem európai ország példáján történik.

Mikor multikulturalizmusról és multikulturális politikákról beszélünk, akkor két állam állhat előttünk példaként – Kanada és Ausztrália. Ez a két állam 1971, illetve 1973 óta deklarálta magát multikulturális államnak, ami nemcsak a lakosság összetételében, hanem a közpolitikai folyamatokban, a döntéshozatalban és a magánszférában is megjelenik, és rendezőelvként szolgál. Mindkét országnak elemi érdeke fűződik a multikulturalizmus fenntartásához. A társadalmi konfliktusok békés rendezése, a gazdaság szervezése a multikulturalizmuson keresztül történik. Az 1970-es évek óta folyamatosan építik, tökéletesítik annak intézményi és közpolitikai hátterét.

Mégis Ausztrália esetében napjainkban egyre inkább felmerül annak kérdése, hogy egy baloldali eszmerendszerrel mennyire képes azonosulni a jobboldali kormányzat. Ha

azonosul, akkor mennyire veszi el politikai arcát. Amennyiben pedig meg akarja őrizni arcát (és természetesen választóit), akkor milyen keretek között hajthat végre módosításokat és csatornázzhat be jobboldali értékeket. Ausztráliában azonban nemcsak a politika, hanem az átlagember szintjén is felmerülnek a multikulturális értékek vállalásának problémái. A XXI. századi Ausztráliának szembe kellett néznie már az őslakók és a muzulmán bevándorlók elleni tüntetésekkel vagy egy nyíltan rasszista párt törvényhozási térhódításával. Mind a magánszféra, mind a közszféra reakciói azt mutatják, hogy – annak ellenére, hogy a multikulturalizmus politikáját egyik szféra sem ítéli el (sőt, meg kívánja tartani) – a multikulturalizmus modelljének átalakítására van szükség.

Dolgozatom vizsgálatának tárgya ezért a multikulturalizmus egy olyan modelljének keresése, ami választ adhat a fenti kérdésekre, és egy olyan szempontrendszer felállítása, aminek alapján a teoretikusok modelljeit kiegészítve közelebb kerülhetünk az ausztrál modell problémáinak feltárásához. Ezért olyan ideáltipikus modellt keresek, amin keresztül a tökéletlenségek javíthatók és feltárhatóak a köz-, illetve a magánszféra által jelzett nehézségek és azok jellege.

Felvetődhet azonban a kérdés, hogy miért nem a másik deklaráltan multikulturális államot, Kanadát választom vizsgálatom tárgyának.

Meglátásom szerint napjainkban kétféle módon jelenik meg a kulturális-etnikai közösségek együttélésének problémája. Egyrészt a konszociációs államokban, ahol a kényes társadalmi egyensúly fenntartása történelmi távlatokba nyúlik. Itt egykori határrendezési vagy gyarmatosítási beavatkozások révén kerültek interakcióba kulturális-etnikai közösségek, amelyek korábban eltérő hierarchiában vagy elkülönült területeken éltek. Felborul a domináns csoport és kisebbség között évszázadokon keresztül kialakult egyensúly. Például a közép-afrikai országok esetében a gyarmatosítás már magában megváltoztatta a korábbi erőegyensúlyokat azáltal, hogy a gyarmatosítók a társadalmi egyensúly kényes kérdését figyelmen kívül hagyva egyik vagy másik csoportot választották ki hatalmuk alapjául. A politikai és gazdasági szempontból így dominánssá váló csoport a függetlenség elnyerése után meg kívánta őrizni pozícióját, ami összeegyeztethetlenné vált a demokratikus rendezőelvekkel. A határrendezések szintén egy terület korábbi etnikai egyensúlyát borították fel, dominánssá tettek olyan csoportokat, amelyek addig a területen kisebbségként éltek.

Mivel a konszociációs államokban a történelmi távlatokat kell lényegi vizsgálat tárgyává tenni, ezért a történelmi sajátosságok árnyaltsága miatt kevésbé lehet ideáltipikus modell megalkotásáról beszélni. Külön csoportba kellene rendezni az egykori gyarmati területeket – azon belül is szubcsoportokba a volt brit, holland és portugál–spanyol gyarmatokat. Szintén

külön kellene kezelni ezen belül is az egyes kontinensek államait, mivel a polgárháborúktól a diszkriminációig bezárólag eltérő formában jelentkeznek a társadalmi és gazdasági konfliktusok Latin-Amerikában, Afrikában vagy Ázsiában.

A kulturális-etnikai közösségek együttélése kérdésének másik vetülete a bevándorlótársadalmak szerveződése. Bevándorlótársadalmakról beszélhetünk Kanada, az Egyesült Államok és Ausztrália, valamint Új-Zéland esetében. Jelenlegi társadalmi képüket a globális migráció alakította ki. Közös jellemzőjük, hogy az európai hódítók érkezését követően az őslakók száma az üldöztetések és népirtás miatt drasztikusan csökkent. Domináns társadalmi csoporttá, azaz olyan csoporttá, amelyik tartósan képes birtokolni a politikai és gazdasági hatalmat a telepesek váltak. A XIX. század második felétől ezekre a területekre azonban már nemcsak az anyaországból érkeztek. Megjelentek az ázsiai, latin-amerikai és európai bevándorlók, akiknek száma jelentősen megnövekedett a két világháború között, és a második világháború után tovább fokozódott. A bevándorlók által kialakított társadalmi, kulturális, gazdasági és politikai kihívásra ezek az államok eltérően reagáltak.

Az Egyesült Államok olvasztótégelye inkább az asszimiláció egyik formájaként értelmezhető, mintsem multikulturalizmusként, ezért a multikulturalizmus ideáltipikus modelljének keresése során ki kell emelni a vizsgálat tárgyköréből. Új-Zéland a maori őslakók és a brit telepesek között a politikai és gazdasági erőviszonyokat deklaráló 1840-es waitangi szerződést követően bikulturális államként jelenik meg. Ezt a bikulturalizmust ugyan 1974-ben a diszkriminációmentes bevándorláspolitiká bevezetésével feladta, a multikulturalizmus mégsem jelenik meg deklarált kormányzati politikaként Ausztráliával vagy Kanadával szemben. Kanada esetében maga a kanadai multikulturalizmust is vizsgáló teoretikus, Joseph Raz zárja ki az országot a bevándorlóállamok köréből és sorolja a konzociálisak közé, amikor azt állítja, hogy multikulturalizmus-elmélete csak a konzociális társadalmak esetében igaz, bevándorlótársadalmakra az nem használható.¹

A deklaráltan multikulturális Ausztrália ebben a kategorizálásban inkább az Egyesült Államokhoz hasonlít, ám továbblépett annak asszimilatív politikáján az 1970-es években, és a multikulturalizmus intézményi és közpolitikai hátterének megteremtésével egy olyan társadalomban dolgozott ki modellt, ahol a domináns csoport mellett a világ minden országából érkező bevándorlók élnek, és ahol az egy országból érkező bevándorlók nem alkotnak akkora csoportokat, hogy azok egy konzociális állam képét vázolnák.

¹ L. A multikulturalizmus mint ideális modell? c. fejezetet.

Az ausztrál multikulturalizmus kialakulásáról, jellegéről és kihívásairól szóló esettanulmányban tehát egyrészt azt kívánom vizsgálni, hogy az elméleti modellek milyen viszonyban állnak a mindennapi társadalmi, kulturális és politikai gyakorlattal. Másrészt a modellnek melyek azok az elemei, amik Ausztráliában problémásan jelennek meg és vannak-e olyan tényezők, amiket mindenképpen vizsgálni kell ahhoz, hogy ezekre a problémákra választ lehessen adni. Ezért célom az ideáltipikus modell keresése, ami hozzájárulhat a bevándorlótársadalmak multikulturalizmus-modelljének tökéletesítéséhez.

Az értekezés hipotézise szerint tehát a multikulturalizmus Joseph Raz kijelentésével ellentétben létezik a bevándorlótársadalmakban, sőt, hosszú távon életképesnek bizonyul. Azonban nem statikus jelenség, folyamatos változásaival igazodik a változó társadalmi, gazdasági és politikai körülményekhez. Feltételezem, hogy modellje ezért dinamikus, el kell ismernie a változásokat, reagálni azokra és előre jelezni azokat a tényezőket, amelyek a bekövetkező társadalmi, politikai vagy gazdasági körülmények hatására változásokat fognak eredményezni.

1.2 A vizsgálat módszerei

Az elemzés célja a multikulturalizmus értelmezésének feltárása és a multikulturális modellek összehasonlítása révén egy egységes modell kialakítása. A hipotézis alátámasztása végett a multikulturalizmust vizsgáló teoretikusok munkáira, megállapításaira támaszkodom, amely megállapításokat és az általuk vázolt modelleket az ausztrál multikulturalizmus gyakorlatával vetem össze.

A multikulturalizmus modellek elméleti vizsgálata során a téma szempontjából jelentős szerzők, mint Michael Walzer, Joseph Raz, Will Kymlicka, Bhikhu Parekh, Jacob T. Levy, Charles Taylor, Jürgen Habermas, Brian Barry, Alain Tuoraine, Nancy Fraser és John W. Berry munkáit elemzem és vetem össze.

Elméleteik áttekintése után azokat a pontokat keresem, amiket mindannyian kiemeltek munkáikban és multikulturalizmus-modelljük meghatározó elemeként fogalmaztak meg. Így külön fejezetben tárgyalom az állam és társadalom viszonyát, a kultúra szerepét, a közös kultúra vonásait, az identitás problémáját, a közös identitás jellegét és a közös nyelv meghatározásának kérdéses pontjait. Szintén külön részben elemzem a multikulturalizmus közpolitikai leképezhetőségét. Itt kiemelem a pozitív diszkriminációt, mivel pozitív megkülönböztetés alkalmas arra, hogy egy csoportot vagy csoportokat tartósan előnyösebb

helyzetbe hozzon más csoportok helyzetéhez képest. Bizonyos esetekben ez indokolt – ahogyan erre rá is mutatok –, máskor azonban tartós jellege éppen dominánssá tesz egy csoportot és torzíja a csoportok közötti egyensúlyt. Az illiberálisnak tartott kultúrák kérdését is kiemelem ebben a fejezetben, mivel a bevándorlótársadalmakban igen különböző kultúrájú, vallású emberek találkoznak a köz- és a magánszférában. Közsférabeli találkozásuk megkívánja, hogy egységes elvek és minták alapján alakítsák ki viselkedésüket. Azonban ha kultúrájuk vagy vallásuk egymással ütköző nézeteket vall, akkor együttélésük konfliktusokkal terhelt lesz, amennyiben nem sikerül erre megoldást találni. A teoretikusok állításait ütköztetve a multikulturális modell egyik fontos eleme, az együttélés képessége lesz ebben az alfejezetben a vizsgálat tárgya, amit az oktatáspolitikai kérdéskörre követ. A teoretikusok egyetértenek abban, hogy a multikulturális személetű oktatás jelentősen hozzájárul az együttélési problémák kezeléséhez. Ezért ebben a részben a multikulturális oktatási anyag kialakításának körülményeit, kritériumait, illetve eredményeit tanulmányozom.

A modellek fent említett elemei közt determinisztikus kapcsolatot keresek, ám azok között ez a jellegű reláció nem áll fenn minden esetben. Legerősebben az oktatáspolitikai és a többi vizsgált elem relációjában jelenik meg, míg az oktatáspolitikát kiemelve a modellek egyéb elemei sztochasztikusan kapcsolódónak.

Azonban még a legideálisabb modell sem érvényesül problémamentesen. A társadalomnak mindig vannak olyan tagjai, akik nem tudják elfogadni a társadalmi változásokat, akik elégedetlenek a gazdaság vagy a politika teljesítményével, irányával. Kialakulnak ellenáramlatok, amiket a társadalom békésen vagy harcossá formában ad a döntéshozók tudtára.

A multikulturalizmus alapkérdésének, azaz a többféle kultúra békés egymás mellett élésének megválaszolása során akár Európában, akár kontinensünkön kívül, számos példáját látjuk a különböző kultúrájú és vallású csoportok összeütközésének.

Különböző kultúrájú és vallású csoportok alatt értekezésemben olyan közösségeket értek, amelyek vagy vallás vagy kultúra szempontjából homogén egységet alkotnak. A közösség tagjai magukat ezen homogén jellemzőben való azonosulás miatt tekintik összetartozónak, és ugyanezen tényező lesz az, ami elkülöníti őket más közösségektől. Amikor bevándorlótársadalmakról beszélek, akkor az azonos kultúrából származókat tekintem kulturális közösségnek. Kultúraként értelmezem így egy közösség mindennapi életének körülményeit, az azok mögött húzódó értékrendszert meghatározó, az ősöktől generációkon keresztül öröklött elemek összességét, amik közös szimbólumrendszeren keresztül kerülnek

kifejezésre. A szimbólumrendszer célja a közösség identitásának, az egymáshoz tartozás és a másoktól való megkülönböztetés kifejezése. Ennek eszköze a csoport elnevezése, a csoport által birtokolt nyelv, a közös történelem és a közös társadalmi intézményrendszer. A generációkon keresztül örökölt és továbbadott elemekre hol kisebb, hol nagyobb mértékben gyakorol hatást a külső környezet, formálva ezáltal a csoport szimbólumrendszerét és identitását. A kultúra ezért nem statikus jelenség. Gyakorlása csoportos tevékenység, az egyén egy nyelv használatával, egy értékrendszer magáénak mondásával, a történelem egyfajta interpretációjának elfogadásával hasonló felfogású, gondolkodású egyének közötti létet igényel.

A bevándorlótársadalmak kulturális közösségeinek találkozásánál kialakuló konfliktusok a rasszizmus és a neopopulizmus jelenségének is táptalajt szolgáltatnak. A más kultúrától való félelem vagy a másik kultúra nem ismerése olyan téves következtetéseket eredményezhet, amelyek a társadalom egy jelentős részét kirekeszthetik. A franciaországi utcai harcok a helyzetük javításáért tüntető bevándorlók és a rendőrök között vagy az amerikai illegális bevándorlók sztrájkfenyegetése, de az ausztrál őslakók lázadása vagy az angolszász származású ausztrálok muzulmán bevándorlók elleni tüntetései is jelen vannak a XXI. században. Ezért különösen fontos a jelenség elméleti vonatkozásait megvizsgálni és összevetni megállapításait a gyakorlati tapasztalatokkal.

Az elméleti modellek megállapításainak összegzése után Ausztrália multikulturális politikájának gyakorlati vonatkozásait vizsgálom a bevándorláspolitikai változásokon, a gazdasági és bevándorlási kérdések összekapcsolódásán és a kormányzati multikulturális programokon keresztül. Külön elemzem az állampolgárság, az angol nyelv és a jogrendszer vonásait, amelyeket a kormányzati programok az ausztrál multikulturális politika alapköveiként határoznak meg. Az esettanulmány végén külön foglalkozom az ausztrál identitás kialakulásának kérdésével, amit a külpolitikai hangsúlyok változásán keresztül mutatok be.

Az ausztrál gyakorlat összegzését követően felvázolom saját modelletem, amelyben ütköztetem az elméletet annak gyakorlati leképeződésével. Emellett kiemelem azokat a pontokat, amelyek a fent említett teoretikusok modelljeit kiegészítve hozzájárulhatnak a bevándorlótársadalmak, így az ausztrál multikulturalizmus modelljének tökéletesítéséhez és a problémás kérdések feltárásához.

Az elméleti modellek és az esettanulmány elemzése során elsődleges és másodlagos forrásokat dolgoztam fel. Az elméleti modellek esetében az eredeti műveket tanulmányozva

használtam össze a teoretikusok modelljeit kerülve a másodlagos és harmadlagos források használatát. Külön hangsúlyt fektettem a választott szerzők közötti viták követésének és elemzésének.

Az ausztráliai esettanulmány feldolgozásának alapjául elsődleges, másodlagos és harmadlagos források szolgálnak. Az elsődleges forrásokat a kormányzati dokumentumok és jelentések, a kormányzati tanácsadó testületek állásfoglalásai, illetve a statisztikai adatok képezik. A statisztikai adatok forrása az Ausztráliai Statisztikai Hivatal (Australian Bureau of Statistics).

A kvalitatív módszerek mellett kvantitatív módszerek alkalmazását is megköveteli a kormányzati gyakorlat elemzése. A jogszabályok, kormányzati dokumentumok mellett a társadalmi-gazdasági változások megértése érdekében szükséges az összehasonlító adatsorok vizsgálata is. A gazdasági és társadalmi kérdések összekapcsolódása megkívánja mindazonáltal, hogy kitekintsek a gazdaságpolitikai célokra és azok megvalósításának körülményeire is. Ezek a célok és a megvalósításukban alkalmazott módszerek társadalmi következményei katalizátorként hatottak és hatnak a multikulturális átalakulásra.

Az elsődleges források elérése interneten keresztül lehetséges, köszönhetően az ausztrál hivatalok adat- és információgazdag honlapjainak. A másodlagos és harmadlagos források felhasználása fontos szerepet kap a gazdasági, bevándorlási és külpolitikai kérdések tekintetében. Az értekezés témájában az Ausztráliáról szóló irodalom magyarországi elérése nem minden esetben lehetséges. A CEU könyvtárának használata mellett az EBSCO adatbázisára is támaszkodtam, ami a nemzetközi folyóiratok közül különösen az ausztrál folyóiratok elérését tette lehetővé, ezért a témában hivatkoztam, de hazánkban el nem érhető irodalom további beszerzése is szükségessé vált. Emiatt az olvasó egyes irodalomjegyzékben feltüntetett köteteket csak harmadlagos forrásként találhat meg magyarországi könyvtári állományban.

A téma összetettsége igen széles körű irodalom felhasználását igényelte, a szakirodalom gazdagsága pedig a hangsúlyos elemek kiemelését és a választott témában csak a releváns teoretikusok munkáinak elemzését tette lehetővé. Természetesen az értekezés kérdésköre tovább bővíthető, terjedelmi korlátainak maximális kihasználása érdekében azonban támaszkodtam korábbi publikációim megállapításainak szintetizálására elkerülvén az azokban végzett részletes elemzését.

2. A KULTURÁLIS JOGOK MEGHATÁROZÁSÁNAK KÉRDÉSEI

A többnemzetiségű államokban élő többségi és kisebbségi csoportok konfliktusmentes együttélésének kialakításában maga az állam kap fontos szerepet. Számos tényező befolyásolja a konfliktusok kialakulását vagy segíti elő elfojtásukat, megelőzésüket. Mind társadalmi, mind politikai, gazdasági, vallási és kulturális oldalról egyaránt figyelembe kell vennie az államnak a csoportok jellegzetességeit és az ezen karakterekből adódó eltérő igényeket. Csak egyik vagy csak másik tényező figyelmen kívül hagyása újabb törésvonalakat alakíthat ki vagy erősíthet meg régi, de addig gyengén jelentkezők között.

Már maga az osztálytörésvonal, a foglalkoztatási és ebből adódóan jövedelemkülönbségek is társadalmi feszültséghez vezetnek – főként napjainkban, amikor nemcsak az észak–dél ellentétpárban jelenik ez meg, hanem az egyes államok lakosságán belül is akár a fejlett, akár a fejlődő régiókról beszélünk. Amennyiben mindez találkozik az etnikai-vallási törésvonallal, a csoportok közti összeütközés etnikai-vallási jelleget ölt. Erre kitűnő példát mutat Észak-Írország, ahol az évtizedes vallási-etnikai vitákban megosztott társadalom csak most látszik megbékélni vagy Franciaország, ahol a gazdasági és társadalmi hierarchia alján élő észak-afrikai muzulmán bevándorlók tüntetésekkel hívták fel helyzetükre a figyelmet. Latin-Amerika az indián őslakók politikai térhódításának idejét éli, akik ennek révén akarják megerősíteni gazdasági pozícióikat, Sierra Leone és Nigéria törzsei között az etnikai ellentét a gyémántbányák és az olajlelőhelyek feletti ellenőrzés gyakorlása miatt éleződik.

A kulturális-etnikai-vallási különbözőség a gazdasági hierarchiában elfoglalt pozícióval, a depriváltság mértékével karöltve komoly kihívások elé állítja az etnikailag egyre heterogénebb államok kormányzatait. Azonban maguknak az államoknak a problémára adott megoldási kísérletei is erősen eltérnek egymástól, gondoljunk akár a latin-amerikai baloldali politika erősödésére vagy az ezzel ellentétes irányból közelítő amerikai vagy francia jobboldali kísérletekre.

Mindazonáltal nem kívánom megítélni, hogy egy jobboldali vagy egy baloldali politika mögött húzódó ideológia, politikai elvek és az ezekre épülő intézkedések lehetnek-e megfelelőbbek. A következőkben inkább arra keresem a választ, hogy a többnemzetiségű társadalmak feszültségeinek enyhítésére mennyire lehet alkalmas megoldás a probléma kulturális oldalról közelítése, azaz mennyiben jelenthet pozitív választ a multikulturalizmus kormányzati politikai szintre emelése.

2.1 Napjaink migrációjának sajátosságai

A többnemzetiségű államok kialakulásának fontos kérdését jelentik az etnikai arányok alakulásának történelmi sajátosságai. Ezen történelmi sajátosságok közé sorolható a gyarmati típusú területek etnikai arányainak kialakítása, vagy a határrendezési kérdések során formált országhatárok és etnikai területek problémája. Az etnikai arányokat azonban nemcsak ezek a tényezők befolyásolták. A migráció jelentősen hozzájárult a többnemzetiségű államok kialakulásához, amely jelenség napjainkban egyre fokozódik.

A migráció nemcsak a felgyorsult globalizációval együtt járó jelenség. A népek vándorlása vagy az ázsiai kereskedelmi útvonalak mentén a középkorban megfigyelhető bevándorlási hullám azonban nem vetette még fel a többség-kisebbség viszonyrendszerének akár nemzetközi jogi szabályozási igényét vagy a nemzeti identitás átalakulásának lehetőségét.² A nemzetállam, a nemzet a modern felfogással együtt járó fogalmak a felvilágosodás korától határozzák meg az etnikai, kulturális közösségek együttélésének jellegét, ezért a XIX. század előtti migráció ebben a kérdésben még nem tekinthető relevánsnak.

A XIX. század második felében a migráció fő célpontjai Ausztrália, az Egyesült Államok és Argentína voltak. Az üldözés, a gyarmatosítók által behordott betegségek és a hódítók által alkotott törvények az őslakó népeket kis számú csoporttá redukálták, akik semmilyen befolyást nem tudtak gyakorolni egykori területeiken, így a kialakuló állam, a bevándorlókból formálódó nemzet intézményei, identitása mind új képződményekként jelentek meg. A migráció kulturális és identitási szempontból fontos hatásai így másként értelmezendők, mint egy homogén vagy közel homogén társadalom esetében. A bevándorlókból álló lakosság ezért nem érezte létét fenyegető kihívásnak az újabb migránsok érkezését, még annak tömegessége ellenére sem.

A XX. század második felében a migráció azonban globális jelenséggé vált, a XIX. századival ellentétben már nemcsak egyes államokat érintett, hanem minden földrész minden országára kiterjedt. Megváltozik a migráció típusa is, azaz már nemcsak a szegénység elleni

² A migráció már a halászó-vadászó-gyűjtögető társadalmakban is jelen volt. Regionális szinten ugyanúgy megjelent, mint interkontinentális értelemben. Az emberiség migrációs történetének kezdetén Afrikából kiindulva hódította meg Európát, Ázsiát, Amerikát és a csendes-óceáni szigetvilágot. Ezek irányát és idejét több elmélet is kifejti. Legszembetűnőbb Adams, Van Gerven és Levy (1978) írása, ahol a szerzők az amerikai kontinens példáján mutatják be egy földrész benépesülésének szerteágazóságát, mikor egybevetik a kontinens benépesülésének irányára vonatkozó feltételezéseket: északról, a Bering-szoros irányából, délnyugati irányból, a mai Colorado állam felől, Közép-Amerikából, a későbbi azték birodalom területéről kiindulva, a Karibi-térségből, illetve a perui partok felől.

Az eurázsiai népmozgások i.e. 4000–1000 között, a IV–VI. századi népvándorlás, a középkori migráció (vikíngék, normannok, arabok, romák stb.) vagy a gyarmatosítás, az újkori rabszolga-kereskedelem megváltoztatták az államok etnikai térképét. (Adams–Van Gerven–Levy [1978])

menekülés vagy a jobb életkörülmények motiválják a migránsokat, de fontos tényezőként jelennek meg a helyi fegyveres konfliktusok, az emberi jogok el nem ismerése vagy tiszteletben nem tartása, a környezeti változások (pl. elsivatagosodás) vagy a jobb oktatási lehetőségek keresése.

A bevándorlók magasabban képzettek, a jellemző célországok – mint például az Egyesült Államok, Kanada, Új-Zéland vagy Ausztrália és az Egyesült Királyság, Németország – bevándorlási pontrendszerekkel keresik a jól képzett munkavállalókat vagy próbálják határaikon belül tartani a náluk tanuló külföldi diákokat ezáltal is lassítva népességük öregedését, fogyását. Mindez nemcsak a fogadó–, hanem a küldő országok esetében is kimutatható előnyökkel jár – a munkaerő túlkínálatának (főként az alulfoglalkoztatott és a munkanélküli csoportok létszámának) csökkentése, a külföldön munkát vállalók haza (családjuknak) utalt pénze, ami növeli a lakosság életszínvonalát a kormány beavatkozásának szükségessége nélkül is, valamint a hazatérők információs és technológiai többlettudása mind hozzájárul a küldő ország társadalmi és gazdasági feszültségeinek redukálásához. Ám meg kell jegyezni a jelenség negatívumait is: az agyelszívást, ami komoly anyagi veszteséget okoz a küldő országok gazdaságának és társadalmának, valamint azt az erkölcsi veszteséget, amit egy állam akkor szenved el, amikor a kivándorlás okai egyértelműen a nem megfelelően alkalmazott kormánypolitikákra vezethetőek vissza. (IOM [2005 pp. 1–14, 185–194])

Azonban nemcsak a migráció jellegét, de további típusait is fontos figyelembe venni, ugyanis a multikulturális társadalmak problémái szempontjából eltérő hatásuk van. Prónai (é.n.) Solien de Gonzalezre hivatkozva öt migrációtípust említ: az időszakosat, az ideigleneset, a visszatérőt, a folyamatosat és az állandót. Jennisen (2004) a nemzetközi migráció esetében a következő típusokat különbözteti meg: a munkavállalási célút, a visszatérőt, a családi célút és az etnikait (ami alatt a kelet- és nyugat-európai, valamint a volt Szovjetunió területén megfigyelhető migrációt érti). Akár Jennisen, akár Prónai kategorizálását tekintjük, láthatjuk, hogy a migrációs típusok közül több nem állandó jellegű. A családi célú, az állandó és az etnikai esetek jelentik azokat a típusokat, amikor tartós ott-tartózkodásról beszélhetünk, amikor nemcsak munkavállalási céllal érkezik a migráns. A hosszú távú migrációs céllal érkezők már a társadalom tagjává válnak, esetleg állampolgárságért folyamodnak, és nemcsak a magán-, hanem a közszféra kérdéseinek formálói is válnak. Kultúrájuk megtartása ezért központi kérdéssé válik, mindennapi életük során tartós interakciókat hoznak létre a fogadó állam társadalmával. Míg a rövid távú migráció esetében felmerül a hazatelepülés lehetősége, addig a hosszú távon gondolkodó migráns új otthonának már a fogadóállamot tekinti.

Mivel a XX. század második felében kezdődő új típusú migráció már minden országot érint akár fogadó-, akár kibocsátó országgént, ezért számolni kell a jelenségnek a nemzetállamra gyakorolt hatásával is. Napjainkban a homogén társadalom már lényegében csak Japán és Izland esetében említhető, a világ országai jellemzően multietnikus államokká váltak vagy válnak. Ezek egy részében ez természetes jelenség – mint például a fent említett telepések és bevándorlók által benépesített országok vagy gyarmatosítás, békeszerződések által generált határu államok. Máshol az eddig természetesnek vélt nemzetállami képződmény néz komoly kihívások elé – a társadalomnak szembesülnie kell a homogén jelleg elvesztésével, a heterogén, többnemzetiségű állammá alakulással. A nemzeti identitás, a kultúra, a közös történelem, a mítoszok, a nyelv a többségi társadalom sajátjává válik, és ezzel párhuzamosan az állam számára megjelenik a kisebbségek védelmének, a multietnikus lakosság érdekei, igényei összehangolásának feladata.

2.2 Kulturális jogok és kollektív jogok

A migráció során kapcsolatba kerülő etnikai-kulturális közösségek esetében felmerül a nemzetközi emberi jogi rendszer egyik napjainkban igen aktuális kérdése – a csoportos és az egyéni jogok viszonya. Ha a kultúrát állítjuk a megoldás középpontjába, ezen kérdésre kell elsősorban választ adnunk: a kulturális jogokat az egyének vagy a kulturális közösségek élvezzék-e. Azaz a kulturális jogokat mint egyéni jogokat vagy mint kollektív jogokat definiáljuk.

2.2.1 A kulturális jogok nemzetközi elismerésének kérdései

A nemzetközi emberi jogi rendszer a kulturális jogokat elsősorban az egyénileg gyakorolt jogok közé sorolja, így az egyén mint a kulturális közösségek tagja gyakorolhatja azokat szabadon. Mindez szorosan kapcsolódik a nyilatkozat és az egyezségokmányok szövegezési körülményeihez, amikor a nemzetközi közösség a dekolonizációs folyamat kiteljesedése során inkább az egyének szabadságjogaira helyezte a hangsúlyt. Ezért ha kérdésünkre a jelenlegi szabályozás oldaláról keressük a választ, akkor a kulturális jogok értelmezésének kérdésében a nemzetközi közösség által elfogadott, az alapvető emberi jogokat meghatározó dokumentumoknak, az Emberi jogok egyetemes nyilatkozatának és a Polgári és politikai

jogok nemzetközi egyezségokmányának, valamint a Gazdasági, szociális és kulturális jogok nemzetközi egyezségokmányának vonatkozó cikkeit kell megemlíteni.

Az Emberi jogok egyetemes nyilatkozatának 26. és 27. cikkei az egyének vonatkozásában ismerik el a neveléshez, oktatáshoz és a közösség kulturális életében való részvételhez való jogokat. A Polgári és politikai jogok nemzetközi egyezségokmányának 27. cikke a „nemzeti, vallási vagy nyelvi kisebbségek” tekintetében mondja ki a saját kultúrához, valláshoz és nyelvhez való jogot, míg a Gazdasági, szociális és kulturális jogok nemzetközi egyezségokmánya 13–15. cikkeiben a művelődéshez való jogot egyéni jogokként fogalmazzák meg.

Egy csoport, mint etnikai kisebbség kulturális jogainak vizsgálatakor fel kell figyelni arra, hogy csak a Polgári és politikai jogok nemzetközi egyezségokmányának 27. cikke esetében beszélhetünk egy közösség kulturális jogainak elismeréséről. Tágabb értelemben azonban az egyezségokmányok 1. cikkei, amelyek kijelentik a népek önrendelkezésének jogát szintén kulturális jogaik tiszteletben tartására szólítanak fel.

Ha a bevándorlókra, az etnikai kisebbségekre és az őslakókra mint csoportra tekintünk, láthatjuk tehát, hogy kulturális jogaik biztosítása esetében nem választhatjuk kiindulópontként a második generációs, gazdasági, szociális és kulturális jogokat összefoglaló egyezségokmányt annak első cikke kivételével. Ezért a második generációs jogként meghatározott kulturális jogok értelmezésének kitágítására van szükség, az ún. harmadik generációs jogok bevonására, illetve a kulturális jogok első generációs vonatkozásaira.

2.2.2 A kollektív jogok problémája

A második világháború után az ENSZ az emberi jogi kódexek kialakításánál a hangsúlyt az egyéni jogokra fektette, amelyek korlátozzák az állam szuverenitását. Az egyetemes egyéni szabadságjogokat így minden ember élvezte, közvetett módon pedig a kisebbségek tagjait azok egyéni polgári, politikai, gazdasági, szociális és kulturális jogainak biztosítása révén védte a diszkriminációval szemben.

A kollektív jogokról nemzetközi dokumentumként csak a Polgári és politikai jogok nemzetközi egyezségokmányának, valamint a Gazdasági, szociális és kulturális jogok nemzetközi egyezségokmányának 1. cikke rendelkezett kimondva a népek önrendelkezési

jogát, illetve a népek szabad rendelkezését természeti erőforrásaikkal, a létfenntartásukhoz szükséges eszközeiktől való megfosztás tilalmát.

Az ember és népek jogainak afrikai chartája a regionális emberi jogi dokumentumok közül egyedülálló módon az egyéni jogok mellett nemcsak kötelezettségeket fogalmaz meg, de a népek jogairól is rendelkezik. Ezek a népek önrendelkezéshez való joga, a gazdasági, társadalmi és kulturális fejlődéshez, a békéhez, a kielégítő környezethez és a természeti erőforrások feletti szuverenitáshoz való jogok, amiket harmadik generációs jogokként említ az irodalom. (Buergenthal [2001 pp. 190–197])

Mindazonáltal az önrendelkezés joga, a népiirtástól való tartózkodás, a természeti erőforrásokhoz való hozzáférés és azok fejlesztésének joga a népek számára, a népek kultúrához való joga, annak védelme és fenntartása vagy az őslakók jogai olyan területek, ahol a nemzetközi jog további fejlesztése szükségeltetik. Baehr szerint ezen kollektív jogoknak az egyéni jogok kollektív jellegével történő értelmezése pontosan azt a többlet értelmet vonná el, amely ezen jogok csoportosan gyakorolható jellegéből adódik. Ezért szükségeltetik további szabályozásuk a nemzetközi jogban. Az egyéni jogok mellett elfoglalt helyük, az államhoz való viszonyuk, az állami szuverenitás korlátozásának mértéke kapcsán felhívja a figyelmet arra, hogy a kollektív jogokra vonatkozó kérdések megválaszolásánál a pontos fogalmi keretekre, mint alapvetően lényegi elem kidolgozására nagy hangsúlyt kell fektetni. (Baehr [2000])

Kymlicka nem találja megfelelőnek azt a felfogást, ami szerint míg a nyugati államok inkább az individualizmust támogatják, addig a nem európai országokban a csoportos vagy kollektív jogok kerülnek előtérbe. Baehrhez hasonlóan szintén megállapítja, hogy az egyéni jogok felsorolása nem fedi le az élet minden területét, az emberi léthez kapcsolódó jogok összességét. Amennyiben pusztán az egyéni szabadságjogok mentén a civil társadalomban létrehozott csoportok védelmét értenénk kollektív jogok alatt, abban az esetben elégséges lenne csak az egyéni szabadságjogok védelme és fejlesztése. Azonban azokban az államokban, ahol nemzeti kisebbségek élnek, a jelenlegi nemzetközi szabályozás nem tud lefedni minden területet, mivel nem minden nemzeti kisebbség esetében van szó békés államba való olvadásról, aminek körülményeit pl. szerződés rendezi. A belső migrációt, az országon belüli határokat és a hivatalos nyelv meghatározását említi három olyan területként, ahol különösen fontosnak tartja a kisebbségek jogainak megfogalmazását, mivel ezen területeken érheti a nemzeti kisebbségeket leginkább hátrányos megkülönböztetés. Az igazságos társadalom létrehozása érdekében – főként az etnikailag sokszínű országok esetében – az egyéni jogokat és a kisebbségek jogait együtt kell kezelni. Nem lehet egyiknek

vagy másoknak magasabb prioritást adni, nem lehet azokhoz kulturális különbségek, eltérő hagyományok magyarázatával közelíteni. Mivel a kisebbségeket éri diszkrimináció, ezért jogaik védelme esetében nem kulturális különbségekről, hanem „etnokulturális igazságtalanságról” beszélünk. (Kymlicka [2000 pp. 69–90])

Míg Kymlicka az állam emberi jogi felfogásának, értelmezésének egyik folyamánként határozza meg a nemzetépítés során a kisebbségek részéről elszenvedett hátrányos megkülönböztetést és a nemzetközi szint erősítését szorgalmazza, addig Roach a nemzeti kisebbségek kérdését inkább állami szinten rendezné. Az adott nemzeti kisebbségek ugyanis maguk ismerik legjobban kulturális szükségleteiket, állampolgárként ezt az állam felé jelzik, amely szükségleteket az állam tud ezért legjobban, leghatékonyabban szabályozni. Állítása szerint egy nemzetközi kisebbségvédelmi rendszer esetében az államok a nemzeti kisebbségek szerteágazó igényei és problémái miatt nehezen jutnának konszenzusra, főként a regionális autonómia kérdésében, amely vita feloldása érdekében a rendszernek rugalmasnak kell lennie állam és nemzetközi közösség viszonylatában. Ám megjegyzi, hogy mind a helyi vagy regionális megállapodások végrehajtásának, mind az önrendelkezés jogának és a kulturális autonómia kérdésének esetében a nemzetközi konszenzust gyengíti az államok eltérő kapacitása és képessége. (Roach [2005 pp. 13–35])

Ezzel ellentétben az állami rendezés korlátaira hívja fel a figyelmet van den Bosch és van Genugten a nemzeti kisebbségek, az őslakók és a migránsok helyzetének vizsgálata során. A probléma gyökerének az állami félelmeket tartják, az államok félelmét a kollektív jogoknak az autonóm vagy szeparatista törekvések irányába történő elmozdulásától. Ezért a nemzeti kisebbségek esetében az államok nem a kollektív, hanem inkább az egyéni jogok biztosítására helyezik a hangsúlyt, és csak az őslakó népcsoportoknál tartják lehetségesnek a csoportos jogok elismerését a történelmi igazságtalanságok mérséklése végett (a történelmi igazságtalanságokat ugyanis nem egyének, hanem az őslakók mint közösség szenvedték el). Szintén az állami félelmek támasztották alá az egyezségokmányok 1. cikkeinek keletkezési körülményeit, azaz azoknak az európai kolonizáció alatt élő és felszabaduló népekre történő vonatkoztatását. Ám ekkor sem vették figyelembe a határok által kettévágott népcsoportok helyzetének rendezetlenségét vagy a kialakított államok heterogén nemzetiségi összetételét. A kollektív jogokat megjelenítő 1. cikkek tehát magukat a kollektív jogokat területi és nem etnikai elv alapján értelmezték. Ehhez hasonló felfogásúnak tartják a szerzők a helsinki záróokmányt, ami a határokon belüli önrendelkezést támogatja, azaz a nemzetközi joggal összhangban védte az állam területi integritását. Van den Bosch és van Genugten meglátása szerint ezért nem beszélhetünk kollektív jogokról, csak olyan jogokról, amit ők közösségben

élvezett egyéb jogoknak (in-community-with-other-rights) neveznek. (van den Bosch–van Genugten [2002])

Amennyiben a fenti szerzőpáros állítása szerint a közösségi jogokat csoportközösség alapján határozzuk meg, akkor magával a csoportalkotás problémájával találkozunk. Hogyan definiáljuk a csoportot? Mi lesz az a közös faktor, az a homogén tényező, amely a csoport szerveződésének alapjául szolgál? Ily módon beszélhetünk kulturális, vallási, etnikai, de foglalkozási, lakóhely szerinti, nemhez vagy nemi identitáshoz vagy korhoz kapcsolódó csoportokról. A kulturális jogok így csak egy kiragadott tényező mentén szerveződő csoporthoz kapcsolódó jogot ölelnek fel, és ezzel párhuzamosan beszélhetünk a munkások csoportjának jogairól, a gyermekek csoportjához tartozók jogairól vagy a vidéken élő emberek jogairól. Sőt, az egyén egyszerre több csoporthoz tartozónak is tarthatja magát – például vidéki keresztény nyugdíjas vagy városi buddhista munkásnő.

Ehhez a megközelítéshez közel áll Cronin érvelése, ámbár Cronin az állam helyett a társadalom és az egyén kapcsolatára helyezi a hangsúlyt, ahol a kollektív jogok a társadalom és az egyén közti feszültségek eredményei. Elutasítja a liberálisoknak az egyént a középpontba állító nézetét, mivel léteznek olyan kollektív javak, mint a nyelv, az oktatás vagy a vallás, amiket az egyén nem tud mint egyén, csak mint egy közösség tagja gyakorolni. Ugyanakkor nem vallja magát kommutariánusnak sem, ám fontos szerepet tulajdonít a csoportoknak, mivel az egyén a csoporttal, a közösséggel fenntartott kapcsolata során alakítja ki identitását. Az embert mint individuumot és a közösség tagját egyszerre vizsgálva arra a következtetésre jut, hogy a kollektív jogok az egyénnek egy csoporthoz való tartozásának jogát fejezik ki. A kollektív jogok gyakorlása során az egyén szociális igényeinek kielégítése érdekében az identitása szempontjából fontos csoporthoz csatlakozik, amit akár a gyülekezési szabadsággal is azonosíthatunk. (Cronin [2004])

Baehr és Kymlicka szükségesnek tartják a jogok bővítését, mivel az egyéni jogok nem fedik le az élet minden területét. Ehhez csatlakozik Cronin is, mikor megállapítja, hogy az ő fogalmai szerinti kollektív jogokat az emberek nem mint egyének, hanem mint egy csoport tagjai gyakorolják.

Az állam szerepét is eltérően értékelik. Roach egy problémamegoldó államot helyez a kollektív jogok elismerési mechanizmusának középpontjába, mivel a nemzetközi szinten, konszenzusos alapon elérhető standardokat nem tartja elégségesnek. Van den Bosch és van Genugten Roachhoz hasonlóan nem tartják megfelelőnek a nemzetközi standardot, ám nem annak minimális jellege miatt, hanem azért, ahogyan az a kollektív jogokat értelmezi.

A kollektív jogok kodifikálása mint a nemzetközi emberi jogi rezsím egyik reformterülete nemcsak politikai, hanem elméleti szinten is megosztottságot eredményez. Az egyre inkább többnemzetiségűvé váló államok kisebbségpolitikai problémáira megoldást jelenthet egy nemzetközi, nemcsak regionális szintű dokumentum kidolgozása, amely annak konszenzusos jellege folytán a közös minimumot jelenítené meg. Természetesen további kihívást jelentene az ellenőrzési mechanizmus működőképességének megteremtése, a prompt beavatkozások véghezvitele vagy alkalmazása olyan országokban, ahol az egyéni jogok „történelmi hagyományként” szereztek prioritást a kollektív jogokkal szemben (pl. Ausztrália vagy az Egyesült Államok). Ennek feloldásában hatékony, a nemzetközi standardot nem helyettesítő eszközként jelenhetnének meg a regionális rezsimek, amelyek a nemzetközileg elfogadott elveket megtartva és hangsúlyozva kiegészítenék a regionálisan eltérő problémákra adott válaszokkal. Így a nemzetközi szinten elfogadott dokumentum ténylegesen minimális jelleget ölt, de meghatározott elvei univerzálisak, azaz mindenhol azonos értelmezést kapnának. Mindazonáltal már maguknak a csoportos jogoknak az általános definíciója, illetve a kollektív jogok listájának megalkotása is útmutatást adhat a kérdésben pozitívan gondolkodó kormányok számára, és tompíthatja az államoknak a területi integritásuk elvesztésétől való félelmét. A pozitív gondolkodás pedig mind fontosabbá válik az egyre több nemzetiségű államok többé vagy kevésbé kényszerű átalakulásával.

2.2.3 Önrendelkezési jog és kulturális autonómia

A kulturális jogok meghatározásának kérdése nemcsak azt a problémát öleli fel, hogy azokat második vagy harmadik generációs jogokként definiáljuk-e. A nemzetközi emberi jogi rezsím törekszik arra, hogy a második generációs értelmezést kibővítse. Az egyén és a közösség kulturális jogai közt feszülő ellentét egyre inkább éleződik, ahogy az egykori nemzetállamoknak kikiáltott államok lakossága a migrációs folyamat révén mind heterogénebbé válik. A hidegháborús légkörben kialakított emberi jogi rezsím problémáit jelzik a regionális emberi jogi dokumentumok is, amelyek Ázsia kivételével minden kontinens esetében eltérő problémákra fókuszálnak, és tágítják a nemzetközi terminológiát. A kollektív jogok meghatározása kulturális vonatkozásban mindazonáltal komoly ellenérdekeltséget is mutat. Elismerésük a konszociációs államok széttöredezéséhez is vezethet. Ezen keresztül ugyanis a területhez jól köthető kulturális-etnikai közösségek önrendelkezési jogukra hivatkozva autonóm törekvésekkel léphetnek fel, amely autonóm

törekvések a területek kiválásához vezethetnek. A volt Jugoszlávia felbomlása ennek példáját mutatja. A 2008 februárjában függetlenségét kikiáltó Koszovónál nem is példázhatja jobban állam a probléma összetettségét.

Koszovó teljes körű nemzetközi elismerése az értekezés írásának időpontjában még várat magára. Egyes államok elismerik azt, mások hezitálnak. A hezitáló államok közt találni például Oroszországot, amely nem csak a Szerbiával ápoltszoros kapcsolatai miatt lojális Belgrád elszakadást elutasító politikájához. Oroszország esetében felmerül annak a lehetősége is, hogy Koszovó elismerése maga után vonja a csecsen függetlenedési törekvések erősödését. De Kína Koszovót el nem ismerő politikája is ugyanezt mutatja, mikor Kína félve a széparatista ujjur és tibeti mozgalmaktól, kivár Koszovó ügyében.

Hogy például a Koszovó-kérdéshez hasonló problémákra választ kapjunk, meg kell vizsgálni a kulturális jogok kérdését az önrendelkezési jog és a kulturális autonómia vonatkozásában.

Először az a kérdés merül fel, hogy ezekre a megoldásokra milyen háttérrel kínálnak a nemzetközi emberi jogi dokumentumok.

Kymlicka a problémát úgy értelmezi, hogy az ENSZ alapokmányának 1. cikke biztosítja a népek önrendelkezési jogát, a Polgári és politikai jogok nemzetközi egyezségokmányának 27. cikke rendelkezik arról, hogy a kisebbségekhez tartozók élvezhetik saját kultúrájukat. Meglátása szerint az 1. cikk túl erős, a 27. pedig túl gyenge, mivel az előbbi általában a saját állam létrehozásának szándékával azonosítja, míg az utóbbi attól az államtól, amelyben a nemzeti kisebbség él inkább mindössze negatív garanciákat vár el. A nemzetközi közösség feladata ezért egy olyan rendszer kidolgozása, amely az erősnek és a gyengének tartott rendelkezések közötti tág területet tölti ki például a kisebbségi oktatás, kulturális intézmények és önkormányzatok kérdésében. Magának az önrendelkezésnek a kérdésében azt vitatja, hogy miért kell más nemzeti kisebbségektől eltérően kezelni az őslakók ez irányú igényeit. Megemlítve a két leggyakoribb magyarázatot, azaz a kolonizáció előtti szuverenitás visszaállítását és a premodern életvitel megőrzését, arra a következtetésre jut, hogy ezeknél lényegesebb elem magyarázza az őslakó közösségek önrendelkezésének jogát. Nem a történeti elemekben, a kolonizáció alatt és napjainkig elszenvedett hátrányos megkülönböztetésben található a válasz, hanem ezen közösségek „kulturális másságában”, a modern világtól különböző életmódjában. (Kymlicka [2000 ch 6])

Ezzel szemben Roach nem az önrendelkezési jogot, hanem a kulturális autonómiát mint annak alternatíváját támogatja. A Robbins–Stamatopoulou szerzőpárhoz hasonlóan megállapítja, hogy a népek önrendelkezéshez való jogának érvényesítése a gazdasági érdekek mellett az állam szuverenitását is sértheti. A politikai és gazdasági érdekkülönbségeket

Roach a kulturális autonómia elfogadásával oldaná meg, amelyet ki kell egészítenie egy nemzetközi, kisebbségi jogokat védő megállapodásnak a horizontális viszonyok rendezése érdekében. Mindez együttesen „rugalmas és területtől független” megoldást jelenhetne a kisebbségek jogainak elismerésére és tiszteletben tartására. (Roach [2005 p. 35])

Robbins és Stamatopoulou harmadik utat javasolnak. Az önrendelkezési jog gyakorlásának előbb említett problémája miatt a kulturális jogok biztosítására helyezik a hangsúlyt kiemelve, hogy a hidegháború utáni időszakban az észak–dél kérdés fokozódása miatt a kulturális különbségek, a kulturális jogok témája előtérbe került. A kulturális jogok biztosítása révén a nemzeti kisebbségek elérhetik kulturális identitásuk megóvását és megőrzését, valamint kifejezhetik ezen keresztül politikai és gazdasági céljaikat is anélkül, hogy megsértenék annak az államnak a szuverenitását, amelyben élnek. Érvelésükben az ENSZ Emberi jogi bizottságának 1994-es, a Polgári és politika jogok nemzetközi egyezségokmányának 27. cikkére vonatkozó magyarázatát³ említik, amely megállapítja, hogy a 27. cikk – amely kimondja a nemzeti, vallási, nyelvi kisebbségek saját kultúrához, saját valláshoz és saját nyelv használatához való jogát – által biztosított jogok gyakorlása összekapcsolódhat egyes területek és azok erőforrásainak használatával, amely különösen igaz a nemzetiségek és az őslakó közösségek mint kisebbség esetében. (Robbins–Stamatopoulou [2004])

A Kymlickához hasonló érvrendszerében Spinner-Halev a kollektív jogok meghatározását az igazságosság – azaz egy csoport elnyomottsága –, a kultúra – azaz a kultúra gyakorlásának lehetősége – és a föld, a territoriális kapcsolódás hármában értelmezi. Az igazságosság kulcsfontosságú a szerző szerint abban, hogy egy csoport gyakorolhassa kulturális jogait, azaz biztosítottak legyenek kulturális intézményeinek működési feltételei. A területi kötődés azonban együtt járhat a szuverenitás igényével is, amikor egy csoport a múltbéli sérelmeket akarja revidálni a területi elkülönülés igényével. Ezeknek az igényeknek ma a szerző szerint nincsen relevanciája, az államok területi integritását tiszteletben kell tartani. Ám az államoknak törekedniük kell arra, hogy ne keltsenek új, a későbbiekben felmerülő igényeket további jogsérelmek kialakításával. Spinner-Halev mindazonáltal támogatja a kulturális és a territoriális elem találkozásánál felmerülő kulturális autonómiára vonatkozó igényeket, ami egy területileg koncentrált közösség esetében a társadalom számára a költségeknél nagyobb hasznosságot eredményez. Egy koncentrált közösség ugyanis kulturális intézményeit az államiakhoz hasonló költségekből tudja fenntartani, míg a szétszórta élő közösségek

³ General Comment No. 23, UN document CCPR/C/21/Rev. 1/Add. 5.

esetében ez az összeg a fennálló megoldásnál lényegesen magasabb, ezért nem érhető el vele nagyobb társadalmi hasznosság. (Spinner-Halev [2000])

Offe szintén a kisebbségi önkormányzást támogatja abban az esetben, ha az adott kisebbség egy bizonyos területhez köthető, illetve az önkormányzás alá tartozó közpolitikákat világosan el tudják különíteni a központi közpolitikáktól. Ám Spinner-Halevtől eltérően megállapítja, hogy még ez a modell sem biztosíthatja teljes mértékben a társadalmi igazságosságot, azaz nem maximalizálhatja a társadalom hasznosságérzetét. Ha ugyanis a központi kormány által az önkormányzás megvalósítására és működtetésére fordított összegek csökkentik a jóléti kiadások volumenét, akkor a társadalomnak a nem az adott kisebbséghez tartozó tagjai jelentősebb hasznosságvesztést élveznek. (Offe [1998])

Akár Kymlicka, akár Roach, akár Robbins és Stamatopoulou válaszaire tekintünk, láthatjuk, hogy a népek önrendelkezési jogának kérdése még mindig kényes téma az államok számára annak politikai és gazdasági vonatkozásai miatt. Ezért mindegyik szerző a kultúrára helyezi a hangsúlyt, a kulturális másságra, a kulturális autonómiára vagy a kulturális jogok tiszteletben tartásának kikényszerítésére. Ettől eltérően Spinner-Halev és Offe kisebbségi önkormányzásra vonatkozó javaslataiban nem a kultúra, hanem a társadalmi hasznosság maximalizálása áll az érvelés középpontjában, ami akkor maximalizálható, ha az önkormányzást csak a területileg koncentráltan élő kisebbségek esetében alkalmazzák. Az egy területhez kötődő kisebbségek esete mellett azonban figyelembe kell venni azt is, amikor ezen kisebbségek a többségi csoport tagjai között, szétszórtnan élnek, amely körülmények között kulturális törekvéseik szembefordíthatják őket a domináns közösséggel vagy annak egyes szubcsoportjaival.

Mindazonáltal a bevándorlók esetében a fenti megközelítések más kontextusban jelentkeznek. A bevándorlóállamok esete nem csak abban különbözik a konszociációs államokétól, hogy területeiken kis valószínűséggel alakulnak ki koncentráltan etnikai, kulturális közösségek. Emellett mások a migránsok igényei, eltérőek gazdasági és társadalmi, sőt, politikai motivációik is. Esetükben ugyanis nem beszélhetünk történelmi igazságtalanságról, leigázásról, elnyomásról vagy népirtásról, homogén csoportként sem kezelhetjük őket. Önszántukból, saját döntésük alapján választanak új országot mérlegelve gazdasági lehetőségeiket, családi kapcsolataikat és ismeretségeiket, a potenciális fogadó országban várható életkörülmények széles skáláját.

3. ALTERNATÍVÁK

A kulturális jogok akár egyéni, akár kollektív élvezete nemcsak a nemzetközi emberi jogi rezsím aktuális kérdései közt szerepel, de kényes témája a többnemzetiségű államok politikájának is. Akár az önrendelkezés jogát, akár az autonómia kérdését vizsgáljuk, pró és kontra érvekkel találkozhatunk (utóbbiakkal főként a konszociációs államok esetében).

A multietnikus államok (idesorolva a bevándorló államokat is), ahol a társadalomban egy jelentősebb számú kulturális, etnikai vagy vallási közösség él együtt számos kisebb közösséggel, a kulturális jogok esetében további kérdéseket is felvetnek. A domináns csoportok és a nem domináns csoportok együttélésének kezelésére számos formát ismer a gyakorlat. Mindegyik alapvető kérdése a nem domináns csoportok jelenlétéhez, elfogadásához kapcsolódik.

Az asszimiláció, az „olvasztótégely” vagy a szegregáció egyaránt más-más formában ítélik meg a nemzetiségek együttélésének kérdését. Eltérő körülményekre adott eltérő válaszok. Megítélésük során figyelemmel kell lennünk a történelmi körülményekre (pl. a domináns csoport dominanciáját erőszakos cselekmények vagy erőszakmentes történelmi fordulópontok útján érte-e el – Nigéria és Svájc példája), az állam geopolitikai helyzetére (pl. a csoportok együttélésének körülményeit befolyásolja-e egy szomszédos állam, ahol a másik állam kisebbsége többségben van – például Észak-Írország helyzete), a nemzetközi hatalmi viszonyokra (pl. nagyhatalmak érdeke egy csoport domináns helyzetének fenntartására – Pakisztán etnikumainak megítélése a hidegháború alatt és után) vagy a nemzetközi gazdasági viszonyok alakulására (pl. az állam erőforrás-ellátottsága okozhat-e konfliktust a többség és a kisebbség között – szudáni polgárháború –, vagy az egyes csoportok a nemzetközi függőségi viszonyokban eltérően érnek el sikereket, amire a legjobb példát a délkelet-ázsiai kínai lakosság helyzete adja).

A többnemzetiségű államok társadalmi békéjének fenntartására a teoretikusok számos modellt alkottak, amelyek közül többen a 4. fejezetben tárgyalandó multikulturalizmust tartják a legideálisabbnak. Ám vannak, akik ezt bírálván más formákat támogatnak. Az ideális modell körüli vita megértése érdekében át kell tekinteni az asszimiláció, az „olvasztótégely” és a szegregáció gyakorlatának megítélését, aminek során természetesen elkerülhetetlen ezek alátámasztása gyakorlati példákkal, a mindennapi állami gyakorlatban való megnyilvánulásuk legalább példa szinten ismertetése.

3.1 Szegregáció

A gazdasági és az etnikai törésvonal találkozásánál létrejövő szegregáció „etnikai zárványokat” hoz létre, ami megerősíti és állandósítja az etnikai közösség körüli határokat. (Feischmidt [1997 pp. 7–28]) Általában sem támogató, sem tartózkodó állami magatartás nem nyilvánul meg ekkor a kisebbség irányába, amelyik igyekszik korlátozni a közös társadalmi-politikai intézményekben való részvételét. Bizonyos esetekben – ezzel ellentétben – pontosan az állami beavatkozás hiánya, a tartózkodó magatartás szükségeltetik a társadalmi béke megtartásához. Számos példa található a szegregációra, ami lehet önkéntes, történelmi alapokon nyugvó vagy kényszer hatására kialakított válasz a közösség részéről.

A történelmi alapokon nyugvó önkéntes szegregáció egyik tipikus példáját a busmanok és az amazonasi indián törzsek képviselik, akik az állam minden intézményi hatásától távol, saját életformájukat folytatják törzsi területeiken. Gazdasági kizárásról esetükben nem beszélhetünk a mi fogalmaink szerint – a törzsek célja ugyanis saját különállóságuk megőrzése társadalmi hagyományaik, életformájuk fenntartása érdekében. A gazdasági kizárás nem érinti őket, mivel kőkori gazdasági rendszerük az önellátásra épül, nem kapcsolódik az állam gazdaságához. A szegregáció számukra túlélésük esélyét jelenti, bármilyen állami beavatkozás a kényes társadalmi és természeti egyensúly felbomlását, ezen keresztül pedig a törzs pusztulását okozná. Ilyen esetben az államnak tiszteletben kell tartania ezt a „kérést” és azt pozitív magatartással (pl. rezervátum kialakítása vagy a területre belépés megtiltása) kell támogatnia.

A szegregáció ezzel ellentétben történhet a közösség akarata ellenére is. Ekkor az összeütközést a társadalmi-politikai intézmények mögött húzódó elvek okozzák vagy a társadalmi-gazdasági hátrányok növekedése a társadalmi integráció miatt. Jellemző példa erre az amisok és az ausztráliai bennszülöttek esete. Az amisok társadalmi berendezkedésüket csak úgy tudják megóvni, generációkon keresztül átadni, ha azt teljesen elzárják a külvilág hatásaitól. Társadalomból való kivonulásukkal erősen konzervatív-vallásos értékrendjüket akarják megóvni a fejlődő világ és a liberális demokrácia hatásaitól. Iskoláik az állami iskolákhoz képest csak korlátozott ismereteket nyújtanak. Egyes ausztráliai bennszülött törzsek sikertelen, állami kényszer hatására történő társadalmi integrációjuk miatt hagyományaik, tradicionális életformájuk megőrzése érdekében a ma már nemzeti parkokká nyilvánított területekre telepedtek és váltak el a társadalmi-politikai intézményektől. A sikertelen asszimilációs kísérletek csak növelték ezen csoport depriváltságát, a társadalmi és a gazdasági hierarchia legaljára taszította az őslakókat.

Kulturális jogaik elismerésének kikényszerítésén keresztül helyzetük fokozatosan javul, ám csak hosszú idő után lesz képes halványítani a kényszerű szegregáció során szerzett sebeket. A szegregációt ezen példák alapján nem lehet sem elítélni, sem támogatni, mivel az érintett csoport történelmi tapasztalatai, az érintett csoport igényei annak igen eltérő formáit tudják létrehozni. Minderre sem a kulturális autonómia, sem az asszimiláció vagy a multikulturalizmus nem lehet megoldás, hiszen az ausztráliai őslakók kulturális autonómiája nem tudja orvosolni gazdasági sérelmeiket, az asszimiláció az őslakó törzsek esetében kultúrájukkal együtt a közösség etnikai vagy fizikai pusztulását is okozza, az amikok pedig éppen a multikulturális környezettel szemben adták a szegregáció válaszát. Így csak az önrendelkezési jog tiszteletben tartása, az állam tartózkodó és támogató magatartása adhat megoldást, amikor az állam elismeri egy kulturális közösség elkülönülési igényét, ha az kultúrájának megőrzésére és a társadalmi integráció számára viselhetetlen terheire, hátrányaira hivatkozik.

3.2 Asszimiláció

A multietnikus társadalmak társadalmi problémáinak másik rendezési kísérleteként értelmezhetjük az asszimilációt. Megjelenhet enyhébb vagy erősebb formában, lehet kényszerű vagy önkéntes. Ám bármilyen nézőpontból is tekintünk az asszimilációra, el kell különítenünk hatásait a migránsok, a kisebbségek és az őslakók esetében. Az utóbbit külön fejezetben mutatom be, most csak a bevándorlókat és a kisebbségeket érintő asszimilációs törekvések megítélését vizsgálom.

A tolerancia oldaláról megközelítve a kérdést Walzer azt állítja, hogy a toleranciát nem tanúsító rezsimekben a kisebbségek és tagjaik az egyéni asszimiláció és az elkülönülés mellett dönthetnek. Az egyéni asszimiláció mellett, ami az állampolgárok közösségébe történő beolvadást jelenti, vagy választhatják a szegregációt, a csoport belső szabályait a határok megvonásával, a saját független intézmények működtetésével fenntartó elkülönülést. Ám ezen két forma egymással versenyhelyzetben áll, mivel a magukat határokkal körülvéző csoportok megnehezítik az egyént döntési szabadsága gyakorlásában, amikor megnehezítik a csoportból történő kilépést azok számára, akik inkább az egyéni asszimilációt választanák. (Walzer [1997 pp. 83–87])

Levy az identitásmeghatározás, a közösséggel való azonosulás szabadsága irányából vázolja fel az asszimilációt. A problémát a kilépési költségek és az egyén elért hasznának

összefüggésében elemzi. A kultúra mint „kilépési korlát” határozza meg az egyén döntéseit, mikor azt mérlegeli, hogy eredeti, születésével kapott vagy szocializációja során megszerzett kultúráját feladja egy másikért. Az érvelés középpontjában a nyelv áll, az a nyelv, amelyet az egyén beszél, ír, használ a mindennapokban – amin keresztül gondolkodik, gondolatait kifejezi. Egy másik nyelv elsajátítása során egy másik kultúrába való átlépés költsége igen magas, hiszen meg kell tanulni az ezen az új nyelven történő gondolkodást. Minél közelebb áll a feladott és az új kultúra egymáshoz, a költség annál kisebb, minél távolabbiak azok, a költség annál inkább nő. Ezzel összefüggésben Levy az asszimilációt egy n szereplős fogolydilemma egyik kimenetelének tartja. Mikor ugyanis egy kultúra kisebbségi helyzetbe kerül egy társadalmon belül, tagjai a megszerezhető előnyök maximalizálása érdekében a többségi kultúra irányába mozdulnak el, ami veszélyezteti a kisebbségi kultúra fennmaradását. Ha a kultúrához tartozó egyének elég nagy számban maradnak a csoportban, akkor viszont képes az fennmaradni. Az asszimiláció tehát az egyéni költség-haszon elemzés egyik eredménye. (Levy [2000 pp. 112–115])

Így Levy nem a csoportok, hanem az egyének asszimilációjáról beszél, ami mellett maga a kisebbségi kultúra fennmaradhat, ha eléggé vonzó tulajdonságokkal rendelkezik ahhoz, hogy a fenntartásához megfelelő számú tagot megtartson magának, benntartsa a kulturális határokon belül. Az asszimilációt a multikulturalizmussal együtt járó jelenséggént mutatja be, amikor az asszimiláció az egyén szabad választására épül, azaz az egyén szabad döntése alapján (amit a liberális szerzők hangsúlyoznak) hagyja el a kisebbségi kultúrát és csatlakozik a dominánshoz, aminek hátterében az egyéni haszonmaximalizálás áll.

Szintén az identitás oldaláról közelíti meg a kérdést Barry, mikor egyik csoportnak a másikba olvadásáról vagy másikba integrálódásáról beszél. Ennek a folyamatnak egy erősebb és egy enyhébb változatát különbözteti meg. Az asszimiláció esetében teljes egészében eltűnik a csoport identitása, a csoport tagjai egy másik csoport tagjaivá válnak. Ennek enyhébb formája az akkulturáció, amikor kulturálisan igen hasonlóvá válik egyik csoport a másikhoz, mikor nem tűnik el, csak jelentős mértékben átformálódik a csoport identitása, és kulturális gyakorlataiba beépíti a másik csoport tradíciót. Mindez természetes folyamat akár a csoport, akár az egyén szintjén vizsgáljuk, egy jobb életkörülmény reményében, az előnytelen identitás feladásával történő kilépés és újba belépés eredménye – ha önkéntes formában történik. Erőszakos formáját, amikor nem a jobb életkörülmények elérése, hanem az etnikai és faji kérdés áll a középpontban, azonban már nem tartja természetes folyamatnak. Az asszimiláció problémájából vezeti le Barry az általa ideálisnak tartott, az eltérő kultúrájú közösségek együttélését biztosító modelljét. Elutasítja a nemzetiségnek az államhoz vagy az

etnikai interpretációhoz kötését. Ehelyett a polgári nemzetiség (civic nationality) fogalmát használja, ami a politikai közösséghez tartozást fejezi ki. Modelljét Barry nem tartja asszimilációmentesnek, sőt, megköveteli azt, amikor feltételezi, hogy az állampolgárok eltérő identitásuk feladása nélkül azonosulnak ezzel a közös nemzetiséggel. Az asszimiláció csoportidentitásokat eltüntető formája nem fenyegeti az állampolgárokat, hiszen nem követeli meg sem az akkulturációt, sem pedig a Barry által ratifikációnak nevezett, kultúrához, csoporthoz kapcsolódó identitás feladását. Mindazonáltal bizonyos kulturális elemeknek, például a hivatalos nyelvnek szerepelniük kell meghatározásban. (Barry [2001 pp. 72–81])

Szintén az asszimilációt tartja lehetséges megoldásnak Habermas azokban az államokban, ahol a bevándorlók negatív hatást gyakorolhatnak az állampolgárok életformájának integritására. Az asszimilációnak ő is két formáját különbözteti meg: a politikai szocializációt, integrációt, valamint az akkulturalizációt. Esetében az akkulturalizáció jelenti az asszimiláció erősebb formáját, ahol a bevándorlók a fogadó ország életmódját, mindennapi gyakorlatát veszik át, és ez áthatja etikai-kulturális értékeiket is. A politikai integráció ehhez képest csak az alkotmányos elvek elsajátítását jelenti, ahol a bevándorlók, bevándorló közösségek identitása, etikai-kulturális értékei érintetlenek maradnak. Ezen utóbbi elem pedig az akkulturalizációhoz képest nagyobb hatást tud gyakorolni magára a politikai közösségre is – alakítja azt, kizárja annak változásoktól mentes továbbélését. (Habermas [1997]) A habermasi multikulturalizmus-modellben szétválasztott etikai és politikai integráció tehát nem zárja ki az asszimilációt a politikai szocializáció révén létrejött állampolgári közösség esetében, ám hozzáteszi, hogy ezen asszimilációs folyamat lassú értékecsatornázást is magában hordoz.

Természetes, nem negatív jelenséggént értékeli Parekh az asszimilációt annak önkéntes formájában – érintse az csak az egyént vagy egy egész csoportot. Az asszimiláció céljának nem a gazdasági érvényesülést vagy a kultúrával való meg nem elégedettséget tartja, hanem szintén a politikai közösség egységének megteremtését, valamint ezen túlmenően az állampolgárok egyenlőségének megvalósítását. A nem a politikai közösség, hanem a kultúra irányából érkező asszimilációs nyomást erősen kritizálja több oldalról is. Egyrészt a biológiai adottságok miatt. Az emberek kinézete ugyanis nem változtatható meg az asszimilációval, emiatt a teljes asszimiláció, a többségi csoport tagjaival egyenlő bánásmód nem valósulhat meg. Bármennyire is törekednek arra az asszimiláltak, hogy elsajátítsák a domináns csoport gyakorlatát, mindig megmaradnak a különbözőség jegyei, ami miatt hátrányos megkülönböztetés éri őket. Másrészt magának a kultúrának a sajátosságai miatt sem. A kulturális közösségek nem önkéntes szerveződések, az egyén beleszületik kultúrájába, abban

szocializálódik, abban szerzi meg identitását. A kultúrákat csoportok hozzák létre, így minden kultúra egy-egy csoport sajátja, ami által a kultúra egy csoport önmeghatározásának egyik dimenziójává válik. Ez meghatározza a csoporthoz tartozó egyén identitását és formálja annak személyiségét. Mikor az egyén elhagyja kultúráját, nem tudja teljesen eldobni identitását, mivel nem tudja egyik pillanatról a másikra elfelejteni anyanyelvét, a közösség kollektív emlékeit, hagyományait stb. Mivel a kulturális közösség az emberi élet meghatározó része, az abból való kilépés és egy másik közösségbe való belépés nem eredményezhet teljes asszimilációt, azaz a korábbi identitás elhagyását és minden elemének kicserélését az új közösség gyakorlatával. (Parekh [2000 pp. 158–162, 197–198])

Raz az asszimiláció szükségességét nem a politikai közösség irányából, hanem az életképes és nem életképes kultúrák közötti különbségből eredezteti. Azoknak a kultúráknak ugyanis, amik nem tudják megtartani tagjaikat, nem képesek biztosítani fennmaradásukat, tagjai egyéni döntéseik alapján más kultúrában keresnek lehetőségeket. Tagjaik így fokozatosan, önkéntes módon, nem erőszak hatására döntenek az asszimiláció, azaz a kultúrák túlélési harcát kísérő egyik jelenség mellett. (Raz [1997])

Habermashoz hasonlóan Touraine is fontos szerepet tulajdonít a bevándorlóknak az asszimilációs politikák kialakulásában. Az asszimilációt egy általános és egy konkrét társadalomban definiálja. Általános, minden társadalomban megjelenhető jelenséggé határozza meg a kulturális homogenizációt, ami az oktatáson és a rendszer kisebbségekkel szemben autoriter jellegén keresztül valósulhat meg. Konkrét jelenséggé pedig mint a bevándorlókkal szemben folytatott egyik állami politikát (a másik a bevándorlók elkülönítése), ahol az integratív és egységesítő szellemiségű oktatás és a tömegfogyasztás szerepel az asszimilációs politika eszköztárában. Különösen akkor van jelen, amikor az adott fogadó államban magas fokú a munkanélküliség, ami a bevándorlókat gazdasági esélyeik növelése érdekében a domináns, többségi csoporthoz hasonló vagy azzal azonos képességek megszerzésére kényszeríti (pl. a Franciaországban munkát kereső észak-afrikai bevándorlók). Szintén az asszimiláció jellemzi azon társadalmakat, ahol a többséghez közeli kultúrával rendelkeznek a bevándorlók (pl. Argentína olasz vagy spanyol bevándorlói). Így azonban megszűnik a kultúrák egyedi jellege és egy, homogén nemzeti kultúra alakul ki.

A bevándorlókkal szemben alkalmazott másik állami politikaként azok elkülönítését írja le, amit a Chinatown-jelenséggel illusztrál. Az asszimilációhoz képest ezen modell előnye, hogy itt az egyén és az állam között megjelenik egy, a bevándorló(k) érdekeit védő szint, a közösségi szint, ami felfogja az államnak az egyénre gyakorolt asszimilációs nyomását. Azonban ez sem jelenthet Touraine szerint megfelelő megoldást, mivel az egyes csoportok és

az állam külön-külön párbeszédét hangsúlyozva nem teszi lehetővé a csoportok egymás közti kommunikációját, amit az ideális multikulturális modell egyik alapjaként írt le a szerző. (Touraine [2000])

Az asszimilációnak tehát számos kiváltó tényezője lehet. Touraine-nél és Barrynél megjelenik a domináns közösség által élvezett gazdasági, politikai és társadalmi előnyök megszerzése, Levy ebből kifolyólag azt a fogolydilemmával azonosítja. Az állam iránti lojalitás kialakítását tartja fontosnak Parekh, Habermas ennek állami célként megfogalmazását csak az asszimiláció enyhébb formájának tartja. Raz a kultúra életképességének megítéléséből, Walzer pedig a tolerancia oldaláról közelíti meg a kérdést.

Mindazonáltal Habermas és Barry megkülönböztetik egyes szintjeit. Annak ellenére, hogy az akkulturációt mindketten a hasonlóvá válás, az identitásközelítés, a domináns csoport mindennapi gyakorlatainak átvételeként értelmezik, Barry azt csak az asszimiláció enyhébb formájának tartja, míg Habermasnál ebben jelenik meg az erőteljes asszimiláció. Láthatjuk, hogy az asszimilációs kormányzati politika mögött több ok is húzódik, determinálva ezáltal az asszimiláció eredményét. Az állam asszimilációs politikájának végső célja azonban mindegyikük szerint azonos – homogén társadalom létrehozása, a társadalom kulturális különbségeinek csökkentése. Ennek önkéntes úton történő elérését nem kritizálják, természetes folyamatnak vélik elsősorban a bevándorlók esetében.

A gyakorlati példák azonban azt mutatják, hogy nagy számban van jelen az asszimiláció kierőszakolása, a kisebbségekre vagy bevándorlókra kényszerítése. A kisebbségek esetében elég az erdélyi falurombolásra, a magyarországi cigányság ötvenes-hatvanas évekbeli letelepítésére, a kelet-timori népiirtásra, a latin-amerikai indiánokra, a balti államok szovjetizálására gondolni ahhoz, hogy lássuk, az erőszakos formák lehet, hogy időlegesen elősegítik a homogén nemzet kialakítását, ám etnikai-kulturális időzített bombákká válnak, amelyek egy kínálkozó politikai vagy társadalmi lehetőség hatására a társadalom- és gazdaságpolitika reformját, a politikai szerepvállalás növelését követelik. A hidegháború utáni etnikai konfliktusok főként ezen asszimilációs politikára épülő nemzetépítési-homogenizációs törekvések eredményei. Ezért a kisebbségek esetében az asszimiláció csak önkéntes formában, hosszú idő alatt hozhatja meg a várt hatást – az állam pozitív, támogató magatartása mellett.

A domináns közösségben megszerezhető előnyök vagy a koherens politikai közösségben való részvétel azonban nem lehet kizárólag egy nagyobb csoport sajátja. A kisebbségek azon tagjainak, akik meg akarják őrizni etnikai és kulturális identitásukat olyan lehetőségeket kell biztosítani, akár pozitív diszkrimináció útján is, amik tompítják a többség és kisebbség közti

ellenérzéseket a kisebbségek részéről. A homogén etnikai vagy kulturális társadalom víziója nem tartható fenn a kulturális jogok tiszteletben tartása mellett. Ha az asszimiláció formális vagy informális kényszer hatására történik és egy csoport egészét érinti, nem pedig tagjainak önkéntes döntése alapján történik, az önrendelkezési jog megsértését vonja maga után.

A társadalom integritása természetes igényként lép fel az olyan államokban, amelyek a migránsok kedvelt célpontjai. Az elkülönült csoportokból, atomizált egyénekből vagy egy domináns és számos kis csoportból álló társadalom összetartó erő nélkül nem kap megfelelő gazdasági-politikai motivációt, ami nélkül maga az állam sem tud sikeres államként megjelenni a nemzetközi szintén. A társadalom tagjainak vektorai legalább egy cél terén egy irányba kell hogy mutassanak, amely irányt egy koherens társadalomba való beilleszkedésen keresztül tudja megismerni és magáénak tudni az, aki egy országba egy új vagy jobb élet reményében érkezik. Ennek az iránymutatásnak azonban nem valószínű, hogy minden esetben a kényszerű asszimiláció az eszköze.

Ha a bevándorlók esetét vizsgáljuk, láthatjuk, hogy az olyan nagy, bevándorlók célpontjaivá vált országok, mint az Egyesült Államok, Franciaország, Olaszország, Németország vagy Ausztrália társadalompolitikájának egyes szakaszai (akár a mai is) szívesen alkalmazzák/alkalmazták az asszimilációt. Ausztrália, annak közismert fehér-Ausztrália-politikája a társadalmi-politikai asszimilációt várta el az erősen megszürt bevándorlóktól multikulturális politikája bevezetése előtt. Franciaország homogenizációs politikája az elmúlt években mutatta meg sikertelenségét, Németország török kisebbsége aránikiban is nyomást gyakorol a kormányra társadalom- és oktatáspolitikájának átgondolásában. Olaszország, mint magát katolikusnak nyilvánító állam, akinek földrajzi adottságai megkönnyítik az illegális bevándorlók beáramlását, küzd az albán és észak-afrikai muzulmán migránsok tömegével. Az Egyesült Államok olvasztótégely-elmélete pedig, amely az asszimiláció egyik speciális változatát jeleníti meg, éppen az amerikai identitás alapjait kezdi megbontani.

Az asszimilációs politikák erősebb vagy gyengébb változatainak kizárólagos sikerességét így maga a gyakorlat cáfolja és kívánja meg a társadalmi integritás megteremtésének egy újabb modelljét. Mielőtt azonban ezt az újabb modellt ismertetném, röviden foglalkozni kívánok az olvasztótégely-elmélettel, mint az asszimilációs törekvések egyik vetületével.

3.3 Az olvasztótégely-elmélet

Míg az asszimiláció a társadalmat a domináns közösség értékrendje, viselkedésformái, hagyományai által meghatározott, változatlan, homogén egységként értelmezi, addig az olvasztótégely -elmélet nem zárja ki, sőt, feltételezi a változást, ami „új egységet” hoz létre. A magán- és közsféra elválasztása sértetlenül hagyja a kultúra, a hagyományok ápolását, a közsféra viszont megkívánja az integrációt, a közös kultúra értékrendjének, normáinak adaptálását. (Feischmidt [1997 p. 13]) Az etnikai, kulturális és vallási különbségek nem jelennek meg a közsférában, azok kezelése, a tolerancia kivívása a magánszférára korlátozódik. A gazdasági és etnikai törésvonalak elkülönülését szintén a köz és a magán szétválasztása útján akarja kiküszöbölni, ezáltal csökkentve annak esélyét, hogy a kulturális-vallási alapú konfliktusok intézményekhez kapcsolódjanak.

Az asszimilációhoz képest nem követel meg teljes, kultúrában és identitásban is végbemenő azonosulást, mégis Kymlicka az olvasztótégelyt az asszimiláció egyik formájának tartja. Az asszimiláció okait vizsgálva két esetet különít el: a kisebbségek és a bevándorlók asszimilációját. A kisebbségek esetében azt a nemzetépítési folyamat egyik kimenetelének tekinti, ami a kisebbségek politikai és gazdasági, kulturális kizárásából ered. Ekkor a kisebbségeknek a többségi csoportból való politikai és gazdasági kizárása találkozik a kulturális kirekesztéssel, a szegregációtól vagy a későbbiekben tárgyalandó multikulturalizmustól eltérően nem létezik külön politikai-gazdasági és kulturális státus. A kisebbségek asszimilációt elfogadó tagjai mindazonáltal előnyösebb gazdasági körülmények közé kerülhetnek és jelentősen nőhet politikai részvételük is. Sőt, az asszimiláció enyhébb formájában pozitív diszkrimináció is segítheti a kisebbségi csoport(ok) tagjait abban, hogy a domináns csoport tagjaihoz hasonlóan tudják élvezni a megszerezhető előnyöket. Ettől megkülönbözteti Kymlicka a bevándorlók asszimilálódását, ami mögött nemcsak etnikulturális érdekek állnak, hanem az államnak azon törekvése, hogy megszerezze a bevándorlók politikai lojalitását és őket a társadalom produktív tagjai közé sorolhassa. Ebben a folyamatban a bevándorlóknak el kell sajátítaniuk a hivatalos nyelvet, a társadalmi szokásokat, gyakorlatot, a társadalom többi tagjához hasonlóvá kell válniuk. Ezt a bevándorlás angolszász-konformitás modelljének is nevezi. (Kymlicka [2000 p. 153], [2004 p. 15])

Az angolszász konformitás-modell, az olvasztótégely a társadalmi integráció nélkülözhetetlen elemeként jelenik meg Kymlickánál a bevándorlókra épülő társadalmakban. Huntington szintén az asszimilációból vezeti le az olvasztótégely gyakorlatát, mikor az

asszimilációt mint szükséges, többfokozatú jelenséget mutatja be. Megállapítja, hogy a bevándorlók gazdasági és társadalmi előrejutása függ alkalmazkodóképességüktől, társadalomba való beolvadásuktól. Gyermekeik és unokáik a strukturális asszimiláció révén már kilépnek etnikumukból, a domináns közösség tagjai között élnek, hozzájuk hasonló iskolai végzettséggel és munkahelyekkel rendelkeznek. Más etnikai csoportokkal is keverednek, ami az asszimiláció további fokát jelenti. Az amerikai olvasztótégely az egyének szintjén, többfokozatú asszimiláción keresztül felszívta a bevándorlókat, a bevándorlók felolvadtak a társadalomban. De létrehozta a folyamat a sokszínű „új amerikai”, ami az Egyesült Államokban „tízmilliónyi különböző etnikumú egyén nem etnikai társadalmát” alakítja ki.

A Huntington által leírt asszimilációs kritériumok, mint a nyelvtudás, az iskolázottság, a foglalkozás és a jövedelem, az állampolgárság (mint az asszimiláció legfontosabb politikai vetülete), a vegyes házasság, valamint az identitás együttes teljesülése hozza csak létre az eredményes asszimilációt. Az állampolgárrá válás igényének csökkenése, illetve az identitás átvételének hiányosságai miatt az olvasztótégely politikája, mint a gazdasági hasznok maximalizálása érdekében önként folytatott egyéni beolvadás erodálta az amerikai magkultúrát. Maga az olvasztótégely nem volt képes beolvasztani az etnikai-származási identitást, kicserélni azt az amerikai identitásra és növelni a politikai közösséghez tartozást kifejező állampolgárság iránti igényt elsősorban a mexikói lakosság körében, amely jelenséget Huntington az amerikai társadalmat fenyegető legnagyobb veszélynek tart. (Huntington [2005 pp. 363–383, 460–471])

Az olvasztótégely elméletét, az ahhoz kapcsolódó közös nemzeti identitást, a nemzet értékeit képviselő magkultúrát a multikulturális kihívások veszélyeztetik. A soknemzetiségű államban a domináns csoport kultúrája, értékei szükségszerűen átalakulnak a kulturális és etnikai hatások miatt akkor is, ha ezen domináns csoport egy része társadalmi és politikai eszközökkel is folytatni kívánja a bevándorlók asszimilációját, működtetni az olvasztótégelyt.

Az asszimiláció egyik stádiumaként megjelenő olvasztótégely – mint szükséges társadalmi jelenség – a többnemzetiségű társadalmakban az idő előrehaladtával maga idézi elő múlását és adja át helyét a társadalmi, gazdasági és bizonyos esetekben politikai igényeket is kielégítő multikulturalizmusnak, ahol a hangsúly nem a magkultúra megőrzésén, nem a többségi közösség domináns pozíciójának megtartásán, hanem a társadalom különböző kultúrájú és származású tagjainak koherens közösséggé alakításán van.

3.4 Berry modellje

John W. Berry 1990-es munkájában a fent említett jelenségek közös mozgatórugóit keresvén az egyén és a csoport szintjén egyaránt vizsgálja a társadalmi viselkedést irányító pszichológiai motívumokat. Habermassal és Barryvel ellentétben az akkulturációt nem az asszimiláció egyik formájának tartja, hanem fordítva: az akkulturáció egyik formája az asszimiláció az integráció, a szeparáció vagy szegregáció és a marginalizáció mellett. Az irányt megfordítva a csoportok kulturális kihívásokkal szembeni viselkedésében az akkulturációt mint általános jelenséget definiálja. A csoportok ugyanis mikor eltérő kultúrájú közösségekkel tartósan érintkeznek, elkerülhetetlenül hatást gyakorolnak egymásra. Így két kulturális csoport tartós találkozásánál kialakul az akkulturáció jelensége, amikor akár a kisebb csoport kultúrája alakítja a nagyobbét, akár a domináns közösség kultúrája a kisebb közösségét.

Ebben a kulturális kölcsönhatásban az akkulturációnak négyféle kimenetelét határozza meg: az asszimilációt, az integrációt, a szeparációt vagy szegregációt és a marginalizációt aszerint, hogy az egyes csoportok hogyan gondolnak értékeikre, azaz milyen mértékben akarják megőrizni kulturális identitásukat, illetve hogyan viszonyulnak más csoportokkal fenntartott kapcsolatukhoz.

Az asszimiláció ennek értelmében akkor jelentkezik, ha egy csoport nem akarja megtartani kulturális identitását, azt feladja és a társadalmi érintkezés során a nagyobb közösség, a társadalom integráns egysége kíván lenni. Az egyik csoport a másikra pszichológiai nyomást is gyakorolhat a folyamat gyorsítása érdekében. Az asszimilációhoz kapcsolja Huntingtonhoz és Kymlickához hasonlóan az olvasztótégely jelenségét. Az olvasztótégely egy új társadalmat hoz létre több különálló, ám egymással tartósan érintkező csoportból. Az olvasztótégely esetében a nemzeti közösség, a nemzet mint közösség, mint politikailag domináns csoport gyakorol nyomást az egyénre vagy a csoportra, presszionálja azt az asszimiláció irányába.

Az integráció az asszimilációhoz képest kevésbé érinti a kulturális identitást (de nem hagyja érintetlenül). Ebben az esetben a csoport vagy az egyén megtartja kulturális integritását, kulturális identitását, de egy másik, nagyobb csoport, a társadalom része lesz. Az integráció során nagyobb a jelentősége a strukturális asszimilációnak, azaz az intézmények értékrendjéhez való igazodásnak, és kicsi a kulturális asszimiláció kényszere. Példaként Kanadát említi, ahol több etnikai csoport integrálódott egy nagyobb társadalmi rendszerbe.

Szegregációról vagy szeparációról beszél, ha a csoport fenn akarja tartani kulturális identitását, azt változatlan formában akarja megőrizni, és nem érez motivációt arra, hogy egy

nagyobb közösség, a társadalom része legyen. Szegregáció esetében a domináns csoport különül el és tartja meg kulturális identitását, ápolja szokásait, követi változatlanul viselkedési formáit. A szeparatizmus jelenségével viszont akkor találkozunk, ha nem a domináns közösség dönt elkülönülésének kinyilvánításáról.

A negyedik, a csoport kultúrájának feladásával és a társadalomból való kiválással jellemzett forma a marginalizáció. Ezt a jelenséget Berry az akkulturációs stresszel magyarázza, amikor a csoport vagy az egyén a tartós társadalmi és kulturális érintkezések során elveszti saját kultúráját, nem tud azonosulni a domináns közösség értékeivel, normáival, ezért magát idegenként érzi a társadalomban és elveszti azzal a pszichológiai kontaktust.

Plurális társadalomban ez nemcsak a csoportok, hanem az egyén szintjén is igen jellemző, az egyén tartós érintkezése a nemzettel mint domináns ideológiai és kulturális közösséggel hatást gyakorol rá, amire minden egyén más-más választ ad az előbb felsoroltak közül.

Maguk a jelenségek azonban nem értelmezhetőek külön-külön, köztük kölcsönhatások lépnek fel, összefüggésben állnak egymással. Például ha egy kivétellel minden csoport az asszimilációt választja, akkor nagy valószínűséggel az azt addig nem tevő közösség is követi a többi mintáját, nem lesz értelme tovább kulturális ellenállásának. Berry ehhez kapcsolódóan megjegyzi továbbá, hogy hasonló etnikai összetételű országok esetében az eltérő körülmények, a társadalmi interakciók különbözősége miatt differenciált válaszok születhetnek. A csoportok és az egyének ugyanis eltérően mérlegelik lehetőségeiket, más-más tapasztalatot szereznek és például az integráció helyett inkább a szeparatizmust választják vagy az asszimiláció helyett inkább a marginalizáció mellett döntenek.

Ezen válaszok, ha pusztán eltérő körülmények közötti vizsgálatra helyezzük a hangsúlyt, akár a modellből kilépő válaszhoz is vezethetnek. Az egyik ilyen, a modellen kívüli lehetőség a multikulturalizmus, amit Berry az asszimiláció és a szeparáció elegyeként definiál. Ekkor az egyén vagy a csoport csak a nyelv és a gazdasági kérdések terén fogadja el az asszimilációt, a mindennapi élet egyéb területein azonban megőrzi elkülönülését.

Berry modellje az emberi viselkedés oldaláról vizsgálja a csoportok együttélésének és az egyén-csoport találkozásának eseteit. Az asszimilációt, az annak egy formájaként megjelenő olvasztótégelyt, a szegregációt, az integrációt és a marginalizációt nem csak gazdasági, csak politikai vagy kulturális-etnikai irányból közelíti meg, hanem egy azokon felülemelkedő, azokat átívelő nézőpontot képvisel. Mátrixában a pozitív válaszok találkozásánál fekvő integráció jelenik meg optimális állapotként, amikor az egyént vagy a csoportot a legkevesebb akkulturációs stressz éri, amikor a legkönnyebben tudja elfogadni a kultúrák tartós kapcsolatánál kialakuló új állapotot.

Akár az asszimiláció, akár a szegregáció vagy az olvasztótégely elméletét vizsgáljuk, a gyakorlat irányából mindegyik relativizálódni látszik a nemzetállamokat érő globális kihívások hatására. A kommunikáció fejlett eszközein keresztül olyan kisebbségek problémája is a világ elé tárul, amely addig az állam cenzúrázott információszolgáltatása miatt nem volt ismert. A migránsok egyre nagyobb aránya, a célországok számának növekedése megbontja a homogénnek gondolt társadalmakat, a globális gazdasági hatások pedig nyitásra kényszerítik az eddig elzárkózó országokat is, amivel együtt ezen országok társadalmi problémái is a nyilvánosság elé kerülnek.

A globális kultúra, az európai-angolszász értékrendszer, a liberális elvek térhódításával felerősödött a kulturális különbözőség deklarálásának igénye, az univerzálisnak vélt értékeket a kulturális eltérések hangsúlyozásával kritizálják. Azok a csoportok, amelyek gazdasági és politikai érdekeiket nem tudták becsatornázni akár állami, akár regionális szinten, kulturális jogaik elismerését követelve akarják javítani pozícióikat. A kisebbségek és az őslakó közösségek a kulturális másság, a kulturális autonómia vagy a kulturális jogok tiszteletben tartásának kikényszerítése révén igyekeznek kivívni maguknak emberi jogaik elismerését és tiszteletben tartását. Társadalmi, politikai és gazdasági ambícióikat alulreprezentáltságuk folytán kulturális jogaik, kulturális különbözőségük, eltérő kultúrájuk elismertetésén keresztül kívánják elérni.

A társadalom egy új társadalompolitikai modell kidolgozását és végrehajtását várja az államtól, aminek középpontjában a kulturális különbségek, a kultúrához való egyéni és csoportos jog elismerése áll.

4. A MULTIKULTURALIZMUS MINT IDEÁLIS MODELL?

Multikulturalizmus – többkultúráság, több kultúra egymás mellett élése. Akár ezzel az egyszerűsített magyarázattal is beérhetnénk, ha csak a szó értelmét keresnénk. A betű szerinti értelmezés azonban ebben az esetben a kevésnél is kevesebbet árul el a fogalom valódi jelentéséről. Ha visszatérünk a szó szerinti jelentéshez, akkor megállapíthatjuk, hogy multikulturalizmus az államok kialakulása óta létezik, az egy határon belül élő nemzetiségek együttélésének kérdése már több ezer éve jelen van történelmünkben. A kínai, az inka, a római vagy a perzsa birodalom számos népet igazott le, vont fennhatósága alá és őrizte meg a békét a birodalmi politikavezetés tiszteletben tartásának kikényszerítésével (ide sorolván az adózást is), valamint a kereskedelem útján fejlesztette köztük a kapcsolatot. A népcsoportok közti kapcsolat nem volt túl intenzív, keveredésük inkább a nagyvárosokban volt jellemző. A birodalmak mellett vagy azok bukása után továbbélő politikai alakulatok jellemzően egy-egy népcsoport, törzs irányítása alatt álltak, amit jelentősen csak a gyarmatosítás változtatott meg. A gyarmatok és az anyaország kapcsolatában a hangsúly a gazdasági és azt ezt szolgáló politikai viszonyrendszer fenntartásán volt, a népcsoportok együttélésének kérdése nem szerepelt a politikai elit napirendjén.

A nemzetiségi problémára először az I. világháború utáni rendezés hívta fel a figyelmet, majd fél évszázaddal később a dekolonizációs folyamat jelentett kihívást a nemzetközi közösség és a függetlenségüket elnyerő államok számára. Ezen utóbbi momentumok mentén megjelenő problémák már közelebb visznek bennünket a multikulturalizmus ma használt fogalmához. Azonban hogy azt legösszetettebb értelmében is megértsük, fel kell figyelni a globalizációnak mint a transznacionális gazdasági kapcsolatok fokozódásának, a kölcsönös függési viszonyok intenzívebbé válásának, az információs-kommunikációs forradalom társadalmakat egymáshoz közelebb hozó jellegének kapcsolódására is (ahogyan ez az 1. fejezetből már ismert). Ezen gazdasági és társadalmi folyamatok miatt az államokat érő kihívások jelentős részére a multikulturalizmus fogalmának helyes értelmezése és az ehhez kapcsolódó kormányzati politika megfelelő alkalmazása adhat választ.

De hogyan értelmezhető magának a multikulturalizmusnak a fogalma, és hogyan határozható meg ennek alapján a multikulturális politika? Milyen jelenségekre kell jobban odafigyelnünk, melyeket kell kiemelnünk? Az egyén, a kulturális-etnikai közösség vagy az állam szemszögéből kell indítani vizsgálatunkat? Minden társadalomban megvalósítható ideálról

van szó, vagy pusztán az erős migrációval szembenező országok alkalmazhatják azt sikeresen? Valóban ez az ideális modell?

Hogy kérdéseinkre választ kapjunk, először is magát a multikulturalizmus fogalmát kell megértenünk, annak leszűkítési kísérleteit, kiindulási pontjait. Ezen kiindulási pontok egyike a Walzer elméletében megjelenő tolerancia.

Walzer a multikulturalizmust a „tolerancia rezsimjének” tartja, multikulturálisnak pedig mindazon kormányzati politikákat, amelyek a toleranciára épülnek. Egy olyan posztmodern projekt, amelyben az állam, az állam támogató szerepe és a társadalmi csoportok egyenlősége áll a középpontban, ahol a tolerancia, a kulturális béke nem a közéletben, hanem a családokon belül, otthon kezdődik és a legnagyobb kihívás az első generációs többnemzetiségű családok irányából éri. Ez a posztmodern projekt nem alakít ki éles és merev identitásokat, az egyéni választások szabadsága útján azok állandóan formálódnak, felbomlanak, majd újjáalakulnak, megszüntetve ezáltal a közös identitást vagy a standardizált magatartásformákat. Egy multikulturális társadalomban „mindenki idegen, tehát senki sem az”. (Walzer [1997 pp. 30–35, 87–92])

Nem elég pusztán a tolerancia. Raz ezt csak a liberalizmus egyik, a kulturális különbségekre adott válaszának tartja, ahol a kisebbségek életformájának támogatása csak addig tart, ameddig az konfliktusba nem kerül a domináns kultúrához tartozóéval. A meg nem különböztetés, az egyének alapvető szabadságjogainak középpontba állítása szintén nem alkalmas arra, hogy teljes választ adjon az etnikailag sokszínű országok ideális társadalommodelljére. Csak a multikulturalizmus az, ami jellegénél fogva képes a különálló, életképes kultúrák fennmaradását biztosítani. Szükségesnek tartja ebben, hogy az egyén egy közösség tagjaként tudja meghatározni önmagát, mivel ez a közösség adja az egyén szocializációjának alapját, ismerteti meg vele a választási lehetőségeket, így a kultúra határozza meg az egyén identitását. Természetesen több kulturális közösség, több kulturális identitás együttélése során elkerülhetetlenek a konfliktusok. Ezek a konfliktusok azonban hozzátartoznak a multikulturalizmushoz, ami vallja az értékluralizmust, és így a konfliktusok ellenére is ugyanúgy értékesnek tart minden kulturális formát. A konfliktusok mellett mindazonáltal a különböző kulturális közösségek és tagjaik kölcsönösen tisztelik, elismerik egymást, ami az elnyomó vagy illiberális gyakorlatot folytató kultúrákra igen nagy nyomást gyakorol, hogy azok változtassanak szokásaikon, életvitelükön. Ide tartozik az egyének jogának biztosítása is a kultúra, a kulturális közösség szabad elhagyására. Mivel a fejlődés, a változás minden kultúrában benne rejlik, ezért ez nem irreleváns elvárás.

A liberális multikulturalizmus körébe sorolt modelljéhez konkrét programokat is sorol, amelyek végrehajtása a gyakorlatban is működőképesé teheti a modellt. A program öt területre fókuszál: az oktatás (nem utasítja el a saját kulturális közegben nevelkedést, de szükségesnek tartja, hogy a többi kultúra elemeit is elsajátítsák az oktatási anyagban), a jogrendszer (ami minden kulturális közösség szokásait elismeri a tolerancia határain belül), a törésvonalak (az etnikai és osztály/gazdasági helyzet törésvonalak egybeesésének kiküszöbölése), a kultúra (a közösség kulturális intézményeinek támogatása legyen szó akár kis, akár nagy számú közösségről), illetve a nyilvános terekként megfogalmazott, a kulturális közösségek különbözőségéhez igazodó kommunikációs tér.

Azonban Raz megjegyzi, hogy a bevándorlótársadalmakban ez sem felel meg az ideális modellel szembeni elvárásoknak, mivel a bevándorlók többsége nem akarja megőrizni saját identitását, vagy olyan kultúrák találkozásánál alakul ki az együttélési probléma, ahol a kultúrák nem képesek fennmaradni, fenntartani önmagukat. Multikulturalizmus-modelljét tehát csak azokra az esetekre érti, amikor több, élő, élni akaró kultúrájú kisebbség él egy államban – földrajzilag egymással keveredve (a földrajzilag elkülönült helyen élő kisebbségek kérdéseire, mint a multikulturalizmus másik fajtájára, nem vonatkoztatja a modellt). (Raz [1997])

A multikulturalizmus problémáját Razzal szemben Kymlicka nem a kultúrák élni akarásából, életképességéből vezeti le, hanem a kulturális jogok elismeréséből és gyakorlásának biztosításából, amit a liberális kulturalizmus fogalmával párosít. A liberalizmusnak ennek az átértelmezésében Razhoz hasonlóan elutasítja mind a kultúrát a tradíciókkal azonosító konzervatív, mind a kultúra gyakorlásában az egyénnek kizárólagosságot adó klasszikus liberális felfogást. A kultúrához való jogot ugyanis olyan környezetnek tekinti, ami megteremti a csoportok tagjai számára a választási lehetőség kontextusát.

Mindenekelőtt azonban különbséget tesz a kisebbségek és a bevándorlók között, mivel karakterükben különböző csoportokként eltérő igényekkel jelentkeznek. A kisebbségek célja ugyanis az, hogy megtartsák, fenntartsák kultúrájukat, megőrizték közösségük jellegét, és ezáltal deklarálják más csoportoktól való különbözőségüket. Komoly kihívás jelent számukra a többségi közösség nemzetépítési törekvése, ami az etnocentrikus érdekek összeütközéséhez vezet az asszimilációs törekvéseken keresztül. Míg a kisebbségek jogaik elismerését az etnokulturális igazságtalanságok alapján kérik, addig a bevándorlóknak a kulturális különbségeket kell leküzdeniük. A bevándorlók pár generáció alatt a társadalom integráns tagjai lesznek. Elfogadják a domináns csoport értékeit, nyelvét, magatartásformáit, gyermekeik az oktatási rendszeren keresztül már ezek alapján szocializálódnak.

Mindazonáltal integrációjukat nehezíti, ha azt gyors folyamatként követeli meg a társadalom, illetve ha a társadalmi, politikai intézményekben való részvételük során hátrányos megkülönböztetés éri őket.

Esetükben a hangsúly a fair integráción van. Ezt a fair integrációt pedig csak a multikulturalizmus modellje képes biztosítani. Maga a multikulturalizmus a nemzetépítésre adott válasz, ami a társadalmi-politikai szabályokba, gyakorlatokba és szimbólumokba beépíti a bevándorlók hitét és gyakorlatát úgy, hogy eredeti kultúrájukat megőrizhessék, azzal az ne kerüljön összeütközésbe. A társadalmi integráció, a politikai értékek elfogadásának menetét határozza meg a liberális-demokratikus értékek, a nyelvi és intézményi integritás fenntartása és az etnokulturális diverzitás fokozódásának elismerése mentén. A társadalom pluralizálásával a hibrid multikulturalizmus csökkenti a kulturális különbségeket, nem elkülöníti, hanem a társadalom részeivé teszi azokat. (Kymlicka [1997a], [1997– p. 51], [2000 pp. 28–32, 88–90, 153–155, 162–164])

Raz és Kymlicka értelmezésében a multikulturalizmus vizsgálatához át kell értelmezni a liberalizmust, nem elég pusztán az egyéni szabadságjogok gyakorlását biztosítani, hanem a kulturális közösségek igényeit is figyelembe kell venni. Ebben fontos szerepet kap a kulturális identitás megőrzésének biztosítása. Annak ellenére azonban, hogy céljuk azonos, Raz liberális multikulturalizmusa és Kymlicka hibrid multikulturalizmusa más-más feltételek között érvényesül. A razi modell kiindulópontja az életképes kultúrák fennmaradása, amely feltételezése miatt eleve kizárja a bevándorlókat, amiért azok nem akarják megőrizni kulturális identitásukat, egy új közösséghez akarnak csatlakozni maguk fejezván ki így saját kultúrájuk életképtelenségét, amely életképtelen kultúrák esetében a modell nem működik. Kymlicka ezzel szemben a nemzetépítési politikák által a kulturális közösségekre gyakorolt kulturális nyomás okozta károkból indul ki, amely károk keletkezését csak a közös társadalmi-politikai és nem kulturális szabályok kialakításával lehet megakadályozni. A bevándorlók részei a modellnek – sőt, modelljét kifejezetten a migránsokból építkező társadalmakra dolgozta ki.

Annak ellenére tehát, hogy mindketten támogatják a multikulturalizmust a liberalizmus átértelmezése mellett, annak ellenére, hogy a társadalom végső céljában egyetértenek, eltérő premisszáik eltérő összetételű társadalmak esetére korlátozzák modelljeiket. Parekh ezért nem tartja helyesnek Raz és Kymlicka modelljeit, sem azok univerzalizmusát, sem azok különbségekre építését.

Parekh a multikulturalizmus fogalmát az emberi természet újragondolása alapján határozza meg, mivel a liberális szerzők a liberalizmust abszolútnak tekintve a jelenségeket, a

problémákra adott válaszokat liberális vagy nemliberális kategóriákba sorolják, holott más kritérium- és értékrendszerek is léteznek a jó élet megítéléshez. Más kritérium- és értékrendszerek kizárásával, az alacsonyabb szintű absztrakcióval a liberálisok a nem-liberálisok morális autonómiáját korlátozzák. Parekh a multikulturalizmus kérdésében ezért olyan megoldást keres, ami orvosolni tudja a liberálisok állításai nyomán létrejött morális és kulturális monopóliumot. Érvelésében az emberi természetet két részre osztja. Egyrészt a természetes természetre ('natural' nature), ami az emberi fajra jellemző állandó és egyetemes tulajdonságok összessége – azon tulajdonságoké, amik függetlenek bármilyen társadalmi vagy kulturális berendezkedéstől (cselekvésre való képesség, viselkedés kialakítása, intézményi korlátok között élés). Az emberi természet másik részét, a második természetet ('second nature') az emberi tevékenység alakítja, a szocializáció formálja. Ezt a szocializációt, ami jelentést ad az emberi tulajdonságoknak, lényegesen áthatja a kultúra, amibe az egyén bele született. Ezért a második természetet Parekh kultúraspecifikus emberi természetnek is nevezi. Így az egyént a közös fajhoz, a kulturális közösséghez tartozás és természetének egyéni fejlesztése együttesen határozza meg. Ezért ha az emberre csak mint fajra tekintünk, és nem vesszük figyelembe a három meghatározó dimenziót, akkor túl szűk látóköri közelítjük meg a kérdést.

Sem az emberi természet egyetemességét, sem annak társadalmilag transzcendens jellegét, sem teljes kiismerhetőségét vagy azt mint az emberi jólét kizárólagos alapját nem tartja helytállónak, mivel az egyént egyetemes emberi természete és partikuláris második természete egyszerre határozza meg. Ezért a relativisták vagy az univerzalisták érvelései, amik egy-egy dimenzióból vezetnek le érveléseiket, nem megfelelőek a multikulturális társadalmak vizsgálatára. Parekh az emberi természet értelmezése után arra a következtetésre jut, hogy az azt meghatározó három dimenzió együttes létét a pluralista univerzalista szemlélet fejezi ki legjobban, azaz az a feltételezés, miszerint léteznek egyetemes emberi értékek, ám ezek másként jelentkeznek, más úton kerülnek kielégítésre a társadalmak eltérő gazdasági, társadalmi, kulturális igényei miatt. A három dimenzió együttes létezése feltételezi azt is, hogy az egyén – annak ellenére, hogy a kultúra mélyen áthatja természetét – képes a kultúrájára kívülről is rátekinteni és látni annak erőnyeit és gyengeségeit. A csoportok tagjai ezért eltérően viselkednek kultúrájuk irányában, így nem beszélhetünk a kulturális közösségekről homogén egységekként.

A multikulturális társadalmakban a kultúrák közötti eltérések, a különböző igények összehangolása során tehát Parekh szerint figyelembe kell venni az emberi természet összetevőit. A közös nemzeti vagy kulturális identitást nem lehet megvalósítani az igen

eltérő, a második természet részét képező történelmi tapasztalatok, kultúrák és hagyományok miatt. Ám bármennyire is különbözőek ezen csoportok az előbb felsoroltakban, ugyanazzal a problémával néznek szembe a többnemzetiségű társadalom tagjaiként – az univerzalizmus és a partikularizmus egyidejű megjelenítésének kérdésével. Ezt az egységet a több etnikumú társadalmakban az összetartozás érzése képes kifejezni, ahol az összetartozást a politikai közösség és annak kifejeződéseként az állampolgárság képes megjeleníteni. A kultúra kizárásával kialakított társadalom modellje kiküszöböli az emberi természet három dimenziójából eredő összeütközéseket. (Parekh [2000 ch 3–4])

Parekh pluralista univerzalista megközelítése így kizárja a kymlickai közös társadalmi szabályokat vagy Raz identitásmegőrzési kérdéseit az ember második természete miatt. Helyette olyan modellt javasol, ami a kultúrát kiemeli a társadalom koherenciáját adó tényezők közül. Hozzá hasonlóan Levy sem akarja középpontba állítani a kultúrák fennmaradását vagy a közös kulturális identitást. Ezek számára másodlagos kérdések. Ennél fontosabb probléma viszont az, ahogyan a közösségekkel bánnak, és ez a bánásmód hogyan vezet etnikai konfliktusokhoz, a nyelvhasználat megtiltásához vagy korlátozott állampolgári jogokhoz. Az általa a félelem multikulturalizmusának nevezett modellben az etnikai közösségek Kymlickától eltérően nem az egyéneknek nyújtott értékeik miatt jelennek meg a vizsgálat középpontjában, hanem azon viselkedésük miatt, ami a csoportok közös társadalmi és politikai érintkezése során megjelenő kockázatok kezelése során tanúsítanak. A multikulturalizmust ezért Levy nem szűkíti le például csak a bevándorlótársadalmakra vagy az etnikai kisebbségekre, hanem Berryhez hasonlóan minden csoportos érintkezésre vonatkoztatja azt, amelynek során a csoportok között a társadalmi és politikai konfliktusok kockázata jelenik meg. (Levy [2000 pp. 31–39, 98–122])

A liberális szerzőket Parekhtől eltérően nem a kultúra kihangsúlyozása, hanem az egyéni jogok középpontba állítása miatt kritizálja Taylor. Meglátása szerint ugyanis a liberális-demokratikus értékrendszer különösen nagy hangsúlyt fektet az egyéni jogok biztosítására, miközben kérdésessé teszi és konfrontálja is ezzel a kollektív jogok elismerését. Ezt a problémát vizsgálva jut el a liberalizmus átalakított koncepciójához, amit ő különbségvak liberalizmusnak nevez. Ebben elveti a liberalizmusnak azt az állítását, ami az egyének identitásbeli különbözőségét mint univerzális értéket jeleníti meg. Egyetemességre törekvése közben ugyanis a liberalizmus nem tesz mást, mint a különbözőséget ismeri el – ahogyan ezt Parekh is megállapította pluralista univerzalista álláspontjának megfogalmazásakor. Kiemeli továbbá, hogy pusztán az egyéni jogok garantálásával fontos társadalmi célok nem tudnak megvalósulni. Példaként a közérdeket említi, ami megvalósíthatatlan lenne abban az esetben,

ha nem létezne közösség, kollektíva, ami azt a célt magáénak tudja, az egyéni érdekek különbözőségük miatt ugyanis nem képesek biztosítani azok elérését. Ezért korlátozni kell az egyéni jogokat – ami azonban csak a visszavonható privilégiumokra és nem az alapvető szabadságjogokra vonatkozik. Ezen jogkorlátozás járulhat hozzá ahhoz, hogy elkerülhető legyen a homogenizáció, hogy a kultúrák fennmaradhassanak, fennmaradjon a különbözőség.

Taylor továbbá kivonná magát a kérdést is a politikából a kultúra irányába semleges jogrendszer hozva létre. Így szükségesnek tartja a köz- és magánszféra, a vallás és a politika szétválasztását. A liberális elvek újraértelmezése után több ponton is megkérdőjelezi a multikulturalizmus mint elmélet helyességét a többnemzetiségű társadalmakban. Eközben rámutat arra, hogy a multikulturalizmus mint szemlélet maga is eurocentrikus, egy kultúra értékeit állítja a középpontba. Nemcsak azért, mert az egyén csoport elé helyezése, az egyén hangsúlyozása az angolszász világból ered, de azért is, mert egyik alapja, a kultúrák egyenlőségének koncepciója, valamint a különböző kultúrák összeolvadásából születő „új szótár” erősen magán fogja viselni az európai kultúra jegyeit. A kultúrák értékelésénél abból a feltételezésből indul ki, hogy minden kultúra ugyanúgy értékes, tehát már a vizsgálat előtt kimondja annak eredményét. Azaz az értékelést már alkalmazott módszerekkel végzi, olyan kritériumoknak akarja meg vagy meg nem feleltetni a kultúrákat, amiket az európai-angolszász kultúrkörből merített. Így szükségképpen homogenizál, saját kategóriáinak feleltet meg eltérő kultúrákat. (Taylor [1997])

Habermas nem ért egyet Taylor liberalizmusváltoztatásával, mivel az nem megváltoztatja a liberalizmus elveit, csak kétségbe vonja azokat. Elutasítja a jogrendszer semlegességének feltételezését, mivel a jogi normák kialakulása a társadalmi interakciók kontextusában történik, így nemcsak az egyetemes alapvető szabadságjogok, hanem a kulturális sajátosságok is kifejeződnek benne. A jogrendszer függése az identitáson alapuló társadalmi interakcióktól eredményezi saját átalakulását is – az etnikai összetételében változó társadalom új társadalmi interakciókat hoz létre és ad új értelmet a jogrendszernek. Kritizálja továbbá Taylornak azt az állítását, miszerint a kultúrák fennmaradásához az egyéni jogok korlátozására van szükség. A kultúrák, az ahhoz kapcsolódó életformák ugyanis a megfelelő körülmények között a fajok megőrzéséhez hasonló kultúramegőrzés nélkül is fennmaradnak. Míg a taylori nézet a mindenáron történő fennmaradással beszűkíti a csoport tagjainak választási lehetőségeit, addig Habermas szerint magának a csoport életformájának kell olyannak lennie, ami a tagokat összetartja, magához vonzza, elfogadja a belső reformok iránti igényt, így tartva fenn magát a kultúrát. A multikulturalizmus éppen azért jelenti ennek

megfelelő formáját, mert lehetőséget teremt az egyéni választásra, a csoporton belül vagy kívül maradásra, valamint biztosítja azon jogi környezetet, amiben a kultúrák elindíthatják a tagok által igényelt belső reformokat. Mindazonáltal egyetért Taylорral abban, sőt, nála erősebben ki is hangsúlyozza az általa etikainak és politikainak nevezett integrációnak a szétválasztását a társadalmi normák által meghatározott politikai kultúrába beágyazódó jog etikai semlegességének megőrzése érdekében. Az etikai integráció képes biztosítani azt, hogy az egyének csoportokba, a „jó különböző koncepciói köré” szerveződjenek, míg a politikai „közös interpretációs horizontot” hoz létre, amin keresztül az állampolgárok kifejezhetik lojalitásukat egy olyan közös politikai kultúra iránt, ami az államra jellemző történelmi tapasztalatokból ered. (Habermas [1997])

Barry Taylor elméletét szintén a kultúrára épülő premisszáknak miatt kritizálja. Meglátása szerint vannak kultúrák, amelyekben a fizikai képességeknek fontosabb szerep jut, mint a szellemieknek és fordítva. Így nem lehet elvárni, hogy minden kultúra azonos elvárásoknak feleljen meg. Amennyiben ugyanazzal a mércével mérjük őket, akkor az egyik sikerebb lesz, mint a másik, egyik a társadalmi hierarchia aljára, másik a csúcsára kerül. A közös mérce tehát a kulturális különbségeket tagadja, ezért Taylornak a különbségek figyelembevételét kizáró nézete nem helyes Barry szerint. Az egyenlő jogok és lehetőségek nem minden csoport esetében eredményezik ugyanazt a végkimenetelt, aminek oka lehet a közvetett vagy közvetlen diszkrimináció ugyanúgy, mint a munkahelyek betöltésének végzettséghez vagy szakképesítéshez kötése (pl. középfokú végzettséget írnak elő egy munkahely betöltéséhez tudván, hogy egyes csoportok tagjai csak alsófokú végzettséggel rendelkeznek). (Barry [2001 pp. 90–98])

Mindazonáltal Barry nem mutat alternatívát a multikulturalizmus politikájával szemben, mikor megállapítja, hogy a különbségeken alapuló politikai megoldások csak akkor lehetnek sikeresek, ha minden kulturális csoport igényeinek megfelelő válaszokat kap problémáira. A speciális státusz, a politikai döntéshozatalba való bevonás, a kulturális kisebbségek lehetősége az őket érintő közpolitikák ellenőrzésére és befolyásolására mind szükségesek ezen megfelelő válaszok kialakításához. Válaszát más irányból indítja – az identitás és az asszimiláció kapcsolatára épít, amit a kultúra és az egyenlőség szemszögéből vizsgál.

Véleménye szerint ezen két fogalom összeegyeztethetetlen, ami a multikulturalizmus politikáját zsákutcába vezet. A kultúra középpontba állításával a kisebbségeket arra ösztönzi, hogy igazi igényeiket, az erőforrásokhoz való hozzájutást és a politika befolyásolásának képességét kulturális jogaik elismerésének igényén keresztül elégítsék ki. Ennek alapján kritizálja magának a csoportok identitásának kultúrához kötését, ami kizárja annak

lehetőségét, hogy az identitást más elemek is meghatározzák. Hiszen egy csoport tagjai nemcsak kulturális különbözőségük miatt kerülhetnek hátrányos helyzetbe, hanem oktatási lehetőségeik vagy munkalehetőségeik miatt is. A kulturális különbségekkel való érvelés másik problémája, mikor a problémára adott válaszban az állam elválasztja az egyéni és a közsférát, és a problémából kizárja a családokon belüli elnyomó gyakorlatot (pl. az apa bejegyzése szükséges a gyermek házasságkötéséhez). A liberálisokat az egyenlőség oldaláról bírálva rámutat arra, hogy az egyéni értékek, az egyéni jólét csoporttagsághoz kötésének hangsúlyozása eltereli a figyelmet a csoportok tagjaikra gyakorolt elnyomásáról. A csoportok kulturális különbözőségének hangsúlyozása ugyanis megerősíti magán a csoporton belül a homogenizációs törekvéseket, a csoportra jellemző standardok kialakítását és fenntartását. Másrészt a kulturális relativizmus támogatását vagy elvetését pontosan olyan értékekhez való ragaszkodás váltja ki, amely értékek egyenlőtlenséget teremtenek a csoporton belül, de maga a csoport meg akarja tartani ezt az értéket. Ezen kultúrák egyéb értékei nem okoznak konfliktust a csoporton belüliek és kívüliek között, mivel összhangban állnak a liberális elvekkel. (Barry [2001 ch 4, 8])

Taylor különbségvak liberalizmusa Parekh pluralista univerzalizmusához hasonló eredményre vezet – a kultúra iránt semleges közös értékek megfogalmazásához. Parekh-nél a közsférában, Taylornál a jogrendszerben jelentkezik. Mindazonáltal még a multikulturalizmust erősen bíráló Taylor és az azt Razhoz, Kymlickához képest újfogalmazó Parekh is szükségesnek tartja – igaz, eltérő okok miatt – a közsféra és a magánszféra szétválasztását. Habermas ezt az etikai és a politikai integráció egymás mellett élésében látja biztosítottnak. Ezért ha ezen teoretikusok nézőpontjából vizsgáljuk a multikulturalizmust, el kell fogadnunk a két sféra elválasztását, az egyéni vagy a kulturális közösségre jellemző kulturális identitás kiemelését a társadalom egészére vonatkozó intézmények esetében. Barry kritikusan szemléli ezt – a szétválasztás ugyanis a csoportokon belüli elnyomás fenntartásához vezet. A multikulturalizmus elméletével kapcsolatos egyik fontos kérdést így az elnyomó kulturális gyakorlatok fenntartásának vagy felszámolásának problémája jelenti. Barry emellett még felhívja a figyelmet a tárgyalási mód eurocentrikus jellegére, ami magukat a kultúrákat bélyegzi elnyomóként vagy liberálisként (egyébiránt maga Barry az elnyomó gyakorlatokról nyilatkozva is ezáltal az eurocentrikusság csapdájába esik).

Azonban a különösen a kultúrára építő megközelítés felvetheti a kulturális alapú konfliktusok kialakulásának veszélyét. Touraine azt állítja, hogy a gyakorlati példák alapján a kultúra kiemelése, a közösségek kulturális igényeinek ki nem elégítése komoly társadalmi

konfliktusok kialakulásához vezethet. Azokat a nézeteket, amik elválasztják egymástól a magánszférát és a közszférát, és nem vonják be a modellbe a toleranciát csak a gazdasági fejlődés társadalmi problémákat megoldó jellegét hangsúlyozzák, Touraine a fejlett ipari országokban is előforduló véres kulturális-vallási konfliktusok gyakorlati tapasztalata alapján elutasítja. Jugoszlávia példája megmutatta, hogy a kulturális identitás kérdését figyelembe nem vevő kísérletek és modellek agresszív nacionalizmust szülnek, ami a többnemzetiségű államokban nem a csoportok békés együttélését, hanem identitáson és kulturális-vallási hovatartozáson alapuló ellentéteket szülnek.

Touraine multi-kulturalizmus fogalma alatt a kulturális különbözőség és a kulturális javak létrehozásának és elosztásának összeegyeztetését érti, ahol az egyenlőség és a különbözőség elvei a társadalmilag és kulturálisan eltérő gyakorlatú egyének és csoportok kommunikációja révén egyesíthetőek. Sem a társadalmi szerveződések, sem az egyéni életvitel nem ítéltető meg egyetemes érvényességű koncepció alapján. A multikulturalizmus alapja a kommunikáció mellett az egyéni szabadság hangsúlyozása, azé az egyéni szabadságé, amin keresztül az egyén kialakítja kulturális identitását. Touraine mindazonáltal a multikulturalizmust nemcsak a vallási és etnikai csoportokra, hanem szubkultúrákra is kiterjeszti, mint például a korosztályok vagy a nemek szubkultúráira. Ám ha a hangsúly ezen szubkultúrák és nem a kulturális különbségek irányába tolódik el, akkor az már felveti annak veszélyét, hogy a multikulturalizmus egy új univerzalizmus irányába mozduljon el. Ugyanakkor a társadalomnak pusztán a kulturális különbségek összeegyeztetése mentén, a szubkultúrák bevonásának mellőzése mellett történő újraformálása kulturális jellegű konfliktusokhoz vezet. (Touraine [2000 pp. 157–196])

A multikulturalizmusról folytatott vita másik fontos, a kulturális konfliktusok problémájához kapcsolódó kérdése jelent meg Touraine írásában. A kulturális különbözőség elismerése, a Parekh által is bírált partikularizmus univerzálissá tétele magában hordozza az új univerzalizmus kialakulását, amikor a csoportok identitását, a mi-ők határt meghatározó motívumok jelentősége csökken a társadalmon belül. Ez a csoportok szeparációs, szegregációs igényeit erősítheti, a kulturális identitásuk megőrzéséhez mélyen ragaszkodó közösségek élesítik az etnikai törésvonalat. Az etnikai törésvonal ezáltal a társadalmat megosztó elemmé válik. Ezt a problémát csak olyan multikulturális politika képes feloldani, amelyik törekszik a közösségek vagy az egyének kulturális identitásának támogatására, kielégíti azok kulturális igényeit, és nem követeli meg egy azokat kizáró közös társadalmi identitás elfogadását és adaptálását.

Mivel azonban jelen alfejezetben csak a multikulturalizmus fogalmának meghatározásaival foglalkozom, ezért ezeknek a problémáknak a részletesebb tárgyalásától eltekintek és azt a későbbi alfejezetekben teszem. Ehelyett itt inkább a multikulturalizmust érő egyéb kritikák bemutatásával tárom fel a további kérdéses területeket.

Teszem ezt például Nancy Fraser nyomán, aki túl leegyszerűsítettnek látja a társadalmi problémákra a multikulturalizmus által adott választ. Fraser állítása szerint miután az osztálykülönbségeket felváltotta a kulturális diverzitás kérdése és a kulturális elismerés problémája tölti be a társadalmi-gazdasági elosztás helyét, nem kap elég figyelmet a szegénység növekedése és az egyre élesebb észak–dél törésvonal. Ezért kritizálja Taylort, aki csak a kulturális oldallal foglalkozik. Fraser ebből kifolyólag arra törekszik, hogy az egyenlőség társadalompolitikai kérdéseit is bevonja a kulturális különbségekre választ kereső modellekbe a társadalmi igazságosságon keresztül.

A társadalmi igazságtalanság két, egyszerre jelentkező vetületeként állapítja meg a társadalmi-gazdasági (pl. kizsákmányolás, depriváció) és a kulturális vagy szimbolikus (pl. kulturális dominancia, el nem ismerés) igazságtalanságokat. Ám ezek együttes kezelésénél fennáll az ún. elosztási-elismerési dilemma: az elismerés a csoportok speciális tulajdonságaira hívja fel a figyelmet, ami miatt elkülönült egységekként kezelik azt, az elosztási kérdésekben pedig éppen a csoportok különállóságát, különbségeit igyekeznek eltörölni. Ezen dilemma két elemét az egyenlőtlenségeket a struktúra megváltoztatása nélkül korrigáló megerősítés (affirmation) és azokat a struktúra megváltoztatásával formálni kívánó átalakítás (transformation) köti össze. A megerősítés és az elismerés találkozásánál található multikulturalizmus a megerősítés és az elosztás kereszteződésénél látható liberális állam kulturális vetülete. Az elosztási kérdések a multikulturalizmusnál nem jelentkeznek, ami miatt az a fennálló problémák egyik felét nem képes kezelni.

Az igazságos társadalom ideális modelljében a szociális interakciókban való egyenlő részvétel szükséges. Ebben a társadalomban egyszerre két feltételnek kell teljesülnie: az erőforrások elosztása biztosítja a társadalom tagjainak függetlenségét, illetve a kulturális értékeket kifejező intézmények minden résztvevő számára a társadalmi megbecsülés elérésének egyenlő esélyét jelenítik meg. A moralitás, amely az elosztás és az etika, ami az elismerés alapja, az igazságosság középpontba állításával egyszerre jelennek meg egymást erősítve és nem kizárva ebben a modellben. Mindazonáltal kizárja a csoportalapú megítélést is, mivel a csoportokhoz kötődő identitás nem ismeri el az emberi élet összetettségét, nagyon kötődik a kultúrához, és így a csoporton belüli dominanciához, valamint egyes csoportok domináns helyzetéhez és szeparatizmushoz vezethet. Ehelyett Fraser az ún. státus modellt

tartja helyesnek, ahol nem a csoport identitása, hanem a társadalmi helyzet, a társadalmi interakciókban való részvétel elismerése valósul meg. Ebben az esetben az el nem ismerés társadalmi alárendeltséget okoz. Az el nem ismerés kezelése pedig nem a csoportidentitást értékeli fel, csupán a nem egyenlő társadalmi helyzet egyenlősítését jelenti.

Az ideális modellben tehát Fraser szerint nem kell túlhangsúlyozni a különbségeket és nem elég pusztán a felszínen kezelni a problémát. Mivel a megerősítés nem képes átstrukturálni a társadalmi-gazdasági rendszert és így korrigálni az egyenlőtlenségeket, ezért sem a liberális állam, sem a multikulturalizmus nem tűnik megfelelő válasznak. A rendszer átstrukturálását elosztási oldalról biztosító szocializmus azonban önmagában nem tudja orvosolni a kulturális elismerés kérdését. A kulturális elismerés és az átstrukturálás metszéspontjánál található átépítés (deconstruction) viszont az elosztási kérdésekre nem ad választ. Ezért Fraser ideális modellje a mátrixnak nem egyik vagy másik szeletét takarja, hanem azok keverékét: azaz elosztási kérdésekben a szocializmust, elismerés terén pedig az átépítést szorgalmazza, azaz mindkét esetben a rendszer átformálását tartja szükségesnek az egyenlőtlenségek megszüntetéséhez. (Fraser [2002], [1998])

Az elosztási kérdések ebben az értelmezésben nem vonhatóak be a multikulturalizmus fogalmába, mivel az nem strukturálja át lényegileg a társadalmat. Helyette a liberális jóléti államhoz hasonlóan csak kezeli a kérdést annak megoldása helyett, a piaci mechanizmusokat csak korrigálja, de nem alakítja át. Raz korábban említett modelljének egyik eleme éppen az etnikai és a gazdasági törésvonalak egyesülésének kiküszöbölésére törekszik, sőt, Feischmidt is ezen jelenséggel, a törésvonalak találkozásával magyarázza a szegregáció fogalmát. Nem állítható egyértelműen, hogy a multikulturalizmust támogató teoretikusok figyelmen kívül hagyták volna modelljeik megalkotása során az elosztási kérdéseket. A későbbi, a multikulturális modell részeit elemző fejezetekben látni fogjuk, hogy a társadalom egészére kiterjedő közös kultúra, nyelv és identitás indirekt módon mind az etnikai és gazdasági törésvonalak találkozásának elkerülését támogatják, és a multikulturális közpolitikák direkt vagy indirekt módon támogatják az egyéneket abban, hogy képességeikhez mérten a legjobb gazdasági és társadalmi eredményeket ériék el.

4.1 A modell elemei

A multikulturalizmus modelljének legfontosabb elemeit tárgyaló részben az állam és a társadalom viszonyát, a kultúra szerepét, az identitás kérdéseit, a közös nyelv meghatározásának problémáját és a közpolitikákba beépülő multikulturális szemléletet vizsgálom. Ezek a modellnek olyan elemei, amik választ adhatnak az előzőekben felvetett kérdésekre. Azaz a kultúrák találkozásánál, az etnikai érdekek ütközésénél létrejövő konfliktushelyzetek kezelésére, ami az identitáskülönbségek elfogadásán, a közös társadalmi identitás kialakításán keresztül oldható fel.

A multikulturalizmus eurocentrikus megközelítése nem könnyíti meg a helyes válasz keresését. Kiküszöbölése a közpolitikák átalakításával azonban mégis lehetségesnek tűnik. Szintén a közpolitikák, főként az előbbi kérdéssel összefüggő oktatáspolitiká az, ami az elosztási-elismerési dilemma mártixát új dimenzióba helyezheti, bevonva abba a diszkriminációmentes, széles körű toleranciára épülő, minden kultúra értékét elismerő oktatási anyagot, amin keresztül a diákok közösségen belüli szocializációjuk során kialakult életkörülményeiket más nézőpontból is megismerhetik, értékelhetik. A más életkörülményekkel, viselkedésformákkal, értékekkel, normákkal való találkozás választási lehetőségeket tár eljűk, amiknek alapján nemcsak a gazdasági és társadalmi hierarchiában elfoglalt pozíciójukat javíthatják szándékaik szerint, de közösségükről is megalkothatják saját nézetüket, ami után a liberálisok által elnyomónak vélt kulturális gyakorlatot ők maguk elfogadhatónak vagy elfogadhatatlannak fogják tartani.

A kulturális különbözőségekre fektetett hangsúly, azok elismerésének már-már kényszerű kiemelése nem vezet szükségképpen a touraine-i értelmezés szerinti új univerzalizmushoz. A társadalom koherenciájának megteremtése érdekében kialakított közös kultúra és közös identitás, a hivatalos nyelv meghatározása mind a kulturális közösségek értékei és normái felett átívelő érték- és normarendszert alakítanak ki. Egyes szerzők, ahogyan ezt látni fogjuk, ellenzik ezen elemek együttes vagy részleges bevezetését, ám meglátásom szerint az egységes társadalom, a társadalom tagjainak vektorait egy irányba igazító tényezők vagy tényező nélkül a százezernyi célú, atomizált mikroközösségekből álló társadalom nem lehet alapja egy, a nemzetközi kihívásokra sikeres választ adó államnak. Az irányt meghatározó tényezők közül pedig a társadalmi eggyé tartozást leginkább a mi és mások közötti határt megvonó identitás, az általános viselkedésformákat meghatározó kultúra és a társadalom tagjainak érintkezését, a társadalom tagjai közti sikeres kommunikációt lehetővé tevő

hivatalos nyelv az, ami a leginkább elfogadható a társadalom tagjai számára egyéni haszonmaximalizálásuk mérlegelése során.

Emellett meg kell jegyezni, hogy a multikulturalizmus modelljének mind elméleti, mind gyakorlati elemei esetében szükséges a demokrácia bizonyos elemeinek érvényesülése. Az érték- és érdekluralizmus megjelenése és gyakorlati érvényesülése nélkül egy csoport érdekeit és értékeit fejezik ki a társadalmi és politikai intézmények. Azaz egy kultúra dominanciáját valósítják meg a nem domináns kultúrák felett. A kisebbségi vélemények megjelenése és intézményesítése, a különböző érdekek és értékek becsatornázásnak lehetősége nélkül a modell elemei nem tudják elnyerni igazi tartalmukat. A becsatornázás mögött álló aktív társadalom-állam és aktív tömeg-elit kommunikáció képes feltárni az értékek és érdekek ütközése nyomán kialakuló konfliktusokat. A konfliktusok feltárása már maguknak a többnemzetiségű társadalomban kialakuló etnikai-kulturális-vallási törésvonalak halványítását is elősegíti.

Az aktív társadalom-állam kommunikáció mindamellett a társadalmon belüli kommunikáció példájául is szolgálhat, elvei, mechanizmusai átültethetők a csoportok közötti konfliktusok kezelésére, megoldására. A társadalmon belüli konfliktusmegoldást, azaz a magánszférában kialakuló ütközések elkerülését, kezelését szintén támogatja a politikai közösség érték- és érdekluralizmust támogató mechanizmusa.

Természetesen mind a társadalom-állam, mind a társadalmon belüli kommunikáció eredményeinek megjelenéséhez szükség van az érték- és érdekluralizmus elve mentén létrejövő intézményrendszerre, egyeztetési mechanizmusokra, ahol a döntésekben és a végrehajtásban egyaránt megjelennek a kulturális-etnikai közösségek véleményei. A hatékony intézményi működés egyúttal biztosítja a társadalmat is arról, hogy a többnemzetiségű társadalmat irányító állam törekszik a megfelelő kormányzati válaszok előállítására. Ezek hiánya ugyanis azt jelzi a társadalom számára, hogy érdekeik és értékeik ugyan becsatornázódnak, azonban nem jelennek meg a döntésekben és a végrehajtásban. Ha a társadalom nem kap elégséges választ, a problémák megoldatlanságuknál fogva továbbgyűrűznek, és erősítik az etnikai-kulturális törésvonalat, ami a társadalmon belüli kommunikációban a kulturális és etnikai szembenállás hangsúlyozásával jelenik meg.

A hatékonysági probléma megjelenik azokban az államokban is, amelyeket a demokrácia hazáinak mondunk. Például az Egyesült Államok vagy Franciaország maguk is küzdenek a többnemzetiségű társadalom problémáival. Ezért a többnemzetiségű társadalmak problémájának megoldásához nem elégséges pusztán a demokrácia. Szükség van egy aktív

államra, amely képes az intézmények hatékony működtetésére, és amely hajlandó beépíteni döntéshozatalába és végrehajtásába a kisebbségi véleményeket is.

4.1.1 Állam és társadalom viszonya

A konfliktusok nélküli koherens társadalom létrehozása utópia. Minden új helyzet új törésvonalat alakít ki vagy megerősít egyes, már-már elhalványuló régebbieket. A konfliktusok a társadalmi interakciók folyamatai. A multikulturalizmust támogató teoretikusok mindazonáltal a hátrányok minimalizálására törekkenek akár a kultúra, akár a társadalmi kockázatok szerepét hangsúlyozzák, akár a kulturális semlegesség felé közelítő társadalom képét vázolják fel. A társadalom képének meghatározásához azonban nemcsak az egyén vagy a csoportok viselkedését kell vizsgálni. Meg kell határozni az állam helyes magatartását, az állam és a társadalom konfliktusmentes kapcsolatának kialakításához szükséges motívumokat.

Walzer ezért a több nemzetiség ideális együttélését biztosító politikai rendszer keresése során öt lehetséges modellt vizsgál meg – a soknemzetiségű birodalmakat, a konszociális államot, a nemzetállamot, a bevándorlókból épülő társadalmakat és a nemzetközi társadalmat. Mindegyik esetében arra keresi a választ, hogy melyik rezsim toleranciaszintje a legmagasabb, melyik politikai berendezkedés tudja leginkább biztosítani a kisebbségeknek a domináns csoporttal egyenlő viszony megteremtését.

A soknemzetiségű birodalmak, amiket Walzer a „multikulturalizmus birodalmi változatának” is nevez, sikeresek voltak a békés együttélés biztosításában, de nem tudták azt demokratikus úton kivitelezni. Jellemzőbb volt a szegregáció, amikor az állam az egyéneket az identitásuknak megfelelő vallási vagy etnikai csoportba kényszerítette. A konszociális államoknak a nacionalizmus feléledésével kell szembenéznük, ahol a nemzetiségek elitjeinek kell a békés együttélés, az egymás iránti tolerancia maximalizálása érdekében közös érdekeket és célokat megfogalmaznia. Ám ezek az elitek közti tárgyalások nem minden esetben vezetnek tényleges együttműködéshez, nagy a veszélye annak, hogy egyik vagy másik nemzetiség kerül domináns pozícióba és alakítja ki ezen pozíció alapján saját nemzetállamát elnyomva a másik egy vagy két nemzetiséget.

A tolerancia ennél biztosabban van jelen a nemzetállamban, ahol a domináns csoport intézményei az állami intézmények és azok tolerálják az országban élő vallási vagy etnikai kisebbségeket. Ám nem nevezhető mégsem ideális modellnek, mivel nem semleges

képződmény – az intézmények célja ugyanis a domináns csoport fenntartása, a „nemzeti reprodukció”. Ezért a toleranciát nem a csoportok, hanem az állampolgárok irányába jeleníti meg, a vallási és etnikai kisebbségek tagjaira mint egyénekre fókuszál, akikre nyomást gyakorol annak érdekében, hogy a domináns nemzet gyakorlatát vegyék át mint közös állampolgári gyakorlatot. A nemzetállam tehát egyáltalán nem toleráns a csoportokkal, csak azok tagjaival mint egyénnel szemben, akik így egyéni szabadságukat élvezve önkéntes alapon hozhatnak létre társadalmi szerveződések. Így egy kisebbségi kultúra az önkéntes alapon létrehozott társadalmi szerveződések közé fog tartozni, amihez az egyének akkor csatlakoznak, ha számukra elég vonzó tulajdonságai vannak, megfelelő hasznossággal jár és liberális.

A bevándorlókból felépülő társadalmak kezdetben szintén nemzetállamok voltak, amiket az első bevándorlók alakítottak ki. Hivatalos nyelve, intézményeinek jellege mind ezt tükrözi. Az állam a bevándorlókra mint egyénekre, mint állampolgárait tekint, akiknek toleranciát kell tanúsítaniuk egymás iránt. A tolerancia ugyanis képes feloldani a csoportok közti határokat, míg az intolerancia megerősíti és hosszú időre fenntartja azokat. Ám a mindenkinek mindenki irányába (legyen az vallási, kulturális vagy etnikai alapú) kifejezett toleranciája azáltal, hogy feloldja a csoportok közti határokat, meg is tudja szüntetni magukat a csoportokat, ami miatt egyes csoportok az államtól kérnek segítséget határaik, csoportjellegük megtartásához. A maximális toleranciát megjelenítő, a tolerancia rezsimjét megvalósító demokratikus államok toleranciaszintjéhez hasonlítja a nemzetközi társadalomét. A tolerancia ugyanis az államok összességét megjelenítő nemzetközi társadalomban a szuverenitás elismerésén alapul. Ám a tolerancia csorbát szenvedhet, azaz nem maximalizálható, amennyiben a humanitárius intervenció intézményére gondolunk, mikor a rendszer alapjának tekintett állami szuverenitás szenved csorbát. (Walzer [1997 pp. 14–36])

Összességében tehát csak a bevándorlókra épülő társadalmakban megvalósuló multikulturalizmus jelenítheti meg a maximális toleranciát, ahol nem a domináns szerepre törekvő csoportok, hanem az egymás iránt toleranciát mutató egyének állnak a középpontban elkerülvén ezáltal az asszimiláció lehetőségét.

A különböző kultúrájú és történelmi tapasztalatú nemzetiségek együttélését Parekh Walzerhez hasonlóan az egyes modellek kritikai összehasonlítása útján építi fel. A formális, neutrális állam, a polgári asszimiláció és a mille rendszer összevetése során arra a következtetésre jut, hogy csak az állampolgárság intézményében egyesülő társadalmat létrehozó állam adhat választ a kérdésre. A semleges állam azáltal, hogy korlátozza

mindazokat, akik nem az általa meghatározott értékek szerint élnek, egyes kisebbségeket hátrányos helyzetbe hoz, nem tudja megvalósítani állampolgárai egyenlőségét és szabadságát. A Habermas elméletét jellemző, a köz- és a magánszférát különválasztó, a közös politikai kultúrát kifejező polgári asszimilációs modellt annak megosztó jellege miatt utasítja el. Ebben a teljes szétválasztás miatt egyrészt nem alakul ki a köz- és magánintézmények koherenciája, másrészt a társadalmi változásokat nem tudja követni a politikai kultúra, azaz a politikai kultúrát nem hatja át a társadalmi igények átalakulása. A közösségek uniójaként megjelenő mille rendszer az állampolgárok részéről csak másodlagos lojalitást igényel, az elsődleges a közösség irányába mutat. Ez minimálisra csökkenti a csoportok közötti érintkezést, nincsenek közös társadalmi vagy politikai kapcsolatok, amik kizárják az élő politikai közösség kialakulását, ezen keresztül pedig gátolják az egység és az összetartás érzésének fennmaradását.

A koherens politikai közösség kialakulását egyik fenti modell sem tudta biztosítani, ami nélkülözhetetlen az univerzális és partikuláris érdekek egyidejű megjelenítéséhez. Parekh mindazonáltal nem állít fel új modellt, csak annak elveit határozza meg, amelyek az államigazgatás, az alkotmány, az alapvető szabadságjogok és az állampolgárság köré szerveződnek.

Az államigazgatás és az alkotmány a közös érdekek megfogalmazásában kapnak szerepet. A közösség nevében cselekvő államigazgatás struktúrája a különböző csoportok közös megegyezésén alapul. Normáit és eljárásait az alkotmány fejezi ki, ahol a szövegezés a közösségek közti hosszú tárgyalási folyamat konszenzusos, széles társadalmi elfogadottságnak örvendő eredménye. Az alapvető szabadságjogokban a közösségek egymás iránt tanúsított magatartása kerül kifejezésre. Ezek képezik a nemzeti egység minimumát és biztosítják a kul urális különbségek megőrzését úgy, hogy közben egyenlő státust élveznek a közösségek tagjai mint állampolgárok. Ezért az állampolgárság nem tükrözi a vallási vagy kulturális különbségeket, csak kifejezi az egy politikai közösséghez tartozást jogaikban és kötelezettségeikben homogén egységet hozva létre. Ezen egyenlőség megőrzése érdekében az államnak aktív szereplőként kell részt vennie. A múltbéli igazságtalanságok vagy a kulturális különbségek miatt létrejövő hátrányok, az egyes közösségek aránytalan reprezentációjának leküzdéséhez az államnak a nem kompenzációs, hanem egyenlősítő célú pozitív diszkrimináció eszközéhez kell nyúlnia. Ezekben az intézkedésekben a társadalmi harmónia és az igazságosság találkozik. (Parekh [2000 pp. 196–213]) Parekh elvei a modern állam individuumot középpontba állító felfogása köré szerveződnek, ahol az egyéni szabadságjogok különösen nagy szerepet kapnak a kulturális, vallási és egyéb vonásokban

eltérő közösségek harmonikus együttélését biztosító társadalmi egységet megjelenítő politikai közösség kialakításában.

Hozzá hasonlóan Kymlicka is a politikai közösség kialakításában látja a koherencia megteremtésének lehetőségét, de a politikai kultúra mellett megjeleníti a társadalmi kultúrát is, ami a politikai kultúrával és az állampolgársággal mint annak kifejeződésével a közös, a társadalom egészére érvényes értékeket és normákat együttesen határozza meg. Ezért elutasítja a kulturálisan semleges állam koncepcióját. Az állam ugyanis etnokulturális hovatarozását már a közös nyelv vagy a politikai és társadalmi intézmények alapelveinek meghatározása során kifejezi. Nem elégséges a minimális állam sem, mivel az nem tudja megteremteni a társadalmi igazságosságot. Már a társadalmi igazságosság nevében tett intézkedések során is kilép az állam etnikai vagy kulturális semlegességéből. Az államnak aktív szereplőként kell megjelennie és végrehajtania olyan intézményi és politikai reformokat, amik elősegítik a bevándorlók társadalmi integrációját.

Kymlicka a reformok tizenkét területét sorolja fel, amelyeket a sikeres társadalmi integráció elérése érdekében az államnak végre kell hajtania: pozitív diszkrimináció és döntéshozói helyek biztosítása a bevándorlócsoporthoz megfelelő reprezentációjának eléréséhez, az irodalom- és történelemoktatás átszervezése a bevándorlócsoporthoz hozzájárulásának bemutatására, munkaidőterhelések és öltözködési szokások tiszteletben tartása, rasszizmus-ellenes oktatási programok, faji alapú zaklatások elleni jogszabályok, az állam kulturális sokszínűségéhez igazodó igazságszolgáltatás és egészségügy, kulturális közösségek kulturális programjainak támogatása, a hivatalos nyelv elsajátítását segítő programok, a kétnyelvű oktatás lehetőségének megteremtése. Természetesen ezen reformok kidolgozása és véghezvitele során az államnak szem előtt kell tartania, hogy maga az integráció hosszú folyamat, ami nemcsak az állam, hanem a bevándorlók számára is nehézségeket okoz. Másrészt biztosítani kell azt, hogy az integráció célintézményeiben ne érje az egyes csoportokat hátrányos megkülönböztetés, a többségi közösség identitásához hasonló mértékben kelljen identitásuknak igazodni a közös intézmények használata során. (Kymlicka [1997b pp. 43–44], [2000 pp. 162–163])

A nemzeti kisebbségek esetében azonban egy ettől eltérő modellt támogat. A nemzeti kisebbségek ugyanis a bevándorlókhoz szemben kultúrájuk megtartását, fejlesztését, kulturális intézményeik különállóságának megőrzését akarják elérni. A kisebbségek nem attól tartanak, hogy gazdasági és politika lehetőségeik a megfelelő asszimiláció révén korlátozottakká válnak. Sőt, éppen a domináns csoport és az annak sajátosságait magán viselő társadalmi-politikai intézményrendszer felszívó ereje ellen küzdenek. A kisebbségek

saját társadalmi kultúrájának megtartása Kymlicka véleménye szerint leginkább a föderális keretek között képzelhető el. Az általa többnyelvű vagy többnemzetiségű föderalizmusnak hívott berendezkedésben különválasztja a központi és a tartományi kérdéseket, döntési helyzetbe hozva a magukat a kisebbségeket is. A kisebbség nyelve a terület hivatalos nyelveként szerepelhet, illetve a központi szervektől a kisebbségi intézmények megfelelő anyagi támogatást kapnak saját intézményeik fenntartására. Az alkotmányos garanciák és a mind fizikailag, mind politikailag jól elhatárolt területek tudják megvédeni a kisebbségeket a többségi csoport elnyomásától, asszimilációs törekvéseitől. A bevándorlók mindazonáltal fel tudják oldani ezeket a kereteket, át tudják alakítani a lehatárolt területek etnikai összetételét, amit a közösségek és az állam csak a bevándorláspolitikai szabályozásával tud tompítani vagy kiküszöbölni. (Kymlicka [1997b p. 52], [2000 p. 158], [2004 pp. 19–22])

Habár Young nem határozza meg a multikulturalizmus fogalmát, tartalmát feltételezhetjük, amikor azt a nemzetépítési politika eszköztárával szembeni válaszként határozza meg Kymlickához hasonlóan. Az etnikai konfliktusok kialakulásának és jellegének vizsgálata során arra a következtetésre jut, hogy az ellenpontot az a homogenizációs célú nemzetépítés jelenti, ahol a politikai és gazdasági struktúrák kialakítása során a civil társadalomban a domináns csoport igényeit veszik figyelembe, és az állam jellegét ezen etnikai közösség kulturális jegyei mentén határozzák meg. Az etnikai dominancia alapján kialakított kultúrából állami/nemzeti kultúra válik, amelyhez a kisebbségi csoportoknak kultúrájukat és identitásukat feladva csatlakozniuk kell. A demokratikus berendezkedéshez hozzá tartozó civil szféra és annak erősítése ezért pozitív hatásai mellett negatívakat is eredményezhet olyan országokban, ahol a többség és kisebbség között konfliktusok állnak fenn. A domináns csoport – legyen annak dominanciája osztály, érdek vagy etnikai jellegű – a civil társadalmat támogató kormányzati politikát kihasználva igyekszik pozícióit megszilárdítani.

A problémát Young szerint az egyes közösségek közti hatalommegosztás lenne képes kezelni, ahol minden közösség képviselőhöz jut és kénytelen együttműködni. Mindazonáltal a föderalizmust nem tartja megfelelő formának a hatalommegosztás gyakorlati megvalósítására, mivel az elsősorban a területileg elkülönülő egységek politikai egyesítését szolgálja. Eltérő lehet az egyes tartományok jogrendszere, konfliktus alakulhat ki a központi és tartományi kormányzat között az erőforrások elosztása miatt, ami nem biztosítja a területi egység számára a pénzügyi stabilitást. Ha elvetjük a föderalizmust, és a politikai életet alárendeljük a kulturális különbségek kifejezésének, akkor a nemzetiségek arányos képviselőtételének kérdése merül föl, amit nem minden esetben oldhat meg a választási rendszer reformja sem.

A westminsteri modellt elveti, mivel az alulreprezentálja a kulturális kisebbségeket. Az arányos képviseleti rendszer ezzel szemben viszont már a gyakorlatban bizonyított (pl. Svájc), de fennáll a veszélye, hogy a politikai palettát az etnikai alapon szerveződő pártok fogják dominálni. Az ideális modellben – legyen az a westminsteri vagy az arányos továbbfejlesztése – a pártok már a jelöltállítás folyamatában megteremtik a kisebbségek arányos reprezentációját, ami lehet, hogy a választási eredményben nem tükrözi a tényleges nemzetiségi arányt, de megadja a választás lehetőségét. (Young [1998])

A föderalizmus megítélése itt eltér Kymlickától, igaz, Young nem határozza meg, hogy az egyes tartományok lakosságának etnikai-kulturális összetételét kvázi homogénnek vagy erősen heterogénnek véli-e. Feltételezhető azonban premisszái alapján, hogy a homogenizációs célú nemzetépítési politika veszélyeit látná egy etnikailag kvázi homogén tartomány kialakításában. A társadalom és az állam viszonyát a kultúra kérdéskörből történő kizárásával a hatalommegosztási kérdések köré rendezi. A választási rendszer megfelelő kialakítása biztosíthatja véleménye szerint a kisebbségek és a domináns csoport viszonyában megjelenő arányos képviseletet.

Kymlicka az állam és társadalom kapcsolatának vizsgálata során Youngtól eltérően különbséget tesz a bevándorlók és az etnikai kisebbségek között azok nemzetépítési hajlandósága miatt. Az eltérő modellek a bevándorlók integrálódási, de különbözőségüknek valamilyen fokát megőrizni kívánó igénye és az etnikai kisebbségek önálló nemzetfejlesztési, kultúramegtartási szándéka szerint kerültek meghatározásra. Ezek szerint a multikulturalizmus modellje leghatékonyabban a domináns csoport és a bevándorlók viszonyrendszerében állítható föl.

Mindazonáltal meg kell jegyezni, hogy ezen „domináns csoport és bevándorlók” lakossághoz igen hasonlít az a helyzet, amikor az etnikai kisebbségek nem területi alapon különülnek el, hanem a domináns közösség tagjaival egy területen, szétszórva élnek. Ebben az esetben nem alkalmazható a föderalista berendezkedés, az egyes területi egységek nem tükröznének lényegesen eltérő etnikai összetételre. Ezen helyzet a multikulturalizmus politikájának irányába mutat.

Walzer modelljét szintén a bevándorlókra szűkítette le, mivel ekkor maximalizálható a csoportok közti határokat feloldó tolerancia. Ha a toleranciára építjük az állam-társadalom kapcsolatot, akkor Walzer modellje ugyanúgy alkalmazható a domináns csoport és a közte szétszórva élő kisebbségek esetére is. Így a multietnikus nemzetek esetében arra a következtetésre juthatunk, hogy a lakosság etnikai sokszínűségének mértéke és területi

eloszlása egyaránt befolyásolja azt a magatartást, amelyet az államnak kell tanúsítania a társadalommal szemben a koherencia megtartása érdekében.

Az állam és társadalom viszonyának további fontos eleme a politikai közösség jellege. A magán- és közszféra szétválasztása a multikulturalizmus modelljeiben feltételezi az egyének kétszintű megjelenését. Egyrészt tagjai a politikai közösségnek állampolgárságuk folytán, másrészt mint egyének megjelennek a magánszférában egyéni céljaikkal és értékeikkel, normáikkal.

A politikai közösség esetében Barry, Parekh és Habermas az asszimiláció eszközét támogatja. Barry itt az asszimiláció kérdését kettébontja, és azt csak a politikai közösség koherenciájának megteremtése céljából tartja alkalmazhatónak. Parekh ezen eszközt szintén a politikai közösség egysége szempontjából tartja fontosnak, ahol azonban ez az asszimiláció csak a jogok és kötelezettségek szempontjából teremt homogén közösséget. Azaz az állampolgári jogok és kötelezettségek egyenlősítése, az ezek mögötti értékek elfogadása mentén formálható a politikai közösség. Habermas az asszimiláció egy másik formájáról ír. Az asszimiláció enyhébb formájaként megjelenő politikai integráció a történelmi tapasztalatokon alapuló közös politikai kultúrára épül, amely közös politikai kultúra teremti meg a politikai közösség koherenciáját. Kymlicka a fenti teoretikusokhoz hasonlóan szintén fontosnak tartja ezen közösség egységét, de beemeli a politikai mellett a magánszféra kulturális hatásai által formált társadalmi kultúrát is. Azaz kohéziós erőket keresnek, amely kohéziós erők célja a politikai közösség homogenizálása, azonos célok, értékek, normák meghonosítása és elfogadtatása.

A politikai közösség az állam és társadalom közti kommunikáció elsődleges terepe, ahol az állami és társadalmi célok összehangolása, a társadalmi értékek és érdekek becsatornázása történik. A közös célok és értékek megfogalmazásának hiánya működésképtelen államot vagy az államtól elvált társadalmat eredményez. A politikai közösség aktivitása nélkülözhetetlen egy jól működő társadalom kialakításában, mivel a társadalmi konfliktusok békés megoldásának elsődleges terepévé válik. Megfelelő állam-társadalom kommunikáció hiányában a konfliktusok rejtve maradnak, vagy békés megoldhatóságuk idejét meghaladva jelentkeznek.

A konfliktusok feltárásának és megoldásának kérdésében a politikai kultúrát kell vizsgálni. Ezen politikai kultúra vonatkozhat az intézményi keretekre, és azon túlmenően az intézményi keretek működési elveit formáló kultúrára is, mivel az intézmények működési elvei kapcsolódnak az intézményeket létrehozó, azokat fenntartó csoportokhoz. A csoportot alkotó egyének kultúrája, értékrendje, szemléletmódja meghatározza, hogyan gondolkodnak ezen

intézmények feladatairól, ideális működéséről. A csoport, a politikai, gazdasági és társadalmi elit tagjai elválaszthatatlanok saját kultúrájuktól, így kultúrájuk értékei szükségszerűen jelennek meg az általuk formált, alakított intézmények működési mechanizmusában, és ezen keresztül a politikai közösségben. A multikulturalizmus érték- és érdekluralizmusa feltételezi, hogy a politikai közösségben ezen kulturális elemek részt kapnak, az etnikai közösségek elitbe kerülése révén pedig konkrét hatást gyakorolhatnak magára az intézményi működési elvek fejlődésére is.

Az a politikai gondolkodás, amely a hatalomból, az elitből kizárja a nem domináns közösségek tagjait, miközben a nem domináns közösség tagjainak is megadott állampolgárság révén szélesíti a politikai közösséget, szükségszerűen vezet az elit és a politikai közösség elválásához. Azaz megjelenik a domináns közösség hegemoniája a politikai kultúrában, ami megakadályozhatja a nem domináns közösségek érdekeinek és értékeinek becsatornázását. Ezért a társadalmi kultúrától mentes politikai közösség a társadalmi konfliktusok békés rendezésére kevésbé alkalmas, megjelenése további konfliktusokat eredményez. A nem demokratikus rendszerek elnyomó jellegéhez hasonlóan képes megszüntetni a demokrácia egyik alapját, az érdekek és értékek pluralizmusát.

Ezzel ellentétben azonban a társadalmi és a politikai kultúra együttes beemelése a politikai közösség szintjére demokratikus gondolkodást feltételez, hiszen célja a társadalmi problémák minél több érdek és érték figyelembevételével melletti megoldása, a kisebbségi vélemények kisebb-nagyobb mértékű reprezentálása.

Mivel a kultúra kontextusát nem tudjuk kiemelni az állam és a társadalom viszonyának tárgyalásából, ezért tovább kell lépünk, és meg kell vizsgálni, milyen szerepet tölt be a kultúra ebben a relációban.

4.1.2 A kultúra szerepe

A multikulturalizmust a kultúra és az egyenlőség oldaláról bíráló Barry a multikulturalizmus kultúra fogalmát a következőképpen határozza meg: a kultúra egy csoport társadalmi gyakorlatának része, az egyes csoportok társadalmi gyakorlataiból kialakuló kultúra azonban nem nyilvánítható univerzálisnak, az egyes közösségek kulturális értékei nem egyetemesek. A társadalmi gyakorlatok eltérő standardok alapján ágyazódnak be, ám ezen eltérő standardok ellenére minden kultúra értéket képvisel, minden kultúra ugyanolyan értékes.

Ez visszatükröződik Parekh, Raz és Kymlicka kultúra értelmezésében is, mikor Parekh a kultúrát hiedelmek és gyakorlatok rendszereként értelmezi. Ezek a hiedelmek és gyakorlatok igazgatják és strukturálják mind az egyén, mind a csoport életét. Magát a rendszert a csoport által értelmezett történelem alakítja, amin keresztül értelmet nyer maga az emberi élet. A rendszert a nyelv, a szimbólumok, a kollektív emlékezet, a nem verbális kommunikációs eszközök, a hagyományok, az intézmények, a mítoszok fejezik ki. Maga a rendszer, a kultúra megjelenik a csoport normáiban, irányítja annak társadalmi tevékenységeit, kapcsolatait. A kultúra azonban önmagán belül rendszertelen és változatos, nincsenek fix pontjai, nincsenek állandó jelentései. Parekh megjegyzi, hogy emiatt helytelen magukat a kultúrákat egymáshoz hasonlítani, összemérni a külső és belső fix pontok hiányában. (Parekh [2000 pp. 142–154, 173–176])

A kultúrát szintén mint az társadalmi gyakorlatok megnyilvánulásának eszközét jeleníti meg Raz, amikor azt állítja, hogy a kultúra az identitás meghatározásának alapja, az a közeg, amelyben az egyén szocializálódik és ennek révén megismerteti vele választási lehetőségeit. Az egyén szabadsága így ezen keresztül nyeri el tartalmát és formáját. (Raz [1997])

Kymlicka a kultúrát Razhoz hasonlóan a választási lehetőséget az egyén elé táró eszközként értelmezi, kultúrafelfogásában azonban éles határt von az antropológiai kultúrafogalom és a multikulturalizmus kultúraértelmezése között. Az antropológiai kultúrafelfogást Kymlicka több okból is elutasítja. Egyrészt a mind a konzervatívokat, mind a klasszikus liberálisokat bíráló liberális multikulturalizmus elméletében a kultúrát egy állandóan változó környezetként mutatja be, ami változásain keresztül teremti meg az egyén számára annak kritikai személete alapján a választási lehetőségeit. Másrészt az nem egyeztethető össze a liberális demokrácia elveivel, mivel egy kultúra középpontba állítása és állampolgárokat kényszerítése sértene az egyént alapvető szabadságjogainak gyakorlásában. Megfelelőbbnek véli a társadalmi kultúra fogalmának használatát, amely kifejezi a társadalom koherenciáját, de meghagyja az állampolgároknak az antropológiai értelemben használt kultúrák megtartását. A társadalmi kultúra a társadalom koherenciáját a közös nyelven, a közös politikai és társadalmi intézményeken keresztül teremti meg. Ezek mögött nem áll közös vallás vagy közös tradíció. Ezek a magánszférába kerülnek, ahol az egyén szabadon gyakorolhatja néprajzi értelemben vett kultúráját mindaddig, amíg másokat nem korlátoz ezen gyakorlatában. (Kymlicka [1997b], [2004 pp. 6–7])

A multikulturalizmus kultúraértelmezését Barry több oldalról is kritizálja. A tradíciókkal, a társadalmi gyakorlattal kapcsolatban megállapítja, hogy azok igen jelentősek abban az esetben, ha a kultúrának nincsen kialakult válasza egy új helyzetre. Ebben az új helyzetben a

magatartásformát a tradíció fogja irányítani, a csoport tagjai a tradíciók alapján alkalmazkodnak a kihíváshoz, de nem másolják azt mindenáron. Ám megjegyzi, hogy a tradíciók által vezérelt magatartásforma nem lehet reális válasz – nem kell ugyanis szükségképpen lekövetni őseink viselkedését, nem is gondolva arra, nem is mérlegelve azt, hogy az a viselkedésminta jó-e vagy rossz. További ellenvetése, hogy az eltérő standardok kizárják a kultúrák azonos értékességének kritériumát – az eltérő standardokat nem lehet összemérni, így nem kreálhatunk összehasonlítási pontokat sem ahhoz, hogy az egyik kultúrát elismerhetőnek, a másikat nem elismerhetőnek tekintsük. Nem lehet tehát ugyanúgy elismerni minden kultúrát, mivel – Barry radikális véleménye szerint – nem minden kultúra hordoz magában egyáltalában értékeket. (Barry [2001 ch 7])

A multikulturalizmus kultúrafogalmának bírálatát Turner a multikulturalizmus kialakulásának körülményeire alapozza. Ennek értelmében a multikulturalizmus a megváltozott körülményekre, a társadalmi-gazdasági és politikai viszonyok átrendeződésére adott válasz, ami azonban a megváltozott körülményekre nem minden elemét tekinti egyaránt fontosnak. A kultúra hangsúlyozásával nem veszi figyelembe a körülmények megváltozásának gazdasági és politikai okait. Barryhez hasonlóan szintén a kultúra és az identitás összekapcsolását látja elhibázott lépésnek, ami miatt a multikulturalizmus a „kisebbségi követelések kulcsszava” lesz, konzerválja a kultúrák különbözőségét, ezáltal zárttá és elnyomóvá teszi azokat. Teszi ezt legfontosabb célja megvalósításának érdekében, azaz egy olyan elméleti keret megalkotásáért, ami a domináns csoportok uralkodó jellegét megszünteti és teret enged a kisebbségi követeléseknek – az oktatási rendszer átalakításán keresztül. Céljának eléréséhez az oktatást és a kultúrát használja eszközként. A kultúrát, a kulturális különbségek elismerését és az oktatást, ahol a kulturális különbségek elismerése az oktatási anyagba kerülve megszünteti a kirekesztettséget, a homogenizációs törekvéseket és utat mutat a társadalmi egyenlőség irányába. Azáltal, hogy a kultúrát tehát eszközként használja céljai megvalósítása érdekében, az antropológusok szemével nézve igen átértelmezett kultúrafogalmat használ.

Ezért Turner szerint a multikulturalizmus a kultúra értelmezésének oldaláról megközelítve nem más, mint egyrészt a kultúra posztmodern felfogása, az én társadalmi és politikai struktúráktól mentes kiterjesztése kollektív méretekben, elképzelt közösségekre, másrészt pedig az „etnikai nacionalizmus és az identitáspolitikai új formáinak ideológiai hordozója”. Mindezt a kulturális antropológia kultúrafelfogásával szemben fogalmazza meg, amely kultúrafelfogás a kultúrát a történelmi folyamatok során az emberek között kialakuló társadalmi kapcsolatok eredményéből származó statikus formáknak tekinti, végtelen

formálhatósága révén pedig végtelen számú saját kulturális identitással rendelkező közösség jöhet létre, amely kultúrákhoz az antropológia kritikátlanul viszonyul. (Turner [1997])

Turner és Barry kritikái rámutatnak arra, hogy a kultúra eszközszerű használata, azok jó vagy rossz mivoltának meghatározása erősítheti az etnikai-kulturális elkülönülést. Az illiberális kulturális gyakorlatok fenntartásának problémája nem oldható meg az antropológiai és a társadalmi kultúra kymlickai szétválasztásával, ami a magánszférában hagyja a gyakorlatok megítélésének kérdését. Mindazonáltal Kymlicka társadalmi-kultúra-értelmezése választ adhat Touraine új univerzalizmust előrevetítő kritikájára. A partikuláris elemek univerzalizmusát megjelenítő társadalmi kultúra a közös, társadalom egészére vonatkozó kultúra és identitás meghatározásával elismeri és megtartja az eltérő kulturális sajátosságokat. A kultúrák változásra képességét feltételezve pedig mind a néprajzi értelemben vett, mind a társadalmi kultúra átalakulását is megalapozza. Habár ezen átalakulás lassú folyamat eredménye, és nem minden esetben hatja át az összes társadalmi gyakorlatot, az illiberális kultúrák esetében mégis lát lehetőséget azok liberalizálódására. Egyúttal a társadalmi kultúra változása is a társadalom számára megérthetővé teszi az eurocentrikus nézőpontból illiberálisnak ítélt közösségi gyakorlatot, másrészt a társadalmi kultúra is egyre több értéket szívhat fel és építhet magába ezekből a kultúrákból. Ezen feltételezésemben ezért nem értek egyet Barry egyik konklúziójával, nevezetesen azon állításával, hogy vannak kultúrák, amik egyáltalán nem képviselnek értéket.

A multikulturalizmust támogató teoretikusok helyesen állítják, hogy minden kultúra értékes valamilyen szempontból. A kultúrák ugyanis nem kívülről értékesek vagy értéktelenek, jók vagy rosszak. Ezeket az ítéleteket tagjaiknak kell meghozniuk, akik maguknak a kultúráknak azért tagjai, azért határozzák meg magukat annak részeként és végzik annak elvei alapján mindennapi tevékenységeiket, mert azt maguk tartják értékesnek.

Az egyén születésével egy csoport tagja lesz. Gyermekként megtanulja annak normáit, értékeit, elsajátítja mindennapi tevékenysége során az arra jellemző gyakorlatokat. Mindazonáltal döntési szabadságát feltételezve képes költség-haszon elemzés útján más gyakorlatokat követni, más értékrendszert átvenni, ezáltal egy másik kulturális közösséghez csatlakozni. Születésével kapott kultúrájával szembeni elégedetlenségét a kultúra elhagyásával, a kulturális közösségből való kilépéssel fejezheti ki. Ha ezen kifejezés időszakos kívülmaradást eredményez, a „kultúrátlanság”, „identitásnélküliség” állapotába kerül. Ám az egyénnek szellemi, spirituális igénye hovatartozásának meghatározása, ami eleve kizárja azt, hogy tartósan ebben az állapotban maradjon. Kereső gondolkodása ezután akár több csoport értékrendszerével is azonosíthatja őt kisebb-nagyobb mértékben. Az egyén

nem minden esetben tartozik tehát egy konkrét csoporthoz. Kultúráját, identitását számos elem befolyásolja, amelyek közül a számára legelfogadhatóbb értékrendszerű csoport hatása érvényesül legnagyobb mértékben meghatározva ezáltal az egyén alapvető identitását keresztül azt a csoportot, amelyhez leginkább tartozónak vallja magát. Az egyén önmagában, csoporthoz tartozás nélkül nem tudja érvényesíteni értékrendszerét a csoportok által létrehozott társadalmi intézményekben.

A melyik csoporthoz tartozik az egyén kérdése lényegesen egyszerűbben válaszolható meg kvázi homogén társadalomban. A kihívások a többnemzetiségű társadalmakban jelentkeznek. A több kultúra egymás mellett létezését vagy együttélését ma már tényként kell kezelünk. Így az egyén számára többféle alternatíva jelenik meg kulturális identitásának kialakításában. Választási lehetőségeit több tényező is befolyásolja, ám nemzeti-társadalmi identitása megválasztásában ez már nem mondható el minden esetben.

4.1.3 Kell-e közös kultúra?

Mivel az egyén egyszerre több kultúra értékeivel is azonosulhat és ezek közül a domináns dönti el kulturális hovatartozását, mivel a csoportok eltérően fejezik ki szimbólumaikon keresztül saját kultúrájukat, ezért szükség van az etnikailag heterogén társadalmakban a társadalom egészének összetartozását megjelenítő, mindenki által elfogadott szimbólumrendszer kialakítására. A szimbólumrendszer tartalmát a kultúra határozza meg, így a közös szimbólumok mögött közös kultúrának, közös értékeknek, normáknak, közös viselkedésformáknak, a történelem közösen elfogadott interpretációjának kell állnia.

A közös kultúra teremti meg a társadalmi interakciók alapját Raz értelmezésében. Ez nemcsak a közös nyelvet, a politikai közösséget vagy az annak megfelelő viselkedésformákat takarja, hanem a kulturális közösségek iránti toleranciát is, ezen közösségek tradícióinak ismeretét és hozzájárulásukat az állam történetének fejlődéséhez. A multikulturalizmus pedig feltételezi ennek meglétét amellet, hogy közben elismeri a kulturális különbségeket. Raz mindazonáltal megjegyzi, hogy a gyakorlat még nem igazolta egy ilyen közös kultúra létezését, csak egyes elemei vannak jelen bizonyos társadalmakban. (Raz [1997])

Razzal a közös kultúra koherenciájának mértékében vitatkozik Parekh. A multikulturális társadalmaknak meglátása szerint ugyanúgy igénye a közös kultúra, mint minden más társadalomnak. Ám ez a közös kultúra nem a különböző kultúrák egyesülése útján létrejövő kvázi homogén új kultúra, hanem Parekh megfogalmazásában a kultúrák interakciója révén

kialakuló laza háló. Ezt a hagyományok multikulturalizálódása formálja, amely új multikulturális tradíciókat hoz létre és internalizálja azokat. Ezek az internalizált multikulturális hagyományok nem a legkisebb közös nevezőt jelentik, nem is az egyes érintkező kultúrák legértékesebb elemeiből állnak össze. Ezek a társadalmi kapcsolatok nyomán kialakuló normák, amik a társadalom egészére vonatkozó elvekké alakulnak át segítve ezáltal is az állampolgári egység létrehozását és fenntartását. Mindazonáltal egyes kulturális közösségek a közös kultúra formálódása során hátrányos helyzetbe is kerülhetnek, mikor a multikulturális hagyományok a domináns közösség gyakorlatát tükrözik. Ezt a jelenséget csak egy erős civil társadalom tudja kompenzálni, ahol minden kulturális közösség lehetőséget kap önkifejezésére és hagyományainak megismertetésére. (Parekh [2000 pp. 219–224])

A nyelv, a politikai közösség, a viselkedésforma és a tolerancia együttesen alakítja ki a közös kultúrát, egyes elemeik külön-külön létezése még nem alkot társadalmi egységet. Raz ezen meghatározása igen hasonlít Kymlicka társadalmi-kultúra-elméletére, ami szintén a közös nyelvet, a közös politikai és társadalmi intézményeket feltételezi összetartó erőnek és a toleranciát mint a kulturális különbségek elismerését egyaránt elvárja a köz- és a magánszférától is. Ha Parekh laza hálójára gondolunk, akkor ez a laza háló a Kymlicka és Raz által említett elemek közül egyiket vagy mindegyiket hiányosabb formában is elfogadja a politikai kultúra kivételével.

A politikai intézmények mögött húzódó elvek szükségszerű elfogadásának feltételezése a koherens társadalom képének vázolásakor azonban felveti a következő problémát. Ha ezen elvek az állampolgárság szimbólumában nyernek kifejezést, akkor az egyénekről mint állampolgárokról feltételezzük, hogy nincsen igényük társadalmi szinten egy szélesebb értelmezésű, a mi és más társadalmak közötti határvonal megállapítására. Megelégszenek pusztán a liberális demokrácia politikai intézményeiket működtető elveivel és képesek mindennapi, saját kultúrájuk által meghatározott viselkedésüket teljesen elválasztani állampolgári magatartásuktól. A társadalmi önmeghatározás kiemelése a kultúra kontextusából a társadalmi szintű kultúrártlanodás állapotához vezet, és csökkenti az állam iránti lojalitást, mivel az nem elégíti ki a politikai közösség kulturális oldalról jelentkező igényét.

Amennyiben kialakul a társadalmi kultúra, ami a politikai kultúrával együttesen határozza meg a politikai közösséget, a helyzet feltételezi a magánszférában az egyes közösségekhez tartozó kultúrák fennmaradását. Mind az együtt élő kultúrákból kialakuló társadalmi kultúra, mind a magánszférára jellemző kultúrák esetében a multikulturalizmus elmélete a kultúrák

különbözőségét hangsúlyozza, és támogatja a kulturális diverzitást. Mindazonáltal a kulturális diverzitás támogatása határvonalakat húzhat a társadalom csoportjai közé, amennyiben a hivatalos multikulturális politika ezen kultúrák különbözőségét, egymástól eltérő jellegét hangsúlyozza. Még akkor is, ha azt pozitív szándékkal teszi. Az eltérő jelleg kiemelése az eltérésekre koncentrál, azaz elengedhetetlenül az összehasonlítás irányába kényszerít. Az összehasonlítás folyamán pedig felmerül az összehasonlító és az összehasonlított közötti probléma, azaz az összehasonlító értékrendszere szerinti szempontrendszer felállítása, a jó összehasonlító értékeihez mérése.

Ezért a multikulturális politikák kultúrafogalma, a közös kultúra alakítása során figyelemmel kell lenni arra, hogy elkerüljék az összehasonlítási kényszerből adódó konfliktusokat, a kultúrák liberális vagy illiberális, rossz vagy jó informális vagy formális kategóriának létrehozását. A kultúrák hasonlóságának kiemelése célravezetőbb a közös kultúra kialakítása és a magánszféra kulturális gyakorlatainak tárgyalása során. A hasonlóságok keresése a közös pontokat emeli ki, és csak másodlagosan foglalkozik az eltérő interpretációkkal. A közös pontok megjelenítése így a közös értékeket tárja fel, és kizárja egyes kultúrák értéktelennek nyilvánítását. Mindazonáltal kiküszöböli azt a problémát is, hogy az összehasonlításokkor arra törekedvén, hogy minden kultúrában találjunk értékes elemeket, magát a vizsgálati eredményt határozzuk meg kritériumaink felállításakor.

A hasonlóságok megtalálása, a közös pontok feltárása közelebb hozza egymáshoz a kulturális közösségeket, így növeli a társadalom toleranciaszintjét, és ezen keresztül csökkenti a meg nem értésből adódó konfliktusokat. A közös pontok megtalálása a közös értékek megfogalmazását teszi lehetővé, amely közös értékeket képes kifejezni a társadalmi kultúra.

A közös értékeket kifejező társadalmi kultúrára már felépíthető az etnikailag egyre sokszínűbbé váló államok egységes nemzeti identitása. Megszűnik a magyar vagyok, francia vagyok, latin vagyok stb. többségi nemzetiségi alapú önmeghatározás, és helyébe a magyarországi vagyok, franciaországi vagyok, amerikai vagyok nemzeti-állami identitás lép. Az államok a heterogén társadalom egységének létrehozása és megtartása, a társadalmi béke fenntartása, a társadalmi feszültségek csökkentése érdekében új állami, államhoz tartozási identitás kialakítására kényszerülnek, ami az addigi, a többségi nemzet identitását meghatározó szimbólum- és értékrendszer átformálását vagy Parekh állítását cáfolva egy az eddigiektől lényegesen eltérő, új megalkotását jelenti.

Csehszlovákia, Jugoszlávia és a Szovjetunió példája megmutatja az új, a korábbtól eltérő, más alapokra helyezett közös szimbólum- és értékrendszer létrehozásának problémáját. A kulturális elem, az egyének és a közösségek kulturális igényeinek kihagyásával, pusztán a

politikai közösség megalkotásával az etnikai-kulturális csoportok nem tudtak az új politikai kultúrához igazodni, nem tudtak azzal azonosulni. Szeparatista törekvések léptek fel, a társadalom koherenciája megbomlott.

Ausztrália az új identitás kialakítása mellett döntött a társadalmi feszültségek feloldása érdekében. Ebben fontos szerepet tulajdonít a kulturális elem bevonásának is, a kymlickai értelemben vett társadalmi kultúra kialakításának. A közös kultúrára épülő társadalmi identitással akarnak tartalmat adni az Ausztráliához tartozom, az ausztráliai vagyok fogalmaknak.

4.1.4 Az identitás kérdései

Identitásunk meghatározásával nemcsak megkülönböztetjük, elkülönítjük magunkat másoktól, de a hasonló identitásúakkal kapcsolatot keresve közösséget is formálunk.

Egy közösséget meghatároz annak kultúrája, nyelve, történelme, tradíciói, területi elhelyezkedése, vallása, gazdasága. Ezek közül a közös nyelvet, a közös kultúrát és az ahhoz kapcsolódó tradíciókat vizsgálom mint a multikulturális államokban leginkább releváns kérdéseket. Ezen elemek ugyanis a nemzetépítés alapkövei. Annak a nemzetépítésnek, ami egy magát multikulturálisnak tekintő – és ezt a multikulturális szemléletet a közpolitikákba és a társadalomba is beépíteni kívánó – államban szükségszerű feladat az új nemzeti identitás létrehozásával egyetemben. Ezek azok az elemek, amik összességében az állampolgárságban, az államhoz, az állam területén élő lakossághoz való tartozásban kerülnek kifejezésre.

A közös nyelv a több nemzetiség között folytatott kommunikáció elengedhetetlen feltétele, míg a közös kultúra, ami akár a domináns kultúra átalakításából akár egy új kultúra formálásából születik, az egyének, az állam polgárainak kulturális hovatartozás, kulturális identitás iránti igényüket elégíti ki. A közös tradíció a közös, a társadalom minden tagja által folytatott gyakorlatok összességéként megjelenve szintén kohéziós erőt jelenít meg. Ezen kohéziós pontok bármelyikének hiányában a társadalom működőképes lehet, nem alakul új nemzetté, hanem az egyének vagy mikrocsoportok halmaza lesz, pusztán szétforgácsolt értékrendű egyveleget alkot.

A közös nyelv, a közös kultúra kialakítását egy többnemzetiségű országban nem lehet alulról jövő kezdeményezéssel kialakítani, mivel ilyen esetben a többségi nemzet elnyomása érvényesülne a kisebbségek felett, ami a kisebbségi kultúrák jelentős átalakulásához vagy szeparációjához vezetne. Az állam szintjéről, felülről irányított identitásalakítás

eredményesebb megoldás lehet a nemzetépítési-társadalomépítési folyamatban. Az új társadalom kohéziós pontjainak nevezhetőek a közös új kultúra, a közös, mindenkit összekötő nyelv és az állampolgárság mint az egy nagy közösséghez való tartozást kifejező szimbólum.

Spencer és Wollmann szerint az identitás határokat alkot a csoportok közt már létező, társadalmi interakciókkal alakított különbségek mentén. A kívülállók és a csoporton belüliek meghatározása a szocializációtól és az érdekektől függ. A szerzőpáros meghatározása alapján ezek olyan tényezők, amik számos esetben változhatnak, ezért maga a nemzeti identitás, ami szintén ezen faktorok mentén formálódik, nem állandó, hanem folyamatosan változó és alakított, konstruált identitás. Mindazonáltal a nemzeti identitást formáló és befolyásoló politikai és társadalmi konstrukciók következtében a szimbólumok jelentősége csökken, és a „mi” – „ők” meghatározásánál előtérbe kerülnek a kulturális és tényleges fizikai elkülönülések is. (Spencer–Wollman [2002 pp. 58–64])

Ennél továbblépve Weissbrod megállapítja, hogy a vallás szintén fontos szerepet játszik a nemzeti és kulturális identitás formálásában. Mivel minden társadalomnak szüksége van integrációs értékekre a társadalmi stabilitás megtartása érdekében, ezért a közös értékek jelenítik meg egy társadalom jellegét és különítik el másoktól. Ezek az értékek, az ezek mentén meghatározott identitás akkor nyeri el jelentőségét, amikor a társadalom határait kívülről vagy belülről támadás éri. Maguk az értékek azonban nem szükségszerűen vallásiak, ám nem lehet azt állítani, hogy a vallási elemek tipikusan a fejlődő vagy a szekularizációt elutasító államok önmeghatározását jellemeznék. Irán, Írország és Lengyelország példáját egymás mellé állítva Weissbrod úgy látja, hogy a nyugati, demokratikus értékek mentén szerveződő államokban a szekularizáció még nem fejeződött be, a szekularizáció folyamata még nem zárult le minden államban, mivel a vallási elemek jelentős befolyást gyakorolnak az adott nemzet identitására, a vallási értékek még áthatják a társadalmat. (Weissbrod [1983])

A politikai közösség vizsgálata során Offe arra a következtetésre jut, hogy azt az általa három i-nek nevezett elem erodálhatja: az érdekek (**i**nterest), az ideológia (**i**deology) és az identitás (**i**ntity). Ezek az erőforrások, a jogok birtoklása és az elismerés kivívása miatt képezhetnek konfliktusokat. A konfliktusokat különbözőképpen lehet kezelni.

A legegyszerűbb véleménye szerint az érdekkonfliktusok rendezése, amik legjellemzőbben az erőforrások birtoklása miatt alakulnak ki. Az ebben résztvevő feleknek a megoldás során arra kell különös tekintettel lenniük, hogy az ellentéteket ne egy negatív összegű játék elfogadásával oldják fel. Az ideológiai alapú konfliktusok már lényegesen nehezebben kezelhetőek, mivel itt az ideológiájuktól mindenben kötött szembenálló feleknek az

érdekegyeztetési mechanizmusokban kell megállapodniuk a sikeres megoldás érdekében, aminek feloldását csak az ideológiai határok puhítása révén lehet elérni. A legnehezebben az identitás alapú konfliktusok oldhatók meg Offe szerint, mivel az egyik oldal képviselői a másikat izolálni vagy asszimilálni akarják, aminek a másik fél természetesen ellenáll. Az identitáskonfliktust akkor lehet a legkönnyebben feloldani, ha az valamilyen gazdasági érdekhez kapcsolódik. Ez a jelenség figyelhető meg az iparosodó, szekularizálódó társadalmakban.

Ám a fejlődés vesztesei eredeti helyzetüket akár militáns ideológiák alkalmazásával is vissza akarják szerezni, amit az elitek hatalmuk megőrzése érdekében is támogathatnak, ha eredeti feladatukat, azaz a fejlődéssel együtt járó gazdasági és társadalmi problémákat nem tudják kezelni. A megoldások, válaszok hiányát ilyenkor az új ügyek, mint például a vallás vagy az értékek középpontba állításával pótolják, aminek szélsőséges megjelenéseként definiálja Offe az idegengyűlölet kialakulását. Ezért érvelése szerint az ilyen identitáskonfliktusos társadalmakban nehezebben megy végbe a társadalmi és gazdasági fejlődés, mivel a hangsúly ezen elemekről az ideológiai dimenzióra helyeződik át. (Offe [1998])

Weissbrod és Offe vallási alapú megközelítéséhez hasonlóan Fenton az egyén és a közösség identitására leginkább ható kultúrát ért kihívások esetében tartja fontosnak a vallás érvként történő megjelenését. Az egyén vagy a közösség identitását kívülről érő támadásokra adott válaszban az egyén vagy a közösség két tényezőre épít: az anyanyelv használatának megtartására és vallása gyakorlásának biztosítására. Ezen érvrendszerek a kulturális elemet erősítik meg az identitás formálódásának folyamatában és fokozzák a közösség kulturális összetartozását. (Fenton [2003 pp. 113–134])

Az identitások egységét a korábbi szerzőkkel ellentétben nem ismeri el Hall. Az identitások ugyanis a modern világban a globalizáció jelensége és az önkéntes vagy kényszerű migráció miatt egyre fragmentáltabbak, egyre többértűbbek. Ezért maga az identitás már nem a múltra fókuszál – annak ellenére, hogy a történelem interpretációja továbbra is fontos részét képezi –, hanem azt fejezi ki, amilyenné egy közösség válni kíván, ahogyan meg kívánja jelentetni magát mások előtt. Maga az identitás ennél fogva a diskurzusok, gyakorlatok és a folyamatok találkozásánál kialakult képződmény, ami a megosztottság, a hiányok és mások helyzetének megítélése mentén formálódik. (Hall [1996])

Kymlicka az identitás megválasztásánál nem a hiányokra, hanem az egyéni szabadságra helyezi a hangsúlyt. Az egyén szabadon választhat a kultúrák által kínált lehetőségek közül. Magát az identitást tartalommal, többletjelentéssel, azaz a nyelv, a történelem, a társadalmi intézmények, a társadalom működése, a szimbólumrendszer jelentéseivel ezen kultúrák töltik

meg. A „tradíciók és konvenciók szótárát” alkotják, amit megismerve az egyén megérti identitását. (Kymlicka [1997a], [1997b])

A kultúrát a fenti szerzőkkel ellentétben Wilcox és Parekh nem tartja a nemzeti identitás szempontjából meghatározó tényezőknek. Modelljeik középpontjában a politikai közösség áll, amely közös, demokratikus értékek mentén fejlődik és ezek az értékek határozzák meg a közösség tagjainak identitását. (Wilcox [2004], Parekh [1994])

Wilcox állítása szerint a demokratikus állampolgárság polgári oldalának meghatározásához nem szükséges a közös kultúra vagy a közös, nemzethez kapcsolódó identitás, mivel elutasítja az állampolgárrá válás nacionalista felfogását. A nemzetet nem faji, hanem területi alapon definiálja, aminek elfogadása szerinte lehetővé teszi, hogy a bevándorlók a demokratikus társadalomba pusztán a főbb gazdasági és társadalmi intézmények részvételén keresztül integrálódjanak. Kritizálja ezért a liberálisok, pl. Kymlicka felfogását, akik azt állítják, hogy a formális állampolgársági folyamat a bevándorlóknak a kultúrához kötődő polgári nemzeti identitást tudna kialakítani. Ennek a gondolkodásnak a gyengéje értelmezése szerint az, hogy megköveteli a történelmi sajátosságok mentén formálódott speciális politikai elvek elfogadását, túl erős a kollektív jellege és az új állampolgároknak mindenképpen el kell fogadniuk ezen erős kötődéseket. Ez pedig nem lehetséges egy olyan társadalomban, aminek alacsonyabb fokú a toleranciaszintje, és a politikai intézményeivel nem azonosulókat kizárja az intézményekből vagy marginalizálja őket. A kulturális különbségek elismeréséhez vagy a társadalmi igazságosság megvalósításához ugyanis nincsen szükség másra, csak az egy politikai közösséghez való tartozásra.

Wilcox politikai közösségre építő modellje szintén a liberális demokrácia értékeire épít, ám ez az intézményi értékekben jelenik meg, ahol a történelmi folyamatokkal való azonosulás nem hat ki a mindennapi gyakorlatra. Ezen intézmények felé valaki akkor is lojális lehet, ha nem fogadja el az adott terület lakosságának mint nemzetnek az összetartozását, azaz nem szükséges, hogy valaki a társadalom más tagjai felé szimpátiát érezzen. Mindezt a gyakorlatban a letelepedési joggal rendelkezők nemcsak szociális-gazdasági, hanem politikai-polgári jellegű társadalmi integrációjával lehet megvalósítani, azaz a politikai jogok rájuk is történő kiterjesztésével. Ezek élvezetén keresztül a bevándorló a társadalom teljes életében részt vehet, elsajátíthatja a közös nyelvet, a főbb intézmények elveit és a mindennapi gyakorlatot állampolgárrá válásáig. Wilcox modellje tehát nem követeli meg az azonos morált, ami meglátása szerint kiküszöböli a kulturális különbségeket, ami így nemcsak a bevándorlók, hanem az etnikai kisebbségek problémájára is megoldást jelenhet.

Parekh szintén a politikai közösség felől keresi a választ, ám Wilcox-tól eltérően nagyobb teret enged a történelmi sajátosságoknak. A történelmi fordulópontok miatt a nemzetek jövője az elképzelthez képest másként alakul. Ez megjeleníti a társadalmi gyengeségeket, amik áthidalása egy új, a gyengeségek miatt hozott nemzeti döntések legitimálását szolgáló, koherens koncepció kialakítását igénylik. Ezért minden identitás rendelkezik egy közös elemmel – mindegyik egy krízisre adott válasz. A köztük fennálló eltéréseket a különböző történelem és az eltérő kulturális és politikai struktúrák okozzák. Az identitások közti különbséget az egy terület lakossága által létrehozott politikai közösség középpontba állításával lehet kiküszöbölni. Ez a politikai közösség egyetért közös intézményeinek és értékeinek közös úton történő irányításában, ahol a hangsúly az intézmények és értékek közös birtoklásán van. Ez a közös birtoklás a politikai közösség identitását is közös identitássá, nem pedig egyének által birt identitások összességévé formálja. Ez utóbbi ugyanis egyenlőségjelet tehet a domináns etnikai csoport és a politikai közösség kultúrája és identitása közé, nem téve lehetővé az identitás közösségi jellegének kialakítását.

A többnemzetiségű államok esetében mind Wilcox, mind Parekh állítása erősebben vagy gyengébben elkülönül a kulturális elemektől. Wilcox az intézményekre, Parekh amellet a közös történelemre is építve határozza meg az identitást. A kultúra kontextusból kiemelése a kultúra szempontjából neutrális államot hoz létre, a kulturális különbségek így nem okozhatnak társadalmi konfliktusokat.

Wilcox modellje jól alkalmazható lenne, de alapvető kérdéseket vet fel azzal, hogy a kultúrát kiemeli a diskurzusból. A társadalmi egységet emberek egymás mellett élésére redukálja, atomizált, egyéneket vagy szimpátia alapján létrejövő mikrocsoportokat hagyva maga után. Az egyénekből álló társadalomban az identitás meghatározásához nem elégségesek csak a politikai intézmények, az egyének kulturális hovatartozási igénye is megjelenik. Wilcox modellje alkalmazható lenne a többnemzetiségű államokon belüli etnikai konfliktusok elkerülésére, de közös, az egyén minden igényét kielégítő standardok és értékek létrehozására nem (pl. ausztráliainak lenni). Mindamellet a demokratikus intézményrendszer mögött húzódó alapértékek is egy társadalmi-kulturális fejlődési folyamat eredményei, amikre hathatnak más, külső, eltérő kulturális háttérű elemek, amik lényegüket az egyénnek az állammal szembeni védelmére alapozzák. Wilcox atomizált társadalmat előrevetítő modellje pedig kevésbé lehet adaptálandó modell az olyan államok számára, ahol erős a társadalom kollektív jellege vagy magukat az intézményeket eleve a domináns kultúra értékei határozzák meg (pl. Malajzia malájok pozitív diszkriminációját biztosító alkotmánya).

A többnemzetiségű államokban nem lehet eltekinteni az új, közös identitású nemzet építésétől, ahol a nemzethez hozzátartozik annak új, közös kultúrája is. A közös kultúra hiányában az egyén kulturális igényeit egy csoport keresése, a csoport tagjává válással elégíti ki, amely csoport Wilcox és Parekh esetében nem az általuk politikai közösségként definiált nemzet lesz. Megmaradnak tehát a kisebb-nagyobb kulturális közösségek, amiket csak az állami intézmények kötnek össze, amelyekbe nem tartoznak bele a kulturális intézmények. Ennek egyik veszélye lehet a legnagyobb számú vagy gazdaságilag-politikailag legerősebb csoport dominanciájának átvetítése a politikai közösség kulturális életének formálására. Másik kritikus pontja a diszkriminációs, rasszista szándékú csoportok megjelenése informális vagy formális úton, ami az erősebb csoportokkal szövetkezve a kisebb csoportok elnyomásához és feloldásához vezethet.

A társadalmi előítéletek nem csökkenthetők egyik fenti modellel sem, az egyes etnikumokhoz kapcsolódó sztereotípiák csak két-három generáció neutrális hozzáállása után tűnhetnek el. A sztereotípiák életképességét azonban biztosíthatja az etnikai csoportok eltérő sikeressége a társadalomban, aminek legfontosabb okaként a nyelvet látom. A hivatalos nyelvet anyanyelvként használók előnyösebb pozícióból indulnak a társadalomban való beilleszkedésben ugyanúgy, mint a gazdasági és politikai sikerek elérésében. Az ettől eltérő nyelvű csoportok a közös nyelv elsajátítása során, ami legtöbb esetben a legnagyobb lélekszámú csoport vagy az egykori gyarmatosítók nyelve, óhatatlanul közeledik kulturálisan a közös nyelvet anyanyelvként birtokló csoporthoz. Társadalmi érvényesülése ezért függ ezen domináns közösséghez való közeledési képességének mértékétől. Mivel a közeledéshez mind a közeledő, mind a közelített fél részéről szükség van a toleranciára (eltérő kultúrájú csoportok esetében a kulturális különbségek tiszteletben tartására), ezért meglátásom szerint sem a Wilcox-, sem a Parekh-modell nem működhet a kulturális különbségeket a társadalmi kontextusba beemelő kulturális tolerancia hiányában, azaz a kultúrát szükséges elemként kell megjeleníteni a többnemzetiségű államok lakosságának közös identitását kifejező modellben.

4.1.5 A közös identitás jellege

Ha támogatjuk a multikulturalizmust mint a többnemzetiségű országok társadalmi-etnikai konfliktusokat kiküszöbölő megoldását, akkor elfogadjuk a magán- és a közszféra korábbiakban már tárgyalt szétválasztását. Amennyiben az egyént a magán- és a közszférában együttesen jelenlevő szereplőként határozzuk meg, akkor feltételeznünk kell,

hogy birtokolja a mindegyik szférára jellemző identitást, azaz rendelkezik saját közösségének kulturális identitásával és a társadalom egészére jellemző, társadalmi kultúrára épülő társadalmi identitással. A kétféle identitás együttes léte azonban az egyéni vagy közösségi és a társadalmi identitás összeütközéséhez vezethet, amennyiben konfliktus áll fenn a mögöttük húzódó értékrendszerek, viselkedésformák között.

Walzer, Levy vagy Parekh egyaránt elfogadhatónak, sőt, szükségesnek tartja a kétféle identitás létezését, a köztük fennálló konfliktust azonban a kultúramentes közös identitással akarja kivédeni.

A bevándorlókra épülő társadalomban először a nemzetépítéshez kapcsolódó, a domináns csoport identitását tükröző nemzeti identitás alakul ki Walzer értelmezésében. Mikor a domináns csoport domináns helyzetét gyengítő bevándorló népesség száma egyre nő, a bevándorlók megváltoztatják azt. Kialakul a kettős identitás, ami tartalmazza egyrészt a vallási vagy kulturális csoporthoz tartozást az egyéni szinten. Tartalmazza továbbá az államhoz tartozást az állami intézmények iránti lojalitást kifejező politikai identitásban, amit Parekh és Wilcox is megfogalmazott. A közös, az állampolgárok közösségét meghatározó identitás a Walzer által „polgári vallásnak” nevezett elemre épül, aminek része az állam politikai és történelmi önmeghatározása, az a történelmi narratíva és emlékezet, amin keresztül az állam kifejezi magát. Ez ellentétbe kerülhet az egyes vallási és kulturális csoportok identitásával, ám a konfliktust magának a polgári vallásnak a valláshoz vagy kultúrához nem kötődő jellege oldja fel. (Walzer [1997 pp. 33, 76–80])

Levy szintén lehetségesnek tartja a kettős identitás létét, amit ő mérsékelt és kiterjedt kommunitarizmusnak nevez. Ebben a modellben az egyén tagja lehet több kulturális közösségnek. Ez a többirányú lojalitás nem vezet politikai tartalmú identitáshoz, mivel a politikai tartalommal bíró identitás mindig egy kulturális közösségnek, annak értékeinek ad prioritást. Ezzel együtt Levy modelljében az egyén ugyanolyan mértékben, prioritások felállítása nélkül vonzódhat egyszerre több kulturális közösséghez és azok értékeihez. Éppen ezért kérdőjelezi meg a nemzeti identitás relevanciáját (kivéve mikor az a földhöz, egy bizonyos területhez kapcsolódik). Példaként a törökországi kurdokat említi, akiket egyszerre két identitás, a nemzeti-kulturális és a területhez kapcsolódó jellemez. (Levy [2000 pp. 69–91])

A kérdést Parekh a modern állam felől közelíti meg, amely területi elkülönülésével lakosságának területi alapú és politikai identitást ad. Ez a területi és politikai identitás fejezi ki az állampolgárságban egyesülő eltérő etnikumú lakosság egységét és különíti el azt más államok lakosságától. Nem etnikai, hanem területi alapon meghatározott nemzeti identitásnak

is nevezi, ám megjegyzi, hogy a multikulturális társadalmakban megjelenő érdekek sokfélesége miatt az nemcsak az egység, hanem a megosztás eszköze is lehet, ha a politikai közösség, amelyet ez a nemzeti identitás jellemez az egyéni karakterek és nem a politikai intézmények köré szerveződik. A társadalmi harmónia minden állampolgárra kiterjesztése, az állampolgárok egyenlősége, az állampolgárok mint közösségi tagok megjelenítése továbbá mind részei kell hogy legyenek a közös nemzeti identitásnak ahhoz, hogy egyik közösség se lépjen fel ellentétes igények köré szerveződő alternatív identitásmeghatározással. Ezen területi alapú, a politikai közösséghez tartozást kifejező identitás mellett mindazonáltal a társadalom tagjai továbbra is rendelkeznek saját identitásaikkal, amelyeket össze tudnak egyeztetni kulturális, vallási vagy egyéb társadalmi alapon kialakított identitásukkal, mivel előbbi nem tartalmazza azok elemeit, pusztán a politikai közösség koherenciáját megjelenítő területi alapú, az állam intézményei iránt tanúsított lojalitást. Így Parekh sem zárja ki a többes identitás létét, ám hangsúlyozza azok hierarchiáját, aminek csúcsán a területi identitás áll. (Parekh [2000 pp. 180–181, 230–236])

Ha elfogadjuk Walzer és Parekh állítását, és kiemeljük a kultúrát az identitást meghatározó tényezők közül, akkor sem oldhatjuk fel teljes mértékben az identitásütközések problémáját. Amennyiben pusztán a politikai kultúrára fókuszálunk, akkor láthatjuk, hogy a közös intézmények működését meghatározó elvek is valamilyen kultúrához kapcsolódnak. Egy demokratikus berendezkedésű államban a politikai intézmények, az állampolgárság szimbóluma mind a liberális-demokratikus elvek kifejeződéseként jelenik meg. Maguk a liberális demokrácia elvei pedig az európai-angolszász kultúrához kapcsolódnak, fogalmukat, jelentésüket annak a kultúrkörnek a történelmi fejlődése, tapasztalatai töltötték meg tartalommal. Ezért magának a politikai közösségnek, a politikai intézményekben egyesülő társadalomnak a víziója sem független a kultúrától, annak közös identitása ráadásul egy kultúra számára teremt domináns helyzetet.

A kettős identitást Huntington ugyanúgy elutasítja, mint Walzer, Parekh vagy Levy kultúrát kizáró kettős identitását. Az amerikai identitás átalakulásának vizsgálata során rámutat arra, hogy az urbanizáció, a globalizáció, a gazdasági hatások egyre nagyobb szerepet adnak a nemzetek alatti identitásoknak, amik közös múlthoz, közös etnikumhoz vagy valláshoz kapcsolódnak. Az amerikai identitást meghatározó magkultúrát, ami a protestáns vallásra, az angolszász hagyományokra és az egyénre épül, egyre nagyobb kulturális kihívások érik, amelyek közül a legnagyobb veszélyt a multikulturalizmus és a hispanizáció jelentik. A multikulturalizmus Huntington értelmezésében a magkultúra elvesztését jelenti, a liberálisok által támogatott politikai közösség mint összetartó erő csak politikai szerződést jelent

mögöttes tartalom nélkül. Ezen mögöttes tartalom nélkül „laza konföderációvá” válik az addig koherens nemzet. A multikulturális társadalmi kapcsolatok által áthatott kultúrák változékonyak, a generációk kultúrája már jelentősen különbözhet egymástól, így kulturális identitásuk sem állandó. Ám az etnikai-származási identitás nem változik, az etnikai közösségek tagjai ragaszkodnak származásukhoz. (Huntington [2005 pp. 38–70])

Az amerikai identitás változatlan formájának fenntartása az amerikai kultúra változatlanságát, kizárólagos antropológiai értelmezését feltételezné. A lakosság etnikai összetételének, kulturális sokszínűségének folyamatos változása, fokozódása a társadalmi interakciók miatt nem hagyja érintetlenül a magkultúrát. A domináns közösség értékeit kifejező magkultúrának szükségszerűen kell keresztülmennie egy megváltozott társadalomhoz jobban illeszkedő értékrendszerhez, hogy ki tudja fejezni a mi-ők közötti elkülönülést az amerikai és egyéb társadalmak között. Ennek hiányában a magkultúra a domináns közösség kultúrája marad, kulturális-etnikai törésvonalat alakít ki és felveti a társadalom két vagy több részre szakadását. A magkultúra mindenképpen megőrzése, az amerikai identitás eredeti jelentésének fenntartása csak erős asszimilációs nyomás mellett lehetséges, ami teljesen figyelmen kívül hagyja a kulturális diverzitást.

A domináns csoport és bevándorlók vagy domináns csoport és közte elszórtan élő kisebbségek viszonyában mindenképpen jelentkezik a Huntington által említett probléma. Ezen a ponton magának az államnak kell koncepciót alkotnia – vagy erős, a magkultúrát megőrző nemzetépítési politikába kezd, vagy a megváltozott etnikai-kulturális összetételű társadalom új igényei szerint keresi a társadalom közös pontjait és alakítja ki közös identitását, kultúráját a magkultúra domináns szerepének átalakításával.

A magkultúrát megőrző nemzetépítési politika során kialakítandó identitás nem őrizheti meg változatlanul a magkultúra elemeit. Nyílttá kell válnia, változásra képessé, a kulturális és értékhatások befogadójává. Először az értékeihez, normáihoz leginkább közel álló kultúrák hatása fog megjelenni, azaz a saját kultúrköréhez tartozó hatások fogják áthatni. Például ahogyan a második világháború utáni európai bevándorlási hullám hatására elkezdődött Ausztráliában a brit-ausztráliai identitás formálódása. A brit magkultúra héját feltörve a hasonló kultúrkörből származó kultúrák hatásai érvényesültek, átszivárogtak, és minőségében újat hoztak létre.

A változás első lépése csak igen közeli, hasonló kultúrák között lehetséges, amikor a kulturális különbségek elég kicsik ahhoz, hogy ne kívánják meg az identitás gyökeres átalakítását, de elég nagyok ahhoz, hogy át tudják törni a magkultúra erős falát. A második lépés megtétele előtt már egy tágabb kultúrkörhöz kapcsolódó identitást érik kihívások. Ez az

identitás azonban már megmutatta, hogy képes befogadni más hatásokat, képes az alakulásra. A második lépés a kevesebb hasonlóságot mutató kultúrák folyamatos kihívása, ahol kis mértékben érik a kultúrkörétől jelentősen eltérő hatások az identitást, és ezen hatások szintén minőségi átalakulásra készítenek. Az érvényesülő kulturális hatások mindazonáltal nem érkezhetnek gyorsan, a toleranciára a küldő oldalról is szükség van. Azaz mind a hatást gyakorló, mind a hatást fogadó fél részéről szükséges a tolerancia növelése. A harmadik lépés előtt már az identitás kész arra, hogy befogadjon a magkultúrától lényegesen eltérő elemeket is, ezeket beépítse, és minőségileg újat hozzon létre. A harmadik lépésben megszűnik a második lépés fokozatossága, és szabadon, gyorsan érik kihívások az identitást, ami ezen kihívások befogadására, elfogadására és beépítésére már az előző két lépés tapasztalatai és a tolerancia növelése végett képessé válik.

A fokozatosság és a tervezés megvalósítása az állam feladata, ahol az államnak nemcsak a szabályozásokban kell megjelennie, de olyan társadalom-állam kommunikációt kialakítania, amibe nemcsak a domináns, a magkultúrát képviselő közösség, hanem egyéb nemzetiségek vagy a bevándorlók is be tudnak kapcsolódni. Az érték- és érdekluralizmus tudatos támogatása, beemelése a gyakorlatba kiküszöböli egy elnyomó vagy kizáró identitás fennmaradását.

Amennyiben az állam egy új identitás kialakításában gondolkodik, akkor is támaszkodnia kell a fokozatosságra és a tervezésre, ám ebben az esetben a fokozatosság célja nem a magkultúra felkészítése a kulturális hatásokkal szembeni elfogadásra és befogadásra, hanem ezen túlmenően egy negyedik lépésként a magkultúra és az erre épülő kulturális hatások együttes feloldása. Ezen negyedik lépésben történő együttes feloldás eredményezhet egy territoriális kötődésű, alapú közös identitást, ahol eltűnik a magánszféra kulturális különbsége, eltűnik az etnikumokban vagy vallásokban gondolkodás. A multikulturális identitáson túllépő új identitás már nem egy folyamat eredményeként létrejövő többnemzetiségű államban gondolkodik. A többnemzetiségű társadalmat tényként fogja fel, ahol a magánszférában sem lehet élesen elkülöníteni a kulturális hatásokat, ahol a magánszféra identitása is közelít a politikai közösség társadalmi és politikai kultúrájára épülő közös identitás irányába.

4.1.6 Miért kell közös nyelv?

Akár a nemzetépítési, akár a társadalomépítési koncepció mellett dönt az állam, mindenképpen szembesül a társadalmi érintkezést, a csoportok közti kommunikációt lehetővé tevő közös, hivatalos nyelv meghatározásával. A konszociális államokban mindenki által elfogadható megoldásnak kínálkozik a kisebbségek nyelvének hivatalossá tétele. Svájc ennek kitűnő példája. Ám akkor, amikor nemcsak két-három nemzetiség él a domináns csoporttal egy országban, hanem ennél lényegesen több, nem lehet mindegyik kisebbségi nyelvet hivatalos nyelvként meghatározni, mivel az összes elsajátítása kellene a hatékony társadalmi kommunikáció kivitelezéséhez. Egy-két, nagyobb létszámú közösség nyelvének hivatalossá tétele a többi, kisebb közösséggel szembeni diszkrimináció lenne. Például Magyarországon a lovári vagy a német nyelv magyar melletti hivatalossá tétele a szerb, ukrán, szlovák stb. közösségek kulturális jogainak korlátozásaként jelenne meg. A domináns csoport-bevándorlók találkozásából kialakuló társadalmak esetében pedig egyenesen kivitelezhetetlen lenne minden egyes csoport nyelvének használata hivatalos nyelvként. Ezért utóbbi két esetben elkerülhetetlen egy olyan nyelv hivatalossá tétele, ami a társadalmi csoportok közti kommunikációt lehetővé teszi.

Ezzel szemben Young a hivatalos nyelvet megosztó, ámár szükséges jelenséggé értékeli. A nyelv Young értelmezésében ugyanis egy olyan határ, amivel elismerhető a különbség. Ezzel a határral, annak érzelmi feltöltésével az identitás ideológiájának egyik elemévé válik. Egy nyelv mint hivatalos nyelv, mint az állami intézmények nyelve elfogadásával egy csoport ideológiáját fogadjuk el kizárva ezáltal a többit és nem ismervén el különbözőségüket, különállóságukat. Mindazonáltal megemlíti Olaszország példáját, ahol az egyesítéskor a lakosságnak csak megközelítően három százaléka beszélte a később hivatalossá váló dialektust, ami az eltérő nyelvjárású területek összekötő elemévé vált. Sem az egynyelvű, sem a többnyelvű modell nem lehet kizárólagosan helyes Young meglátása szerint, ám egyértelmű válasz helyett inkább csak megjegyzi, hogy a XIX. századi nemzetépítéseknél használt nyelvi homogenizáció, ami szükséges elem egy többnyelvű államban, ma már komoly ellenállásba ütközne a kisebbségek részéről. (Young [1998])

A kisebbségek és a többség viszonyát nem megosztó módon, hanem integrálóan rendező tényezőnek tartja Barry, Levy és Walzer a hivatalos nyelvet, amit a többség és a kisebbség viszonyának gyakorlati megnyilvánulásaként értelmeznek.

Az állam hivatalos nyelvének meghatározása Walzer szerint a „tolerancia tesztje”. A nyelv jeleníti meg a nemzet egységét. A többségi nemzet általában arra törekszik, hogy saját nyelvét átvigye a kisebbségek mindennapi használatába is. Ennek a törekvésnek csak az erős közösségek tudnak ellenállni – legsikeresebben akkor, amikor azok területileg is elkülönülnek a domináns csoporttól. Egy állam hivatalossá nyilváníthat egy nyelvet, a domináns csoportét, de második vagy harmadik nyelvként beemelheti a kisebbségek által használtakat is. A hivatalos nyelv meghatározása az állam kisebbségpolitikájának kivetítése, tükörképe, ami egyben megmutatja az állam toleranciaszintjét is. (Walzer [1997 pp. 26–27])

Hozzá hasonlóan Levy is a kisebbség és a többség közti viszony kifejezésének tartja a nyelv kérdését. A kisebbségek természetes igénye, hogy gyermekeik a kisebbségi nyelven tanuljanak, szocializálódjanak, ami igen nehezen valósítható meg olyan közegben, amikor a kisebbség nem területileg elkülönülten, hanem a domináns csoporttal keveredve él. Ha igényeiket nem ismeri el a domináns csoport, etnikai konfliktus jöhet létre, amely el nem ismerésnek a bevándorlótársadalmakban a legkisebb a valószínűsége. A kisebbségi nyelvek gyakorlásának lehetőségeit azonban nemcsak a többség felől kell vizsgálni, ennél fontosabb magának a kisebbségnek a viselkedése, nevezetesen, hogy mennyire hajlandó maga a kisebbség megőrizni kultúráját, azon keresztül nyelvét, és mennyire hajlandó elfogadni azt a nyomást, amit a szélesebb társadalom gyakorol rá. (Levy [2000 pp. 101–105]) Levy tehát a szolidaritást a multikulturalizmus fogalmának értelmezése miatt nem a többség, hanem a kisebbség irányából tartja fontosnak a csoportok békés együttélésének biztosítása szempontjából a hivatalos nyelv meghatározásában.

A hatékonyság és a társadalmi igazságosság kérdései elegyednek, mikor Barry az egyenlőség oldaláról vizsgálva a kérdést a közös nyelv mellett érvel. Meglátása szerint egy társadalom tagjainak egyenlőségét legjobban az oktatási és foglalkoztatási lehetőségeken keresztül lehet megvizsgálni. Azokban az államokban, ahol több nyelvi közösség él együtt, az egyenlő lehetőségek akkor állnak fenn, ha az adott közösség képes fenntartani gazdasági és oktatási intézményeit. Aki egy olyan közösség tagja, amely ezt nem képes megteremteni, annak az egyénnek korlátozottak lesznek a lehetőségei, ha nem sajátítja el egy intézmények fenntartására képes közösség nyelvét. A nyelv ismerete ugyanis a közszférában való részvétel elengedhetetlen feltétele, a más közösséghez tartozókkal kialakítható kapcsolatok alapja. Ez Barry meglátása szerint nem annyira állami szintű probléma, mint inkább generációk közötti és közösségen belüli.

A generációs problémát az idősebb generáció új helyzetekkel szembeni ellenállása jelenti, míg a közösségen belüli esetében magának a közösségnek a vezetői határozzák meg ezzel

vezetői létük szükségességét. Ezen utóbbi esetben a közösség vezetői a közösség és az állam közötti kommunikációt biztosító intézményként jelennek meg, és közvetítői szerepük megtartásához szükségük van az állam nyelvét nem beszélő közösségre. A közös nyelv tehát az egyenlő lehetőségek megteremtésének alapja, ami természetes módon kötődik egy közösséghez, amelynek az anyanyelve, és így egy kultúrához. Így az állam, mikor meghatározza a hivatalos nyelvet, maga is elveszti kulturális semlegességét. Ám az államnak mindig biztosítania kell a lehetőséget, hogy a hivatalos nyelvet nem beszélő közösségek tagjai elsajátíthassák azt olyan szinten, hogy részt tudjanak venni a társadalmi és politikai intézményekben, megfelelő, diszkriminációmentes oktatáshoz és munkahelyekhez juthassanak. (Barry [1997 pp. 104–107])

Barryhez hasonlóan Kymlicka is feltételezi, hogy az állam és a társadalom viszonyát kifejező hivatalos nyelv – amely a politikai közösség tagjait is összeköti a társadalomépítési folyamatban – az állam kulturális jellegét is meghatározza. Mikor Kymlicka a közös nyelvet a társadalmi kultúra részeként határozza meg, megállapítja, hogy enélkül nem képzelhető el a társadalom és a politika intézményeinek működése. A közös nyelv szükségszerűen kapcsolódik egy csoporthoz – ahhoz a csoporthoz, amelyik az állam területén egykor domináns helyzetben volt. Mindazonáltal ez ellenszenvet válthat ki a kisebbségekből, akik ezt a többségi csoport dominanciájának továbbéléseként interpretálhatják, és összeegyeztethetetlennek tartják a liberális demokrácia alapelveivel többek között annak rejtett asszimilációs törekvései miatt. A probléma legtipikusabb vetülete a kisebbségek esetében az oktatás, az oktatás nyelve, ami igen kétélű eredményeket hozhat. A kultúra megtartásának egyik vetülete lehet az alapfokú anyanyelvi oktatás, ám mind a továbbtanulási lehetőségeket, mind a társadalomban való részvételt nehezíti, ha valaki nem beszél megfelelően a hivatalos nyelvet. (Kymlicka [1997b p. 46], [2000 p. 78])

Az oktatás kérdései Barrynél és Kymlickánál is szorosan összefüggnek a közös nyelv meghatározása nyomán létrejövő egyenlőtlenségek tompításával, a társadalmi egyenlőség helyreállításával. Az oktatás ezért a hivatalos nyelv problémáján keresztül megoldást jelenthet általában a Fraser által felvetett elosztási-elismerési dilemmában, és kiegészítheti a közös kultúra, közös társadalmi identitás és ezek megnyilvánulása, a közös nyelv által eddig csak részlegesen megválaszolt kérdéseket.

4.1.7 A multikulturalizmus megjelenése a közpolitikákban

Az ország gazdasági növekedésének maximalizálása és az etnikai harmónia megőrzése számos kérdést vet fel. A multikulturalizmus modelljének előző alfejezetekben tárgyalt elemei nem tudtak teljes, kielégítő választ adni az illiberális kulturális gyakorlatokra, az eurocentrikus látásmódra vagy az elosztási-elismerési dilemmára. A közpolitikák általános elveinek vizsgálata közelebb vihet bennünket a megoldáshoz.

A kulturális elem bevonása a közpolitikákba azonban önmagában nem képes megakadályozni az etnikai-kulturális és a gazdasági törésvonalak találkozását. Az csak az etnikai-kulturális törések tompítására képes, ha nem áll mögötte az egyenlő esélyek megteremtését elősegítő tartalom. Az esélyegyenlőség közpolitikákra kiterjesztése ellensúlyozhatja a társadalmi kultúrában jelentkező, eredetileg csak egyes csoportok által birtokolt elemek miatt keletkező feszültségeket, illetve a gazdasági kérdések terén is kiküszöbölheti a kulturális különbségekből eredő hátrányokat.

Jelen fejezetben az esélyegyenlőség megteremtésének egyik eszközét, a pozitív diszkriminációt vizsgálom mint a gazdasági különbségeket minimalizáló, a gazdasági törésvonalat az etnikai-kulturálistól elválasztó eszközt, majd az illiberális kultúrák helyzetét tekintem át az esélyegyenlőségi kérdések tekintetében. Ezt követően rátérek az oktatáspolitikai területére, ami meglátásom szerint multikulturális tananyag bevonásával egyszerre képes megválaszolni a multikulturalizmus politikájával szemben felvetett kérdéseket, kritikákat.

4.1.7.1 Pozitív diszkrimináció

A pozitív diszkrimináció, egy csoport „helyzetbe hozása” már alkalmazásában feltételezi a társadalmi igazságtalanság meglétét. Az esélyegyenlőségi politika ezen eszköze a társadalmi és a gazdasági hierarchia aljára jutott rétegek helyzetét akarja javítani azáltal, hogy eltérő, támogató magatartást tanúsít az érintett csoport irányába. Olyan intézkedéseket fogyanatosít, amik érintetlenül hagyják a társadalom többi tagját, és nem szereznek azoknak hátrányokat, csak az érintett csoport és a társadalom többi részének érintkezése során az érintett csoport által tapasztalt hátrányok mennyiségét minimalizálják és maximalizálják a megszerezhető hasznokat. Történhet ez meghatározott helyzetekben vagy minden közpolitikát érintően.

Kiterjedtsége attól függ, hogy a vonatkozó csoport társadalmi hátrányainak leküzdéséhez elég egy területen alkalmazni azt, vagy minden közpolitikai területbe be kell építeni.

Eszközei közt szerepel a kvótarendszer, ami megjelenhet a döntéshozatalban, az oktatásban vagy a foglalkoztatásban. A döntéshozatalban fontos szerepet kap a kisebbségek esetében, amikor azok alulreprezentáltságuk miatt nem tudják becsatornázni érdekeiket. Ekkor a kisebbségek számára a választások eredményétől függetlenül határoznak meg bizonyos arányú részvételt. Új-Zéland ezzel a lehetőséggel biztosít a maori lakosság számára négy helyet a mindenkor parlamenti, ám a 2005-ös választások a választási rendszer sajátossága miatt egy extra helyet is kreáltak a Maori Párt számára, azaz több helyet nyert el a választáson, mint amennyit arányosan kapott volna a maorik képviselete jogán. Másrészt az etnikai-kulturális törésvonal hagyományos jobb-bal fölötti dominanciája is kiküszöbölhető vele, mivel nem szorgalmazza a pártok etnikai alapon szerveződését meghatározott helyet biztosítva a kisebbségek számára a törvényhozásban és támogatva így a hagyományos jobb-bal felosztás szerinti pártok szerveződését. Az etnikai törésvonal dominanciája a politikában vezethet a ruandai népiertáshoz vagy az etiópiai polgárháborúhoz hasonló esetekhez.

A kvótarendszer oktatásban megjelenése akár negatív felhangot is kaphat például az 1930-as évek magyarországi oktatáspolitikája miatt, ám emögött a jelenség mögött más, faji alapon megkülönböztető és a kulturális különbségeket másként értelmező politika állt. Esetünkben a multikulturalizmus elméletét a gyakorlatban megvalósító közpolitikákról beszélek, amelyek alapja a kulturális különbségek elismerése és tiszteletben tartása. Ezen gondolat az oktatási kvóták meghatározására határozottan pozitív eszközként gondol. Célja a hátrányos helyzetű csoport tanulóinak oktatási rendszerben tartása, az oktatáson keresztül a csoport képzettségi szintjének növelése, foglalkoztatási esélyeinek javítása. A csoport többi, diáksorból már kikerült tagjának gazdasági helyzetét a foglalkoztatás terén bevezetett pozitív diszkrimináció segítheti, amikor bizonyos munkahelyek esetében az érintett csoport tagjait előnyben részesítik más munkavállalókhöz képest.

A kvótarendszer utóbbi két, foglalkoztatási és oktatási megjelenése tartósan azonban csak igen nagy toleranciaszint mellett tartható fenn. Először a foglalkoztatási pozitív megkülönböztetés fordíthatja szembe a domináns és az alulreprezentált csoportot és mélyítheti az informális diszkriminációt. Az oktatás terén ehhez képest könnyebben fogadhatja el a társadalom egy bizonyos csoport kiemelését és előnyben részesítését, ám ez az elfogadás csak akkor lehet tartós, ha nem a domináns csoport oktatási helyei rovására hozzák azt létre, hanem új helyek létesítése jelenti a kvótákban megjelölt arányokat vagy számokat.

A pozitív diszkrimináció, jelenjen meg akár gyengébb formájában, az előnyben részesítésben, akár erősebb változatában, a kvótarendszerben, a társadalmi igazságtalanságra adott válaszként jelenik meg. Ezen válasz két aspektusát különbözteti meg Young és Kymlicka.

Young a pozitív diszkriminációt akkor tartja szükségesnek, ha az állami-társadalmi célok teljesítése során a kisebbségek fizetik meg annak az abból eredő hasznosságnál számukra lényegesen nagyobb költséget. Az ilyen történelmi egyenlőtlenségek kompenzálása az oktatás- és a foglalkoztatáspolitikai terén tett intézkedésekkel lehetséges. Ám ezeknek is megvannak a korlátaik: nehezen határozható meg pontosan az érintett csoport vagy az elszenvedett kár mértéke, maga a történelmi igazságtalanság sem ugyanazt a fogalmat takarja minden kisebbség és a domináns csoport szemszögéből, illetve ezen intézkedések kimenetele, eredményessége sem határozható meg egyértelműen. További veszélye ezeknek a politikáknak, hogy a csoportkategóriák kiemelésével élesítik a csoportok közötti határokat, azokat merevvé is tehetik. Azokban a demokratikus országokban – hangsúlyozza Young –, ahol a kisebbségeket pozitív diszkriminációs intézkedésekkel próbálják kompenzálni, az állam elsődleges feladata a többség meggyőzése ezen politika helyességéről, igazságosságáról, hogy kiküszöbölje a társadalmi ellenállást a programok előrehaladott állapotában. (Young [1998])

Young ezzel a pozitív diszkrimináció egyik kísérőjelenségére mutat rá – az egyes csoportok közötti határok élesedésére. A Walzer által a tolerancia rezsimjének nevezett többnemzetiségű, multikulturális politikát követő országokban a rendszer egyik eleme, a tolerancia, a különbségek elismerése, elfogadása miatt nem élesednek a határok általában a társadalom és az érintett csoport között. Ám elkerülhetetlen az emberi természet sokfélesége miatt, hogy a domináns csoport egyes tagjai ellenségesen viszonyulnak ehhez a kormányzati politikához és az általa preferált csoporthoz.

A pozitív diszkriminációt Kymlickánál is az igazságtalanság igazolja az általa vizsgált és a bevándorlókra vonatkoztatott multikulturális társadalmakban. De ezek nem történelmi alapúak. Younggal szemben ezek az intézkedések Kymlicka értelmezésében a társadalmi integrációt szolgálják, a bevándorlók hatékonyabb és sikerebb részvételét a közös társadalmi és politikai intézményekben. Szükséges elem, mivel az integrációs folyamat során igazságtalan kimenetelű helyzetek is kialakulhatnak. Mégis megjegyzi Kymlicka, hogy ezeket az intézkedéseket általában a célcsoport kevésbé hátrányos helyzetű tagjai tudják jobban kihasználni. Ezért jó megoldási kísérlet, de nem minden esetben célravezető. (Kymlicka [1997b p. 52], [2000 p. 164])

A pozitív intézkedéseket nem egyes kisebbségekre szűkítve, hanem a bevándorlók egészére vonatkoztatva a domináns csoport és a kisebbség viszonya másként értelmezendő. A cél a bevándorlók esetében nem a társadalmi és gazdasági hierarchia aljára kerülő csoport felemelése, hanem annak megakadályozása, hogy az egyén oda kerüljön, és ezáltal marginalizálódjon. A bevándorlók a célországban életkörülményeik javítása érdekében vállalnak munkát, telepednek le. Alapvető gazdasági érdekük a sikeres társadalmi integráció, ám ez nehézségekbe ütközhet eltérő kultúrájú, nyelvű, intézményrendszerű fogadóállamban. A kormányzati politikák ezért ebben az esetben a bevándorlók ezen közösen felmerülő igényének kielégítésére, támogatására határoz meg pozitív intézkedéseket. Például a hivatalos nyelv elsajátítását segítő ingyenes programokat indíthat, többnyelvű tolmácsszolgálatot biztosíthat a hivatalos nyelvet még jól nem beszélő bevándorlók számára az egészségügyben, vagy a közintézményekben többnyelvű tájékoztatószolgálatot működtethet a hivatalos ügyek intézésének megkönnyítésére.

Hatékonyságuk mérése, eredményességük meghatározása nehéz. Nem fejezhető ki számokban mért eredményként az, hogy mennyit jelentene egy bevándorlónak X országban az, hogy az egészségügyben használt kifejezések ismeretének hiányában ingyenes tolmácsszolgálat útján is el tudja magyarázni az orvosnak problémáját. Szintén kérdéses, hogy ezek az intézkedések tényleg megvalósítják-e a kitűzött célokat, azaz csökkentik-e az alulreprezentáltságot, fontos szerepük van-e a társadalmi integráció könnyebbé tételében. A pozitív diszkriminációs intézkedések hatékonyságát, eredményességét, az eredmények céloknak megfelelését, fontosságukat, szerepüket a multikulturális politikákban csak hiányuk esetén érezhetjük, tapasztalhatjuk meg.

4.1.7.2 Az illiberális kultúrákról

A kultúrák liberális vagy illiberális jellege, a csoportokon belüli elnyomó gyakorlat fenntartása a magánszféra közsférától való elválasztásával, a közösségi gyakorlat minősítése mind a multikulturalizmus kritikusai által a korábbiakban megfogalmazott ellenvetések. Hogy a multikulturalizmusra épülő politikák hogyan viszonyulnak ezekhez a kérdésekhez, hogyan látják ezeket megoldható problémáknak, azt Raz, Levy és Kymlicka érvelései mutatják be.

A morális pluralizmus elfogadása a kultúrák morális értékeit összemérhetetlenné, rangsorolhatatlanná és egymással össze nem egyeztethetővé teszi. Levy szerint például

összemérhetetlen a piac és az egyenlőség értéke, ami lehet két, egymástól különböző kultúra legfontosabb értéke. Így szerintem nem értelmezhető egy kultúra illiberálisnak minősítése sem, nem állítható fel rangsor a kultúrák között és nem lehet azokat értékesnek vagy kevésbé értékesnek tartani. Mindegyik rendelkezik ugyanis természeténél fogva a belső megreformálás, az értékek változtatásának képességével, így a kulturális közösségen belüli változások során egy ma nem liberális kultúra liberálissá válhat. Ezt a belső reformot azonban késleltetheti, ha a magát liberálisnak valló kultúra gyors asszimilációval akarja elfojtani a nem liberális közösségi gyakorlatot, ami a közösség részéről ellenálláshoz vezet. Levy tovább érvel a kulturális diverzitás megőrzése mellett: meglátása szerint ez teszi lehetővé saját kultúránk alakítását is. A más kulturális gyakorlatú közösségeket, mint lehetséges választási lehetőségeket tekintve tisztábban láthatjuk át saját kulturális gyakorlatunkat, viszonyítási pontként használhatjuk azokat. (Levy [2000 pp. 98–109])

Mindazonáltal Levy nem tartja megfelelőnek a liberálisok kulturális közösségeket mindenáron megőrző igyekezetét. Az egyén számára ugyanis egyáltalán nem könnyű elhagyni egy kultúrát és felvenni egy másikat. A kultúrából kilépés költségei igen magasak, az egyénnek egy másik kultúra gondolkodását, egy másik nyelvet kell elsajátítania, ami ha nem sikerül számára, akkor nem tudja maximalizálni hasznát az új kulturális közösség tagjaként. Másik oldalról cáfolva a liberálisok állítását rámutat arra, hogy nem feltételezhető, hogy az egyén mindenáron ki akar lépni az adott kultúrából. (Levy [2000 pp. 115–119])

A liberális oldal álláspontja mellett érvelve Raz rávilágít arra, hogy magának a kultúrának az elnyomó jellege nem minden esetben következik tényleges elnyomásból. Oka lehet ugyanis az egyén sikertelen szocializációja, ami kizárja magát az egyént a kulturális közösségben folytatott teljes élet élvezetétől. Amikor tényleges elnyomással állunk szemben, azt sem szabad eleve elítélni, azzal szemben is toleránsan kell viselkednünk, hiszen az egyén számára az a kulturális közösség jelenti azt a közeget, amitől „mindent” kapott. Mindemellett nem támogatja az elnyomás mindenáron történő tolerálását – csak az azzal szemben alkalmazott eszközök mérsékelt használatára és a kulturális közösségből való kilépés lehetőségének biztosítására hívja fel a figyelmet. (Raz [1997])

A kilépési lehetőségeken túlmutatva Kymlicka a kulturális jogok természetében és az állampolgári kötelezettségekben látja biztosítottak az illiberális kulturális gyakorlatok elleni fellépést. A kultúrához való jog értelmezésében Razhoz hasonlóan ugyan rámutat arra, hogy az egyén örökölt gyakorlatait megváltoztathatja egyéb életviteli formák megismerése során, és ezt mindaddig teheti, amíg másokat nem korlátoz kultúrájuk szabad gyakorlásában. Ám az állampolgári kötelezettségek nélkül a társadalmi kultúra nem ad ebben az értelemben a

néprajzi kultúrákhoz hasonló „védelmet”. A társadalom normáinak, struktúráinak (jogrend, egyenlőség, tolerancia, demokrácia elvei stb.) és a kulturális diverzitás tényének az elfogadására vonatkozó kötelezettségek kultúrától függetlenül érvényesek a társadalom minden tagjára. A társadalmi integrációban sikeresen részt vevő bevándorlók az ezen jogaikkal szembenálló kötelezettségeket elfogadják és betartják. (Kymlicka [2000 pp. 172–176])

Mindazonáltal itt nem szól azokról a bevándorlókról, akik nem tudtak integrálódni ezen intézményekbe, és ezért marginalizálódtak, sem a privát szférába sorolt néprajzi kultúra gyakorlása során jelentkező illiberális gyakorlatokról, amelyek a magán- és a közszféra elválasztása miatt kikerülnek az állam látóköréből. A kilépés ezeket a gyakorlatokat nem tudja eltörölni. A csoportok Kymlicka által belső korlátozásoknak nevezett, a csoporton belüli viselkedést szabályozó előírásai pont az áldozatok elől veszik el az alternatív életformák megismerésének lehetőségét az elnyomó közösségi gyakorlat fenntartása érdekében.

Az illiberális kulturális gyakorlatok nem szüntethetők meg a kulturális diverzitás fenntartása, illetve a magán- és közszféra szétválasztása mellett. Egyik vagy másik feltételnek meg kell szűnnie ahhoz, hogy a kultúrák magjában állami kényszerre változtatásokat lehessen alkalmazni, ha az az emberi jogokat sértő belső korlátozásokat tartalmaz. Ez azonban felveti a csoportok jogainak megsértését, a kulturális jogok tiszteletben nem tartását, illetve a jó és a rossz megítélésének kultúraspecifikus megítélését.

A kultúrák osztályozása, „liberális” és „elnyomó” kategóriák felállítása már önmagában hordozza paradoxonát. A multikulturalizmus kulturális diverzitást fenntartani kívánó törekvése éppen ezzel az osztályozással, az egy kategóriába tereléssel csökkenti a kulturális sokféleséget. Másrészt egyfajta kulturális ellenségkép létrehozásával az „elnyomónak” minősített kultúrához kötődő egyéneket megkülönbözteti a „liberális” kultúrákhoz kötődőktől. Mindenki valamilyen érdek miatt kapcsolódik egy kultúrához. Legyen az pszichológiai vagy materiális alapú. Az európai-angolszász gondolkodás alapján kategorizált kultúrák (liberális-illiberális), majd a liberális kultúrák emberi jogi értékei összeütközésbe kerülnek a kulturális jogok tiszteletben tartásának elvével. Az „elnyomó” kultúrákhoz tartozó egyénektől kultúrájuk kategorizálásával elvárják, hogy kényszerítsék kultúrájukat belső reformra, azaz maga a kultúra vesse el illiberális elemeit. A kultúráról mondott értékítélet a kulturális közösség harmadik generációs, míg az egyén második generációs értelmezésű kulturális jogát sérti.

A kulturális jogok tiszteletben tartásának problémájára különösen fókuszáló multikulturális politika ezért nem alkothat kultúrákat minősítő kategóriákat. A kultúrák teljes körű bemutatása, társadalommal megismertetése révén toleranciaszintjének függvényében maga az egyén, a társadalom tagja magánszféráján belül alkotja meg véleményét az egyes kulturális gyakorlatokról. Ezzel szemben a politikai közösség tagjaként maximális toleranciát tanúsít minden kultúra iránt és semleges értékítélettel közeledik feléjük.

Ennek alapján a liberális-illiberális kultúrák vitája a multikulturalizmus társadalmi céljai mentén nem értelmezhető abban a szférában, ahol az állam is jelen van, mindössze az egyén saját körébe tartozó magánszféra esetében van relevanciája. Ezen magánszférában kialakított értékítéletet az állam a kultúra semleges, a társadalmi kultúrát hangsúlyozó oktatási rendszer révén képes alakítani.

Alakíthatja egyrészt magának az egyénnek a szemléletét, azaz a magánszféra kultúraspecifikus szocializációja mellett felépítheti a kulturálisan neutrális, ezáltal a kultúrákhoz értékítélet nélkül közelítő magatartást. Másrészt lehetőséget teremt a kultúrák bemutatásával, megismertetésével minden egyénnek arra, hogy saját maga mondjon véleményt kultúrájáról, képes legyen arra kívülről, más kultúrák szemszögéből tekinteni. A csoporton belüli elnyomás áldozatai ugyanis a csoportokbeli korlátozásokban szocializálódtak, számukra más viselkedési forma ismeretlen. A csoporton, családon belüli szocializáció elnyomó vonatkozásait egyedül az oktatási rendszerben szerzett új, más lehetőségeket is megismertető tudás változtathatja olyan irányba, hogy a gyakorlat áldozatnak vélt alanya maga ismerje fel áldozati mivoltát és felmerüljön benne az igény más viselkedésforma, életvitel követésére. A multikulturális oktatási anyagok ebben nyújthatnak segítséget egyes kultúrák többségi társadalom által kevésbé tolerálható magatartásformáival szemben.

4.1.7.3 Oktatáspolitikai

Az oktatásnak az egyes teoretikusok igen eltérő szerepet tulajdonítanak. Ezen eltérő szerepek a különböző kiindulópontokból és a multikulturalizmus értelmezésének sajátosságaiból erednek. Felmerül az együtt élő kultúrák megismerése, a tolerancia tanítása, a multikulturális tantervek kidolgozása vagy éppen az állam iránti lojalitásra nevelés. Bármelyik nézőponttal is szimpatizálunk, nem zárhatjuk ki a többit azok helytelensége miatt. Ugyanis akármelyik megközelítést vizsgáljuk és vezetjük tovább, mindegyik vizsgálat eredményeként a

társadalom etnikai és kulturális, vallási összetételének elfogadását és elismerését kapjuk, azaz a multikulturális politikai és társadalmi rezsim iránti kötődés kialakítását.

Ha a rezsim iránti kötődést inkább a politika oldaláról közelítjük meg, akkor Kymlicka állampolgárrá nevelő oktatási rendszerét támogatjuk. Kiemeli, hogy az állampolgárrá nevelés nemcsak a politikai intézmények megfelelő ismeretének megszerzését takarja, hanem az állampolgári erények elsajátítását és az állam iránti lojalitás kialakítását is. A közös, a társadalom egészét összefogó, a saját kulturális identitást nem elnyomó identitás átadása ugyancsak részét képezi a közös politikai és társadalmi intézmények iránti lojalitás kialakulásának. A stabil demokráciák ugyanis odaadó, elveivel azonosuló állampolgárok nélkül nem tudnak létezni, a politikai és társadalmi intézmények, elvek kiürülnek, elvesztik jelentésüket megszüntetve ezáltal a társadalom koherenciáját. Az állampolgári erények nevelése nem lehet a család vagy a civil társadalom feladata, mivel az egymástól elválasztott magán- és közszféra más elvek mentén reprodukálja önmagát. Az állam intézményeként megjelenő iskola azonban képes erre, ám nem minden formában. Sok esetben tudniillik összeütközésbe kerül a magánszféra elveivel, a magánszférában szerzett szocializációval. A vallási iskolák, például ha a politikai intézményeket ismeretét hiánytalanul átadják is diákjaiknak, az azokról való, a politikai intézmények mögött húzódó elveket megismertető gondolkodást a társadalmi kultúrától eltérő kulturális-vallási nézőpontjuk miatt nem tudják megfelelően átadni. Az életforma megválasztásának szabadságára oktató iskola szintén szemben áll a kilépési lehetőségeket és ezáltal a személyi autonómiát korlátozó kulturális közösségi gyakorlatokkal. Mindezen nehézségek ellenére az állampolgári erények megismerését tartalmazó, a különböző kultúrák meggyőződéseit, hitét nem háttérbe szorító oktatási anyag összeállítása, annak következetes kikényszerítése minden oktatási intézményben az állam iránt lojális polgárokat tud nevelni és a társadalom tagjainak vektorait egy irányba tudja igazítani. (Kymlicka [2000 pp. 293–315])

A társadalmi-politikai rezsim iránti lojalitás nevelésének középpontjába Walzer is a rezsim összetartó erejét helyezi. Ám ez az összetartó erő esetében az egyének és a kultúrák egymás iránti toleranciája. Az oktatás céljaként a rezsim reprodukcióját határozza meg, ami a multikulturális oktatási programok esetében a tolerancia rezsimjének reprodukcióját jelenti. Ő is kiemeli Kymlickához hasonlóan, hogy az állami értékek oktatása mindig versenyhelyzetbe kerül az otthonról hozott értékekkel, ám ő ebben a versenyhelyzetben a tolerancia növekedését látja a megfelelő oktatási anyag kidolgozása esetén. Az oktatási anyag minden rezsim sajátja.

A soknemzetiségű birodalmak oktatási anyagának középpontjában az uralkodó, az állami vezető személye áll az államban élő népek leigázásának története helyett, az átadandó értékeket pedig a birodalom iránti lojalitás jeleníti meg. A konszociációs államok esetében az oktatásban a történelem minimálisan jelenik meg, inkább a békés együttélés intézményeinek kialakulására és működésére helyezik a hangsúlyt. A nemzetállamok az állami oktatásban állampolgáraik újratermelését célozzák meg, azon állampolgárokat, akik lojálisak a domináns csoporttól átvett állami intézmények irányába. A kisebbségi kultúrák értékeinek kiemelése csak a multikulturális oktatási anyagokban jelenik meg, ahol célként az eltérő kultúrák ismeretét, a kultúrák iránti maximális toleranciát jelölik meg, és ahol az oktatás, ha sikeres akar lenni, nemcsak az osztálytermekben, hanem azokon kívül is folytatódik (például a médián vagy a politika világán keresztül). Az oktatás így nem a nemzeti identitást akarja újratermelni, hanem a politikai és társadalmi intézmények irántit, azaz a politikai identitást. Ám Walzer felhívja a figyelmet ennek a rendszernek a hiányosságára is – nevezetesen arra, hogy a különböző kultúrák oktatásba való beemelése ellenére ezekben a magukat multikulturálisnak nevező tantervekben továbbra is a nyugati orientáció, a nyugati szemlélet dominál. (Walzer [1997 pp. 32, 71–76])

Ezzel szemben Parekh meglátása szerint nem a nyugati szemléletmód támogatására, hanem annak ellensúlyozására alakultak ki a multikulturális tantervek. A különböző kultúrák oktatási anyagokba beemelése segítséget nyújt a diákoknak azok normáinak és gyakorlatainak megismerésében, amivel képessé válnak saját kultúrájukra kívülálló szemlélőként tekinteni és látni annak erőit és gyengeségeit. Emellett az oktatás választási lehetőségeket is kínál. Az alternatívák bemutatásán keresztül képesek leszünk kiválasztani igényeink kielégítésének módját, meghatározni a jó élet számunkra fontos kritériumait. Ám a multikulturális tantervek amellet, hogy hozzájárulnak jó életminőségünkhöz és kultúránk kritikai szemléletéhez, állampolgári tudatunkat is erősítik. Így hozzájárulnak ahhoz, hogy a társadalmi egységet kifejező politikai közösség aktív résztvevői legyünk és annak meg nem értése miatt az egységes, koherens politikai közösségen kívülre kerüljünk. (Parekh [2000 pp. 224–230])

Az oktatás kérdését Barry azonban elválasztja a kultúrától, bírálja a multikulturalizmust, a multikulturális oktatást támogatókat a kultúrának az oktatási kérdésekbe történő beemeléseért. Az egyenlő lehetőségek megteremtésével kapcsolatos problémát ugyanis nem a kulturális, hanem a fizikai hiányosságok oldaláról közelíti meg. Barry szerint nem a kultúra az, ami meghatározza egy gyermek tanulási lehetőségeit, hanem a családi háttér. A családi háttér, ami egy szegényebb családban nem, míg egy középosztálybeliben meg tudja teremteni

a lakásban a könyvespolcot, tanácsot tud adni a tanulás módjairól stb. A család – aminek helyzetét nem a kultúra, hanem a társadalmi-gazdasági hierarchia határozza meg – az a közösség, ahol a gyermek elsajátítja az oktatási anyag befogadásához szükséges szótárát. (Barry [2001 pp. 317–328]) A problémák ebben a megközelítésben nem kapcsolódnak a kultúrához – ám ezt nem gondolom minden esetben igaz állításnak.

Az egyén és így a család társadalmi-gazdasági hierarchiában elfoglalt helyzete függ Barry szerint a hivatalos nyelv elsajátításának képességétől. Ha ezt az állítást igaznak fogadjuk el, akkor a következő feltételezésre jutunk. Amennyiben a vizsgált gyermek egy olyan kulturális csoport tagja, amelynek nyelve nem a hivatalos nyelv, és amely csoport nem tud fenntartani közösségi nyelvű oktatási intézményeket, nem tudja családján, közösségén belül elsajátítani a hivatalos nyelven átadott oktatási anyag befogadásához szükséges szótárát. Így ha nem is a kulturális különbségek oktatási anyagba való bevonását, de a kulturális-nyelvi különbségeknek az oktatásban való részvétel egyenlő lehetőségét meghatározó szerepét mindenképpen figyelembe kell venni egy többnemzetiségű társadalomban.

Mindazonáltal ha a kultúrát kiemeljük az oktatásból Barry feltevése alapján, akkor a multikulturalizmust ért kritikákra nem tudunk választ adni. Az oktatás ugyanis az a terület, ahol összekapcsolódik az elosztási-elismerési dilemma a kulturális gyakorlatok megítélésének kérdésével.

Az egyén az oktatáson keresztül lehetőséget kap arra, hogy más életkörülményeket, viselkedésformákat, értékrendszereket megismerve megválasszthassa és alakíthassa helyét a társadalmi-gazdasági hierarchiában. A liberális nézőpontból elnyomónak minősített gyakorlatokkal szemben más lehetőségeket is megismer, alternatívát találhat, ami után, mint a közösség tagja maga dönthet közösségi gyakorlatának jellegéről, azaz arról, hogy azt továbbra is követendő mintának tartja-e. Az elosztási kérdésekre és az elnyomónak minősített kulturális gyakorlatokra így csak az egyén szintjén ad választ. Ám abban az esetben, ha ennek hatására a kulturális közösséget egyre nagyobb számban hagyják el tagjai, magának a kulturális közösségnek és folytatott gyakorlatának fennmaradása saját tagjai részéről kapja az elnyomó, az egyéni szabadságjogok gyakorlásával össze nem egyeztethető értékelést.

Ezen utóbbi vonatkozással részben feloldható a multikulturalizmust eurocentrikussága miatt érő kritika. Mivel a kultúrákat tagjaik minősítik, akik abban a kultúrában szocializálódtak, akik annak leginkább ismerik belső vonásait, és leginkább tudják értelmezni jegyeit, gyakorlataikban mondanak véleményt egy kultúra számukra vélt „értékességéről”. Ezt nem az államnak, nem a társadalomnak kell megtennie, ha oktatási anyagában biztosítja az együtt élő kultúrák értékeinek, gyakorlatainak széles körű megismerését. Azaz a tananyagot annak

lényegében változtatja meg, nem pedig csak átalakítja a korábban a domináns csoport igényeit kielégítő, annak identitás- és kultúramegőrzését támogató tanterveket.

4.2 Rasszizmus, neopopulizmus mint kísérőjelenségek?

A multikulturális politika elemeinek vizsgálata során láthattuk, hogy azok hogyan igyekeznek megteremteni a koherens társadalom építőköveit, hogyan akarják meghatározni a társadalmi kultúra motívumait, mivel támasztják alá egyes csoportok előnyben részesítését, vagy hogyan oldják fel a kultúrák találkozásánál keletkező elismerési és elosztási konfliktusokat.

Egy zavaró tényezőt azonban nem tudnak kizárni, arra a multikulturalizmus legideálisabb formájában sem tud megoldást nyújtani. Ez a társadalmi interakciók melléktermékeként megjelenő rasszizmus és neopopulizmus jelensége, ami a gyakorlatban kérdőjelezi meg a multikulturális politikák alkalmazhatóságát.

Mértékük, elterjedtségük attól függ, hogy a domináns csoport tagjai milyen arányban szállnak szembe a kormányzati politikával, milyen arányban elégedetlenek helyzetükkel és helyzetük alakulásában milyen szerepet tulajdonítanak a kisebbségeknek vagy a bevándorlóknak. Esetünkben a legfontosabb kérdés mégis az, hogy mi motiválja a domináns csoport tagjait ezen nézetek kialakítására, miért nő a neopopulista pártok népszerűsége és hogyan szállhat szembe egy mérsékelt kormány ezekkel az ideológiákkal.

A következőkben bemutatott válaszok eltérő nézőpontból vizsgálják a kérdéseket. Van, aki a társadalmi félreértéseket, van, aki a globalizáció gazdasági hatásait okolja. Abban azonban egyetértenek, hogy ez a többnemzetiségű társadalmak létevel együtt járó jelenség, amit még a multikulturális politika sem tud orvosolni.

Levy érvelése szerint azért nem, mert a nacionalizmus és a multikulturalizmus közös alapú jelensége, amiket a lojalitás köt össze. Mindegyik esetében egy bizonyos csoport irányába belülről, a tagok részéről fennálló lojalitás és kívülről, a nem tagok részéről mutakozó ellenérzés jelenik meg. A két jelenségben csak maguk a csoportok különböznek – a domináns csoport, a nemzet, illetve az állam területének lakossága, az állampolgárok közössége. Morális értelemben tehát kicsi a különbség, hiszen csoport iránti lojalításra épülnek, az éles különbség a politikai oldalon, a politikai célok eltérésében jelenik meg. (Levy [2000 pp. 105–106])

Nem a lojalitással mint közös elemmel, hanem a társadalmi félreértésekkel magyarázza Kymlicka azt, hogy még a társadalom pluralizálását megvalósító hibrid multikulturalizmus esetében is megjelennek az etnikai konfliktusok. Úgy látja, hogy a bevándorlás újabb hullámai félreértéseket és társadalmi stresszt okoznak, amit a már integráns közösség csak idővel tud feldolgozni. Az ellenállás nem annyira a korábbi és már integrálódott bevándorlók részéről érkezik, hanem a domináns csoport tagjai irányából, akik nem akarják elismerni a bevándorlók társadalmi integrációjának szükségességét és azokat az állami politikákat, amelyek a bevándorlók igényeinek kielégítését célozzák. (Kymlicka [2000 p. 169])

Ezek a társadalmi félreértések, amik a bevándorlókat és az új etnikai kisebbségeket érik, magából a fogalomhasználatból erednek. Schierup megjegyzi, hogy a faj, az etnikum, a kultúra fogalmainak hivatalos használata is stigmatizálhatja ezeket a közösségeket hozzájárulva a problémához. Schierup azonban hozzáteszi, hogy a társadalmi félreértések mellett komoly mobilizációs szerepe van a globalizáció gazdasági vetületeinek is. Mikor ugyanis a nemzetállamokban kialakított szociális jogokat globalizációs kihívás éri, az állampolgárság és a társadalmi szolidaritás kérdései ismételten a középpontba kerülnek. (Schierup [2004])

A szociális jogok, a gazdasági kérdések, illetve ezen kérdések bevándorlókra és kisebbségekre történő kivetítése az etnikai és a gazdasági törésvonalak találkozásához és erősödéséhez vezetnek. Offe megállapítja, hogy a különbözőség elismerése, a csoportjogok deklarálása ebben az esetben semmiképpen sem jelenthet megoldást. Csak a mindenki által egyenlően élvezett szociális jogok kompenzálhatják a csoportok egésze vagy egyes tagjai által érzékelt hátrányokat. Helytelen ezért a közpolitikákat ilyen konfliktushelyzetben a kultúra, a kulturális különbözőség szempontjából alakítani. (Offe [1998])

Du Troit hasonló kijelentést tesz, mikor a multikulturális társadalmak időzített bombájáról beszél. A globalizációval megjelenő társadalmi problémák és a tömegkultúra terjedése oldható meg a kultúra középpontba állításával. Mivel a multikulturalizmus egyszerre van jelen az etnocentrizmussal, ezért a biológiai-földrajzi tényezők fontos szerepet kapnak. A csoportok kialakítják a csoporton kívüliek és csoporton belüliek fogalmát és ezt hozzákapcsolják érdekkonfliktusaikhoz. A multikulturalizmus ennek a problémának a megoldásához csak annyiban járulhat hozzá – és itt találkozunk du Troit véleménye Touraine megállapításával –, hogy segíti a csoportok közti kommunikációt, megteremti annak feltételeit. A biológiai adottságokhoz és földrajzi kötődésekhez kapcsolódó csoportorientációt azonban nem tudja megváltoztatni, ezáltal magát az előítéletet sem tudja megszüntetni. (du Troit [2004])

Az előítélet pedig a rasszizmus, az idegengyűlölet és az ezeket ideológiai-politikai szintre vivő neopopulista pártok táplálóereje. Mikor Curran munkájában elemzi a neopopulista pártok mögött rejlő jelenségeket, a Levy, Kymlicka, Offe, Schierup és du Troit érveléseiben szereplő motivációkat egyszerre találjuk meg. A globalizáció foglalkoztatási és jövedelemhelyzetre gyakorolt hatása, a migráció tömegessé válása, a kulturális értékek, a nemzeti identitás erodálódása egy időben jelentkeznek, a társadalom egy jellemző rétege pedig politikai-ideológiai választ vár ezekre a kihívásokra. A társadalom ezen jellemző rétege a globalizáció veszteseiből áll, akik általában alulképzettek, a munkásosztály tagjai vagy mezőgazdasági dolgozók, kisvárosokban vagy vidéken élnek.

A neopopulista pártokat ideológiai-politikai válaszaik – ahogyan ezt Curran Ausztrália és Olaszország példáján bemutatja – döntéshozói pozíciókhoz juttatják, ahol el tudják érni céljukat, azaz a kormányzó pártok befolyásolását idegenellenes politikájuk megvalósítására. A mérsékelt pártokra nemcsak a törvényhozásban, hanem a médián keresztül is nyomást gyakorolnak. Annak ellenére, hogy a mainstream média általában negatív jelenséggént mutatja be ezeket a pártokat, céljukat ebben is eléri. A társadalom egyre szélesebb köreivel tudják megismertetni nézeteiket, és egyre több szavazatot tudnak elnyerni a mérsékelt pártoktól. Szavazóik visszaszerzése érdekében a mérsékelt pártok nem tudnak ellenállni a neopopulista párt nyomásának – tőlük eltérő, de mérsékeltebb szavazóikat úgy hívják vissza, hogy a neopopulista párt programjának mérsékelt változatát saját programjukba építik be. (Curran [2004])

A rasszizmus és az idegengyűlölet elkerülhetetlen jelenség bármelyik társadalomban. A társadalmi-gazdasági hierarchián egyre lejjebb csúszó rétegek, csoportok helyzetük alakulása miatt okolni akarnak valakit vagy valamit. A valami pedig egy tőlük sok jegyben különböző csoport, amelyik meglátásuk szerint társadalmi és gazdasági sikereket ér el, amelyik elveszi előlük munkahelyeiket, aminek támogatására adóikat fordítani kell. Az ellenségkép keresését, az ellenség megtalálását a neopopulista pártok segítik, amelyek konkrétan meghatározzák a társadalmi-gazdasági javak birtoklásából kizárandó csoportokat. A mérsékelt politikai pártok reakciója érthető, ha alapvető céljuknak a szavazatok maximalizálását tekintjük. Ám ha viselkedésüket nemcsak erre az aspektusra redukáljuk, hanem bevonjuk a jobb társadalom, a prosperáló gazdaság, a jó intézményi működés kritériumát is, akkor láthatjuk, hogy a neopopulista pártok jövőkép hiányában éppen ebben korlátozzák a mérsékelt pártokat. A multikulturális politika mellett elkötelezett, de szavazóik megtartása érdekében programjukat radikalizáló mérsékelt pártok magának a multikulturalizmusnak az alapjait veszélyeztetik, ha programjukban közelednek ezen

neopopulista pártokhoz, és elveszett szavazóikat így akarják visszakapni, nem pedig eredeti programjuk hatékonyabb végrehajtásával.

4.3 Összegzés

A multikulturalizmus-modellek problémafelvetéseinek keresztmetszetét az állam és a társadalom viszonya, az identitás, a hivatalos nyelv és a közös kultúra jelentik. Az előbbi kérdésekre adott válaszokban csak egy a közös – mind a multikulturalizmust tekinti végcélnek. A tartalom és az érvelés azonban már jelentősen különböznek.

Az *identitás* kérdésében a multikulturális modellek a közös, az együtt élő közösségek kultúrájából kialakuló közös kultúrán alapuló identitással párhuzamosan jelenítik meg a magánszférára korlátozódó identitást. A közös identitás az új multikulturális nemzet alapja, ami szükség szerint felülről létrehozott. Ideális esetben új alapokat hoz létre.

A *közös kultúra* szorosan kapcsolódva az identitás kérdéseihez magában hordozza a domináns közösség kulturális hegemoniájának továbbélési lehetőségét. Mikor közös kultúráról beszélek, akkor egy közösségre jellemző életkörülményeket, értékrendszert, szimbólumrendszert értek ezalatt. A szimbólumrendszer kifejezi a közösség identitását, a generációkon át örökölt értékek, hagyományok pedig az életkörülmények változásának hatására átalakulnak, alkalmazkodnak. Nem statikus értelemben beszélek a kultúráról. A változás, a dinamizmus annak lényeges tulajdonsága, mivel a multikulturalizmus elveszítené értelmét, ha statikus, változásra kevésbé képes kultúrák találkoznának. Ilyen esetben elkerülhetetlenek lennének a konfliktusok, mivel a társadalmi interakciók csak egymás mellett létezések, nem pedig szerves együttélések lennének. Szerves interakciók hiányában pedig értelmetlen a közös kultúra és azon keresztül a közös identitás.

Raz megjegyzi, hogy a közös kultúra létezése elméletben jelen van, konkrét formája azonban nem tapasztalható a gyakorlatban. Ha nem jelenik meg a gyakorlatban a közös kultúra, akkor közös identitásról is csak az elméletben beszélhetünk. Így maga a politikai közösség a gyakorlatban atomizált egyének halmaza, akik között nem létezik koherens, a társadalmi létet megalapozó, létrehozó erő. Éppen a disszertáció esettanulmányának választott Ausztrália az, ami rácsfolhat erre az állításnak, és rávilágít a közös kultúra és közös identitás gyakorlati megvalósulására.

A *hivatalos nyelv* meghatározása is problémát generálhat. Gazdasági szükségszerűségei mellett a hivatalos nyelv, a hivatalos nyelvek száma az együtt élő etnikai közösségek

problémarendezésének elveire is rávilágít. A több, nagyobb számú etnikai csoporttal rendelkező államban a hivatalos nyelvek száma a domináns–alárendelt viszonyt mutatja. Azaz egy hivatalos nyelv meghatározása kifejezi az egyik közösség domináns és uralkodó pozícióját a többi közösség felett. Míg ilyen körülmények között több hivatalos nyelv meghatározása a csoportok közötti közel egyenlő helyzetet feltételezi.

A bevándorlókra épülő társadalmak esetében máshogyan tehetjük fel a kérdést. A bevándorlók hajlandóak-e elfogadni a telepések nyelvét, amely az ország első hivatalos nyelve lett és él tovább hivatalos nyelvként napjainkban is? Ekkor a kérdésre adható válaszban a gazdasági szükségszerűségekre kell hivatkozni, azaz a bevándorlók gazdasági érvényesülésének feltétele a célország hivatalos, munka nyelvének a munkafolyamatokban való részvételhez elégséges ismerete. Ausztrália ezen utóbbi kategóriába tartozik, ezért esetében a hivatalos nyelv meghatározásának kérdése nem jelent olyan problémát, mint amivel egy konzociációs állam szembesül.

Az állam és társadalom viszonyában két igen különböző nézőpontot kell ismételtten megemlíteni. Walzer és Raz eltérő álláspontot képviselnek a bevándorlótársadalmak kapcsán. Walzer a bevándorlási hullámok miatt egyre tolreánsabbá váló társadalmat tudja elképzelni a multikulturalizmus példájaként. Raz viszont éppen kultúrafelfogása miatt nem tartja összeegyeztethetőnek a bevándorlótársadalmakat és a multikulturalizmust. A kérdés azonos: létezik-e multikulturalizmus a bevándorlótársadalmakban. Az indoklás alapja és mikéntje azonban lényegesen eltér.

Ismételtten csak Ausztrália lesz az az ország, ami választ adhat a walzeri és a razi dilemmára, ahogyan feloldhatja a közös kultúra, a közös identitás és a hivatalos nyelv kapcsán felmerülő elméleti problémákat.

5. AUSZTRÁLIA – A MULTIKULTURÁLIS ÁLLAM

Raz liberális multikulturalizmus-modellje a bevándorlókról alkotott premisszáknak miatt nem alkalmazható Ausztrália esetében. Raz a bevándorlókat ugyanis az állampolgárok kialakított életformájának integritását veszélyeztető tényezőként jeleníti meg. Olyan egyéneket feltételez, akik önként döntöttek saját identitásuk feladása mellett, ezért saját kultúrájukat, amelyben szocializálódtak, életképtelennek minősítették. Mivel a modell nem veszi be tárgykörébe a fennmaradásra képtelen kultúrákat, ezért a bevándorlóra épülő társadalmak a bevándorlók döntése miatt kerülnek ki a modell viszonyrendszeréből. (Raz [1997])

Ausztrália esetében – ahogyan a többi, bevándorlóra épülő társadalomnál is – meg kell jegyezni, hogy a bevándorlók, ha önkéntesen is érkeznek az adott országba, nem azért teszik ezt, hogy elforduljanak kultúrájuktól. Gazdasági és politikai érvényesülésük érdekében kénytelenek ugyan integrálódni a társadalomba és ezzel átvenni annak bizonyos viselkedésformáit, azonban nem adják fel eredeti kultúrájukat, hagyományait a lehetőségekhez mérten gyakorolják és átadják a következő generációnak akár állami segítséggel, akár anélkül.

Mikor azonban megnézzük Ausztrália multikulturális programjait, láthatjuk, hogy azok nagyon közel állnak, mondhatni lefedik Raz modelljét. Ausztrália esetében mindazonáltal fennmarad egy válaszra váró kérdés: milyen társadalommal állunk szemben. Egy olyanal, amelyik a domináns csoport intézményeit adaptálta és alakította át a megváltozott körülményeknek megfelelően, ám azok továbbra is tükrözik eredeti jellegüket (pl. közös nyelv, politikai közösség integrációjának elvei, állampolgárság, közös identitás terén), vagy új intézmények jöttek létre az új, bevándorlótársadalom igényeihez mérten.

Meglátásom szerint a válasz megadásakor a tendenciát kell figyelembe venni, aminek felvázolásához legalkalmasabbnak a bevándorlási adatok elemzését és az intézményfejlődés vizsgálatát tartom.

5.1 A bevándorlók országa

1770-ben James Cook kapitány partra szállt Ausztrália földjén, és a brit Korona nevében elfoglalta azt. 1788-ban Arthur Phillip brit tengerésztiszt, majdani kormányzó megalapította az első kolóniát és fegyenctelepet. A brit Korona telepes gyarmata a fegyencek fogadóállomásává és az értékes gyapjú szállítójává vált. A XIX. század közepéig a telepesek folyamatosan hódítják meg a kontinenst keletről nyugati irányba haladva. Kiszorítják, kiirtják az őslakókat, területeiket elfoglalják és mezőgazdasági művelés alá vonják. 1850-ben az ausztrál gyarmatok, azaz a déli területen Dél-Ausztrália, a keleti partvidéken Új-Dél-Wales, a nyugati területen Nyugat-Ausztrália az utóbbi kivételével önkormányzati jogokat kapnak a Koronától. Ugyanebben az évtizedben leállítják a fegyencszállítmányokat, és megkezdődik a fegyenctelepek folyamatos felszámolása. A népesség növekedésének egy új forrása is megjelenik – az 1851-es aranyláz a kontinens eddig gyéribben lakott területeire vonzza a bevándorlókat, akik szerencsájuk fogytával a városokba költöznek és az ipari munkások számát növelik. 1877-ben már kétfélmillió főt számlál az ausztrál gyarmatok lakossága.

1901-ben létrejön a független Ausztrál Államszövetség hat állam részvételével: Nyugat-Ausztrália (Western Australia), Viktória (Victoria), Új-Dél-Wales (New South Wales), Tasmánia (Tasmania), Dél-Ausztrália (South Australia) és Queensland. 1911-től Új-Dél-Walesből kiválik az Északi Terület (Northern Territory). (Egedy [2000])

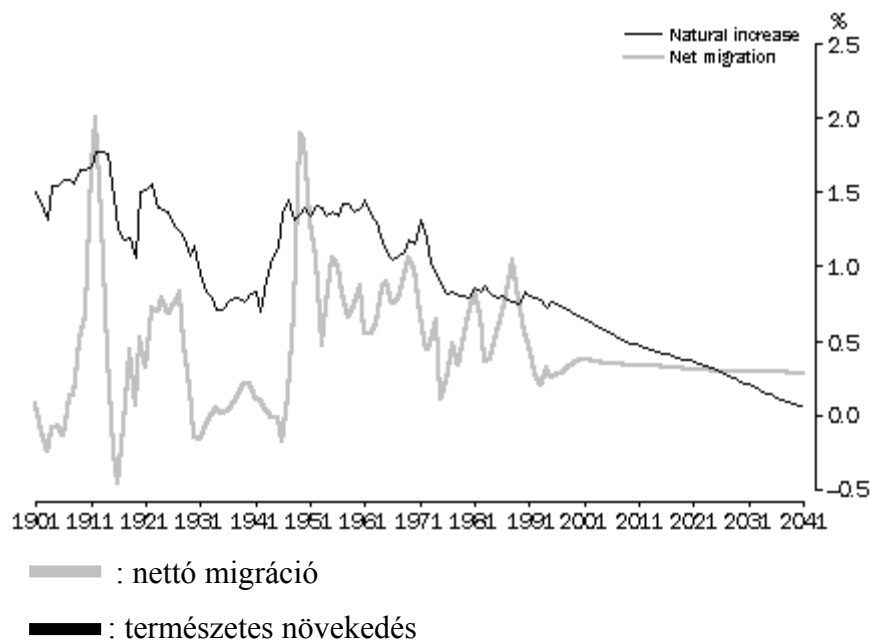
Az első jelentős bevándorlási hullám az 1820-as években volt, amikor jelentős számban érkeztek angol és ír telepesek. Míg 182-ban a lakosság 33 ezer fő volt, addigra ennek a hullámnak a hatására 1850-ben már 405 ezren laktak az ausztrál kontinensen, ahol a fegyencek száma 160 ezer fő volt. Ezt követően az aranyláz évtizede (1850–1860) jelentette a következő népességrobbanást. Évente megközelítően 50 ezer ember érkezett, megjelentek az első nem angolszász bevándorlók is (japánok, kínaiak). 1860-ban már 1,145 millió fő lakott az ausztrál gyarmatokon. A függetlenség elnyerésekor a lakosság száma már 3,7 millió fő volt. (DIMIA [é. n.], Australia population)

Az 1901 és 1945 közötti időszakra egyaránt jellemző volt a magas belső és külső növekedés. 1946 és 1960 között azonban az arány módosult – voltak olyan évek, amikor a nettó migráció nagyobb volt a születések számánál. Az 1960-as, 1980-as években állandósulni látszott a születések aránya és a bevándorlási hajlandóság. Az 1970-es évek elejének gazdasági válsága és az 1980-as évek/1990-es évek fordulójának recessziója rányomta a bélyegét a

bevándorlási mutatókra. Az 1990-es évek közepétől azonban lassan közelíteni kezd egymáshoz a nettó migráció és a születések száma.

1. ábra

Lakosság növekedésének faktorai

Forrás: ABS (1996)

Ausztrália lakosságának növekedését tehát két faktor biztosítja – egyrészt a természetes szaporodás, másrészt a bevándorlás.

A 20 milliós ország lakosságának közel negyede (22%) nem Ausztráliában született. Az 1996-os és a 2006-os népszámláláskor azonban ez az arány megegyezett. A bevándorlók származási helyüket tekintve nem mondhatók egységesnek. Míg a II. világháborúig az angolszászokat pozitívan diszkrimináló, a nem angolszászokat pedig hátrányosan megkülönböztető bevándorláspolitikai eredményeképpen a lakosság igen homogén összetételű volt mind etnikai-kulturális, mind vallási értelemben. A II. világháború utáni bevándorlási hullámok viszont jelentősen megváltoztatták az addigi etnikai arányokat.

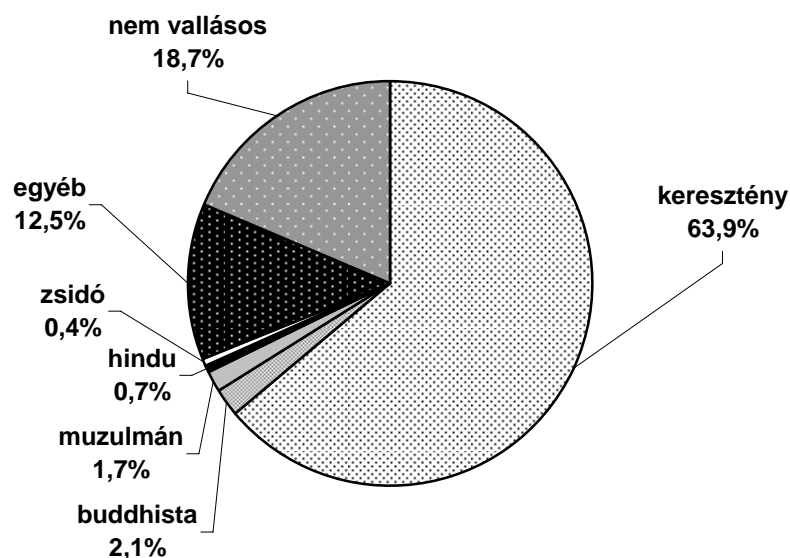
Az 1996. évi népszámlálás adatai alapján a 14 legnagyobb küldő ország csökkenő sorrendben a következő volt: Nagy-Britannia, Új-Zéland, Olaszország, Vietnam, Görögország,

Németország, Fülöp-szigetek, Hollandia, India, Malajzia, Libanon, Hongkong⁴ és Lengyelország. 2006-ban az első két helyen nem történt változás, azonban a 3. helytől megváltozott a sorrend. Kína a 6. helyről a harmadikra ugrott, amit követ Olaszország, Vietnam, India, Fülöp-szigetek, Görögország, Németország, Dél-Afrika, Hollandia, Libanon, majd Hongkong. (ABS [2006])

Azonban Ausztrália nemcsak etnikai-kulturális, hanem vallási szempontból is igen heterogén ország.

2. ábra

Vallási közösségek Ausztráliában (2006)

Forrás: ABS (2006)

De nem szabad eközben megfeledkeznünk a kontinens őslakóiról, az aboriginal lakosságról, akik a 2006-os népszámlálási adatok szerint az ország lakosságának 2,3%-át adják. (ABS [2006]) Ők mind kultúrájukban, mind vallásukban lényegesen különböznek Ausztrália többi lakójától. A telepések terjeszkedési politikája miatt népirtás áldozatává váltak, közösségük fennmaradását pedig tovább nehezítette, hogy sem a holti integrációs politika, sem a multikulturális politika nem tudott problémáikra lényegi választ adni.

⁴ Az ausztrál statisztika még mindig külön kezeli a hongkongi bevándorlókat.

Az egykori brit telepes gyarmat a bevándorlók kedvelt célpontja ma is. Egy kulturális és vallási szempontból rendkívül sokszínű országban azonban számolni kell a kultúrák találkozásánál kialakuló konfliktusokkal is. Ausztrália a konfliktusokat az 1960-as évekig egy rasszista, a fehér európaiak és elsősorban a britek dominanciáját hirdető politikával oldotta meg, vagy inkább nyomta el azokat még kiburjánzásuk előtt. Az ezt követő fokozatos kulturális, etnikai nyitás a problémák felszínre kerülése miatt elkerülhetetlenné vált, amit tovább fokozott az ország gazdasági helyzete is. Ausztrália, mint bevándorlótársadalom, munkaerőpiacát ugyanis jelentősen befolyásolja az, hogy milyen arányban képes belülről növekedni a munkaerő, és a hiány esetén azt honnan lehet pótolni. Ezért a bevándorlás-politika igen fontos szerepet kap az ausztrál társadalom, munkaerőpiac és ezen keresztül a gazdaság tervezésében is.

Az ausztrál multikulturalizmus tanulmányozásakor ebből adódóan négy kérdést vizsgállok. Először a bevándorláspolitikában történt változásokat, majd a bevándorlás és a gazdaság kérdéseinek összefüggéseit. Így láthatóvá válnak azok a gazdasági mozgatórugók, amelyek szükségessé teszik egy bevándorlóország számára az igen pontos társadalomtervezést, ahol a konfliktusok kezelésének eszközeként a multikulturalizmus politikáját választották. A multikulturális politika elemzését követően pedig azzal a kérdéssel foglalkozom, hogy hogyan hatott az ausztrál identitásra a bevándorlás etnikai arányainak megváltozása, illetve az új identitással mennyire egyeztethető össze az őslakók identitása.

5.2 Gazdaság és bevándorlás

A világgazdasági változások, az export- és importpiacokon történő változások érzékenyen érintik gazdaságát. A gazdaság teljesítőképességének ezek mellett határt szab a rendelkezésre álló munkaerő mennyisége és minősége, amely a bevándorlás nélkül nem tudná biztosítani az alapvetően szükséges munkaerő-kínálatot. A társadalom előregedése és az ezzel együtt járó költségvetési vonzatok szintén értékes forrásokat vonnának el. Ausztrália számára ezért létének fenntartásával egyenlő a bevándorláspolitikai és gazdaságpolitikai tervezés összevonása.

Az ausztráliai politikai élet főszereplői, a szociáldemokrata Munkáspárt és a konzervatív liberális párti és nemzeti párti koalíció bevándorláspolitikai és gazdasági elgondolásai gyökeresen különböznek egymástól az 1960-as évek közepétől. A cserearányok romlására visszavezethető ciklikus gazdasági válságokra az egyes kormányok pártállástól függetlenül

hasznos választ adtak – az importvámok növelésével akarták helyreállítani a kereskedelmi mérleg egyensúlyát és a bevándorlási számok alakításával formálni az ipar fejlesztéséhez szükséges munkaerő mennyiségét. A fő különbség a munkanélküliség és a bevándorlás kapcsolatának megítélésében alakult ki közöttük. A Munkáspárt jellemzően a bevándorlók helyzetét átfogó reformok helyett a szociális kiadások nominális növelésével akarta javítani, míg az 1990-es évek közepétől regnáló konzervatív koalíció a bevándorláspolitikai szelekciós pontjainak lényegi átalakításában gondolkodott.

5.2.1 A munkanélküliség kérdése

Az ausztráliai munkanélküliség jellemzően szektorális, regionális és kulturális. A mezőgazdaság munkahelymegtartó képessége folyamatosan romlik, a szekunder szektor esetében pedig a munkahelyteremtő és -megtartó képesség erősen kapcsolódik a ciklikus gazdasági válságokhoz. A terciér szektor munkahelyteremtő képessége javul, ami az üzleti célú bevándorlás növekedésével is összefügg. Amennyiben jelen helyzetet egy bevándorlótársadalomra vonatkoztatjuk, akkor fel kell ismerni a bevándorláspolitikai alakításának fontosságát a munkanélküliség problémájának megoldásában.

Ausztrália esetében a szektorális munkaerőigény és a bevándorlás által generált új munkahelyek arányosan jelennek meg. Ezért magának a bevándorlásnak a bérek alakulására nincsen releváns hatása. Magának a munkanélküliségnek pedig nem jelenti további forrását, azaz a bevándorlási számok alakulása természetes módon igazodik a munkanélküliségi mutató alakulásához. (Freebairn [1997])

A munkanélküliség regionális vetülete már jobban kapcsolódik a bevándorláshoz. New South Wales és Victoria államok lényegesen több bevándorlót fogadnak, mint a többi állam. Az 1950-es évek iparfejlesztési projektjeihez rendelt bevándorlók a kétéves szerződés lejárta után a kedvezőbb munka- és szociális körülményeket ígérő területeken telepedtek le. A fejlődő nagyvárosok a migránsok kedvelt célpontjaivá váltak, ahol az 1970-es évek közepétől már minőségi, azaz szakképzettség alapján érkező bevándorlókról beszélhetünk. A lakosság növekedése generálja az infrastrukturális fejlesztéseket, amik jótékony hatást gyakorolnak a feldolgozóipar és a terciér szektor megtelepedéséhez. Így azokban az államokban, azokon a területeken, ahol magasabb a bevándorlók aránya, alacsonyabb a munkanélküliség is, és a bevándorlók egyre nagyobb hányadát jelentő üzleti, befektetési céllal érkező migránsok is jellemzőbben keresnek lehetőségeket a gyorsan fejlődő régiókban. A bevándorlók ezen

kategóriája befektetéseivel további munkahelyeket generál, és vállalkozásaiban foglalkoztatni tudja azokat a hasonló etnikumú migránsokat, akik az angol nyelvet egyáltalán nem vagy csak alacsony szinten beszélik. (Walmsley–Weinand [1997], Beer [1998])

A kulturális elem szintén jellemzi az ausztráliai munkanélküliséget. Az angolul jól beszélő munkavállalók már az 1950-es évektől jobb kereset és munkakörülmények mellett tudtak elhelyezkedni, míg azok a bevándorlók, akik nem angol anyanyelvűek voltak, a kevésbé vonzó állásokat tudták csak megszerezni. A munkanélküliség is jobban érinti a nem angol anyanyelvű bevándorlókat. 2003-ban az Ausztráliában született munkaképes korú lakosság körében 6,4% volt a munkanélküliség, a bevándorlók körében 6,7%. Ezen utóbbi kategóriában az afrikai és közel-keleti bevándorlók között 13,3% (1996-ban még 31%), míg az angol nyelvterületről érkezőknél csak 5,2%. (Wagner–Childs [2006])

Wagner és Childs (2006) ennek okait az angol nyelv és a helyi viszonyok ismeretének hiányával, illetve a kulturális tényezőkkel (az állásinterjúkon való megfelelés, végzettségek elismerése és a munkahelyi kultúra eltérései) magyarázza. Mivel a bevándorlási pontrendszer ezen problémákat kiszűrni látszik, ezért az informális munkaszelekciós oldalt vizsgálva megállapították, hogy napjainkban a nem angol anyanyelvű bevándorlók még mindig szembetalálják magukat a fehér-Ausztrália-politika időszakának társadalmi beidegződéseivel. Azaz maguk a bevándorlók kivételezettnek érezhetik magukat, amiért Ausztrália befogadta őket, és ennek következtében el kell fogadniuk, hogy nem feltétlenül végzettségüknek megfelelő munkát kapnak. Ezenfelül meg kell felelniük az ausztrál munkahelyi elvárásoknak, ami számukra a munkaerőpiac ismeretének hiánya és a végzettségek elismertetési eljárásainak bonyolultsága és időtartama miatt komoly nehézségeket okoz. Emellett a mai napig informálisan él a Menzies-kormány szociális gondolkodása a bevándorlókkal szemben, ami szerint az egyén a munkájából szerzett jövedelmén keresztül képes megoldani szociális problémáit, a fejlődő ausztrál gazdaság pedig lehetőséget kínál arra, hogy az egyén képességeihez mérten munkát találjon.

Az ausztráliai munkanélküliség vizsgálata során annak három jellemzőjével találkoztunk: a szektorális, a regionális és a kulturális faktorokkal. A bevándorláspolitikai változásai az utóbbi két faktor esetében erős kapcsolatot mutatnak, ám utóbbi esetében az olvasztótégely-modellre jellemző társadalmi gondolkodást fedezhetjük fel. A probléma tehát nemcsak a munkanélküliség és a bevándorláspolitikai általános kapcsolatának vizsgálatát igényli, hanem a bevándorláspolitikai változásainak társadalmi hatásainak alapos ismeretét is feltételezik.

A társadalmi hatások, az informális munkaerő-piaci ausztrál nacionalizmus kiküszöböléséhez, a multikulturális munkaerő-piac megteremtéséhez a bevándorláspolitikai

lényegi átgondolása szükséges. Egy olyan átgondolás, ami a nacionalizmus térnyerésének időszakához hasonló, a gazdasági kapcsolatokat helyezi előtérbe és rövid távon kielégíti, majd formálja a munkaerő-piaci igényeket. Egy ilyen jellegű bevándorláspolitiká az azonban a munkáspárti kormányok idejében nem valósult meg, sőt, a várt lényegi átalakulásról csak 1999-től, különösen pedig a 2007-es reformok után beszélhetünk.

Mielőtt azonban megvizsgálom ezeket a lényegi változásokat, át kell tekinteni a bevándorlás és a gazdaság egy további kapcsolódását, ami Ausztrália esetében a fizikai túlélésért folytatott küzdelem egyik vetülete.

5.2.2 Koporsó vagy méhkas?

Ausztrália a fejlődő országokhoz hasonlóan küzd az öregedő társadalom problémájával. Hogy a probléma megfogalmazását teljessé tegyük, meg kell jegyezni, hogy a bevándorlás szociális vonzatainak nemcsak a jövedelemalapú juttatások volumenében van jelentősége, hanem a költségvetés szociális oldalára általánosan és hosszú távon gyakorol hatást.

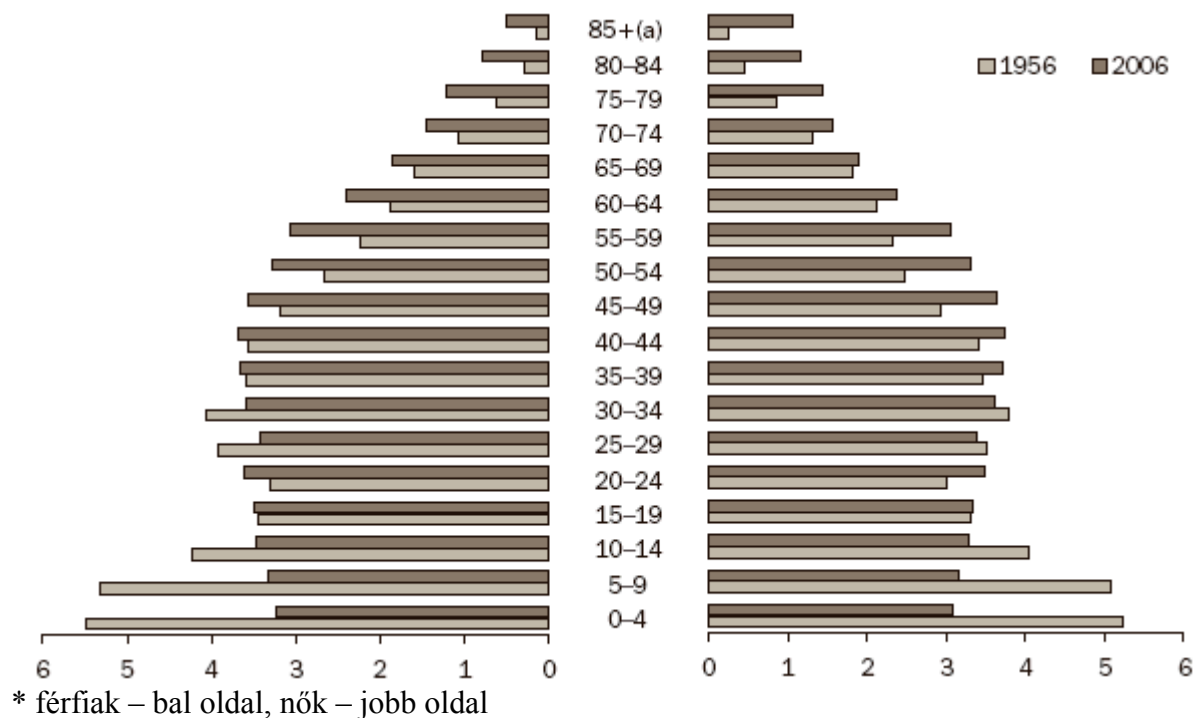
Már az 1975-ös Borrie-jelentés (*National Population Inquiry*) is rámutatott a problémára, az 1983-as Norman–Meikle-jelentés (*Immigration – The crunch issues for Australia*) pedig kifejezetten figyelmeztette a szövetségi kormányt a bevándorlás fontosságára a társadalom fiatalítása érdekében. 1985-ben Chris Hurford bevándorlásügyi miniszter a *The Age* című lapban már arról írt, hogy a bevándorlók az átlagéletkor csökkentésével hozzájárulnak a költségvetési terhek csökkentéséhez. (Hurford [1985]) Utóda, Mick Young 1987-ben már konkrétan megfogalmazza, hogy Ausztrália a bevándorlási számok jelentős csökkenése mellett megtapasztalná az öregedő társadalom hatásait, azaz a jóléti kiadások növekedését és emiatt az adók emelését. (Young [1987])

Ausztrália esetében megfigyelhető, hogy a bevándorlók körében magasabb a születési ráta mint az ausztráliai lakosság körében. Ám ha pusztán a népszaporulatbeli különbségek alapján állapítaná meg egy ország a kívánt migrációs számokat, akkor az egykor fiatalságuk miatt preferált bevándorlók letelepedésük folytán pár évtized után a munkaerőpiacról kivonult lakosság arányát fogják növelni. Azaz a bevándorlók ugyan nagyobb belső munkaerő-utánpótlást biztosítanak a gazdaságnak rövid és gyermekeik révén hosszú távon, azonban hosszú távon a munkaerőpiacról kivonulva a szociális kiadásokat növelik. Ezért a migránsok esetében nemcsak a születési rátákbeli különbségeket kell figyelembe venni, hanem a korfára gyakorolt rövid és hosszú távú hatásokat egyaránt mérlegelni kell. (Econtech [2006 p. 9])

A fiatal, munkaképes koruknak első harmadában lévő bevándorlók azonban egyszerre képesek ellensúlyozni az alacsony születési számokat és a 65 év feletti lakosságon belül egyre növekvő arányát. Az észak-amerikai és európai államokhoz képest ezért kedvezőbb helyzetben van Ausztrália – migrációs célországként megfelelő bevándorláspolitikával képessé válhat a jelenség megállítására. Azaz képessé válik a koporsó alakú korfát méhkas formájúvá alakítani. A munkaképes korú lakosság alsó harmadának növelésével ugyanis mindenkor biztosítani tudja az adófizető és adót nem fizető lakosság olyan arányát, ahol a befizetett adók növekedése kompenzálni tudja a 65 év feletti lakosság arányának és ezzel összefüggésben a szociális ellátások emelkedését. McDonald és Kippen [1999] számításai szerint ez a helyzet az évi 80 ezer fős nettó migrációval tartható fenn. Ennél lényegesen kisebb bevándorlási számok esetében a koporsó forma helyett a piramis és méhkas közötti állapot fenntartásához legalább az 1960-as évek magas születési rátáját kellene produkálnia a társadalomnak, ami az 1990-es évek számainak kétszerese.

3. ábra

Ausztrália korfája 1956-ban és 2006-ban*

Forrás: ABS [2008]

5.2.3 Szociáldemokrácia vagy konzervativizmus?

Az 1980-as évektől a fenti problémák folyamatosan jelentkeztek. Az 1973-as bevándorlási reformok elfogadásától a gazdaság és a bevándorláspolitikai kérdései nem minden esetben találkoztak. Kapcsolatuk erősen függött a kormányzó párt stratégiájától. Míg a második világháború végétől az 1970-es évek elejéig mindegyik párt egyetértett abban, hogy a migráció célja az iparfejlesztéshez szükséges munkaerő biztosítása, addig 1973 után a munkáspárti politikusok jellemzően a családegyesítési kérdésekre helyezték a hangsúlyt, míg a konzervatív koalíció továbbra is a gazdaság kiszolgálójaként gondolt a bevándorlókra. Az ellentétes gondolkodás legjobban a 13 éves munkáspárti kormányzást 1996-ban követő konzervatív Howard-kormány⁵ és előde kül- és bevándorláspolitikájában látható.

Az 1983 és 1996 közötti időszak munkáspárti kormányzása a családegyesítésre helyezte a hangsúlyt. Mivel azonban a családegyesítési vízumokkal jellemzően az Ausztráliában dolgozó gyermekek hozták át otthon maradt szüleiket, ezért sem a demográfiai, sem a munkanélküliségi problémára nem jelentett megoldást a bevándorlásnak ez a fajtája. A családegyesítési célú bevándorlást támogató etnikai lobbi megerősödése miatt a munkáspárti kormány nem akarta megváltoztatni bevándorláspolitikáját, hiszen szavazói jellemzően a mérsékelt szakszervezetek és a középosztály szociális érzelmű tagjai közül kerültek ki, akik között egyre nagyobb számban voltak jelen az első és második generációs bevándorlók. Az 1991-ben az 1989-es Tienanmen téri események⁶ hatására bevezetett, humanitárius célú különleges kategória szintén a kormány társadalmi érzékenységét, a szociáldemokrata értékek mentén való gondolkodást erősítette meg. (Betts [2003])

Mindeközben az 1988-as Fitzgerald-jelentés előrevetítette a migrációval együtt járó gazdasági és társadalmi problémákat, amelyek megoldását és nem utólagos kezelését várta a kormánytól. A családegyesítési célú bevándorlást arányosítani kívánta a képzett munkaerő bevándorlásával, ugyanis meglátása szerint a gazdaság teljesítőképessége egyenes arányban áll a képzett munkaerő mennyiségével. Éves szinten 150 ezer fős nettó migrációt tartott megfelelőnek, amelyen belül a családegyesítési és humanitárius vízumok csak az összes vízum harmadát jelentenék. A fennmaradó kétharmadot a kor, képzettség, a vállalkozások alapítására való képesség és a szakmai tapasztalat alapján kell kiadni. A képzett bevándorlók gazdaságfrissítő hatása mellett a Fitzgerald-jelentés vizsgálta első alkalommal átfogóan a

⁵ A konzervatív koalíció 1996 és 2007 között vezette az országot. A kormányfő John Howard volt.

⁶ A Tienanmen téri események után az Ausztráliában tartózkodó kínai diákok közül 28 ezren kértek és kaptak tartózkodási engedélyt. Az év folyamán további 20 ezer olyan kínait fogadott Ausztrália, akik politikai okok miatt hagyták el országukat. (Betts [2003])

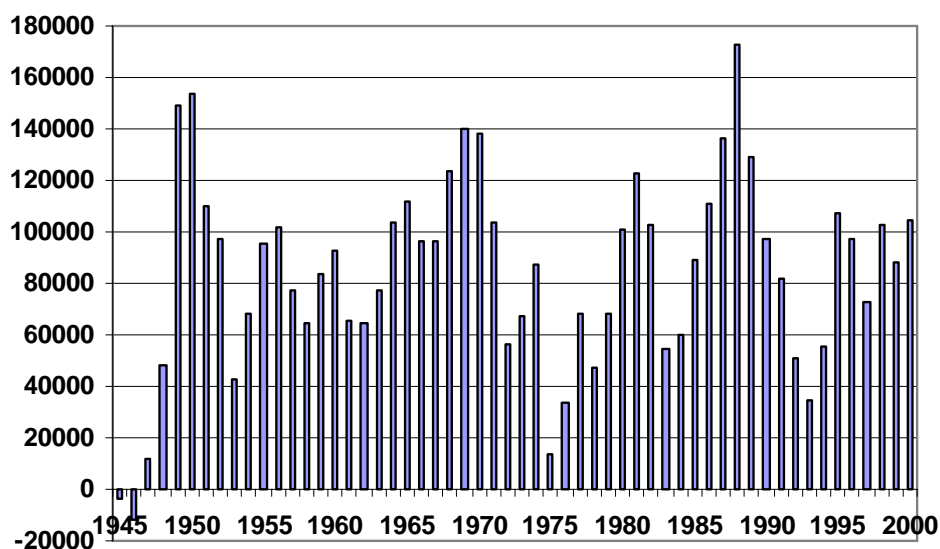
migráció és a gazdaság kérdéseit és javasolta a bevándorláspolitikai beillesztését minden közpolitikába. (Dyster–Meredith [1990 pp. 265–266])

A kormány azonban nem volt képes reagálni a jelentésre, amit a bevándorlási számok és a kiadott vízumok összetétele mutat. Az 1990-es évek első felében a családegyesítési célú vízumok az összes kiadott vízumnak továbbra is több mint felét (55%) adták, a humanitárius célúak pedig 10% körül mozogtak. A képzett bevándorlók kategóriájába csak a fennmaradó 35% sorolható, ami messze elmarad a Fitzgerald-jelentésben ajánlott kétharmadtól. (Dyster–Meredith [1990 p. 267])

A reakció hiányát azonban nem lehet csak az 1990–1992 közötti gazdasági válsággal magyarázni, mikor a munkanélküliség, a cserearány romlása és a nem megfelelő monetáris politika miatt az ausztrál gazdaságot a fejlett országokat érintő általános visszaesés más OECD-országoknál jobban érintette. (Dyster–Meredith [1990 p. 301–303]) A bevándorlási számok ugyan követik a gazdasági válságokat, ahogyan ezt a 4. ábra is mutatja, azonban a válságok közti csúcsok maximuma, a maximumok tartóssága jelentős eltéréseket jelez. A munkáspárti kormányok idején az etnikai lobbik ereje, valamint a gazdasági válságok miatt jelentkező kényszerhelyzet megnehezítette a bevándorláspolitikai és a gazdaság kapcsolatai alapján történő általános reformot. Ezért mindkét területen, azaz a bevándorláspolitikában és a gazdaságban is csak problémakezelésről beszélhetünk az 1983 és 1996 közötti időszakban.

4. ábra

Nettó bevándorlás 1945–2000

Forrás: DIMA [2001 p. 23]

Mindazonáltal meg kell jegyezni, hogy a munkáspárti kormányzati időszakban a multikulturális politika, az őslakók helyzetének rendezése addig nem látott lendületet kapott, a kérdések megjelentek a legtöbb közpolitikában, fejlődött a bevándorlókat támogató intézményrendszer. Az 1996-os kormányváltást követően a gazdaság és a bevándorlás-politika kapcsolata nagyobb szerepet kapott a kormányzati politikában, ám a multikulturalizmus megítélése jelentősen megváltozott.

John Howard miniszterelnök személyisége a konzervatív kormányzás első három évében erősen meghatározta a bevándorláspolitikai kérdéseket. A magát a legkonzervatívabb miniszterelnöknek tartó Howard 1988-ban még az asszimiláció mellett érvelt, és a brit kultúra domináns pozíciójának megóvásáért lassította volna a bevándorlást. Kijelentései nem növelték népszerűségét, párton belüli megítélése is negatív volt. Mikor az 1996-os választásokat követően a koalíciós kormány vezetője lett, a szociális érzékenység jelentősen csökkent, amit az egészségügyi, felsőoktatási, őslakók helyzetét javító és művészettámogatási kiadások megnyirbálása jelzett. (MacLeod [2006 p. 137, 153])

A konzervatív politika a bevándorlás szabályozásában is azonnal éreztette hatását. A munkáspárti kormány családegyesítésre összpontosító programját már az 1980-as évek végén kritizálta, mivel az túl nagy hangsúlyt fektetett az ázsiai kapcsolatra és kevesebbet a gazdasági igényekre. (Jayaraman [2000]) A Howard-kormány bevándorláspolitikájának lépései lényegében leképezik a Fitzgerald-jelentés ajánlásait. Az 1997-es kvóták meghatározásánál a vízumok 52%-át jelentette a képzett bevándorlók kategóriája, míg 2001-ben azt 54%-ra emelték. (DIMA [2001 p. 14–15]) Hangsúlyos helyet kapott a képzettséget jobban figyelembe vevő szelekció, a vízumkiadásokat a gazdaság igényeihez igazították. Az 1996-ban bevezetett ideiglenes vízum célja a hiányszakmák azonnali feltöltése volt. Ekkor a bevándorlási pontrendszer rugalmas alakításával akár napra pontosan is rangsorolni tudták a végzettségeket aszerint, hogy arra a gazdaságnak milyen mértékben van szüksége. Az ideiglenes vízummal érkezők letelepedési engedélyért folyamodhattak, de azt nem kapták meg automatikusan. Míg korábban a pontrendszeren keresztül érkező képzett bevándorlók letelepedésre jogosító vízumhoz jutottak. (Hugo [2003]) Az ideiglenes vízum bevezetése rugalmasabbá tette a bevándorlást, a migránsok szelekcióját, így elkerülhetővé vált a közép- és hosszú távú szektorális munkanélküliség.

A képzett bevándorlók esetében minimum életkort határoztak meg, erősítették a képzettségi és nyelvi kritériumokat. Ezeket aztán kivetítették a házastársra is. Együttesen bírálták el a kérelmező és házastársa bevándorlási kérvényét azzal a céllal, hogy a kétkeresőssé váló ausztrál családmoddellnek megfeleljenek a bevándorlók családjai is. A családegyesítés

kérdését is finomították. Bevezették egyrészt 1997-ben a képzett munkavállaló családtagja kategóriát, ahol a családegyesítésben külön kerültek elbírálásra ezek után a képzett és az egyéb kategóriákon keresztül az országba érkezők családtagjai. Azaz a családegyesítés kérdésében is a produktivitást helyezték előtérbe. A házastársak esetében különösen szigorították a vízumok kiadását – ideiglenes vízumot kaptak két évre, ami alatt bizonyítani kellett a házasság folyamatosságát, és öt éven belül legfeljebb két házastársnál lehetett ilyen vízumért folyamodni. A szigorítás mértékét mutatja, hogy míg 1995-ben a házastársi vízumok száma 33°550 volt, addig 1998-ban már csak 25 ezret adtak ki. A szülői vízumok 9000-ről 3000-re csökkentek, 2002-ben pedig már csak 500-an kaptak ilyen célú letelepedési engedélyt. (DIMA [2001 p. 13], Betts [2003])

1997 márciusában tovább szigorították a jövedelmi alapú szociális juttatások odaítélését. A munkáspárti kormány már 1993-ban hozott olyan intézkedést, aminek értelmében a bevándorlók csak megérkezésüktől számított fél év eltelte után folyamodhatnak jövedelmi alapú szociális juttatásokért. (DIMA [2001 p. 13]) A magas ausztráliai munkanélküli segély csábítóan hatott, ezért a migránsokat kevésbé ösztönözte gyors munkahelykeresésre. A Howard-kormány a fél évet két évre hosszabbította, aminek hatása az ideiglenes vízum kategóriájának bevezetésével együtt már 1999-től érezhető volt. Cobb-Clark (2003) vizsgálata alapján az 1993-ban érkező bevándorlók között igen magas, 40,7% volt a munkanélküliség, míg az 1999-ben érkezők között csak 17,8%. Az utóbbi csoport képzettsége felülmúlta az előbbiét, nyelvtudásuk is jelentősen jobb volt.

A kormány a bevándorláspolitikát átfogó reformját azonban csak 1999-ben hajtotta végre. Ekkor nemcsak a képzett bevándorlók, hanem a menekültek esetében is komoly változások történtek. Az illegális menekültek nem kaptak már automatikusan letelepedési engedélyt, csak három évre szóló ideiglenes vízumot, aminek lejártá után a hatóságok megvizsgálták a menekült helyzetét. Ha úgy találták, hogy hazájában azok a viszonyok, amik miatt menekültstátusért folyamodott, rendeződtek, azaz az ország biztonságossá vált, akkor nem hosszabbította meg a vízumot. (MacLeod [2006 p. 180])

A képzett bevándorlóknál első helyen az életkort figyelték, második helyen az angol nyelv ismeretét, míg harmadik helyen a képzettséghez kapcsolódó szakmai tapasztalatot pontozták. Az életkor kiemelésének köszönhetően ma a lakosságon belül a 15 és 39 év közöttiek aránya az Ausztráliában születettek körében 36%, az első generációs bevándorlóknál pedig 67%. A 40 és 64 év közötti korosztály esetében az arányok 31% és 17%, míg a nyugdíjas lakosság körében 13% és 3%. (Econtech [2006 p. 13]) Az első generációs bevándorlók életkor alapú szelekciója a munkaképes korúak arányát magasan tudja tartani, ám fennáll a veszélye annak,

hogy ha egy más szemléletű, az életkor- és képzettségszinteket kevésbé figyelembe vevő bevándorláspolitikát vezetne, akkor a kialakult arányok felborulhatnak, és visszatérhet az öregedő társadalom ismert problémája.

A képzett bevándorlók kategóriáján belül emellett már nem egységesen határozták meg a kiadható vízumok számát, hanem a képzettségi követelmények növelése mellett képzettségként rendelkeztek azokról. (Cobb-Clark [2003]) Ezzel a változtatással nemcsak a szektorális és kulturális munkanélküliség csökkentésének igényét mutatta a kormány, de az életkor fontosságát a korfa alakjából adódó szociális problémák megelőzése is megfigyelhető.

A konzervatív Howard-kormány bevándorláspolitikája jelentősen eltér a korábbi munkáspárti politikától. A szociális érzékenység csökkenése az etnikai lobbik hangjának visszaszorítására enged következtetni. Mindazonáltal olyan reformokat hajtott végre a bevándorláspolitikában, amelyek meglépése már az 1980-as évek elejétől váratott magára. Azaz a munkanélküliség, a bevándorlás és a csereáramok kapcsolatából ciklikusan kialakuló gazdasági válságoknak vetett véget egy az ország 1973-as megnyitása óta legszigorúbb bevándorlási reformmal.

5.3 Ausztrália bevándorláspolitikájának változásai

A bevándorlótársadalmak vizsgálatakor ismét vissza kell térnünk az alapproblémára. Nevezetesen arra, hogy a gyarmatosítók létrehozták homogén kultúrájuknak, homogén lakosságuknak és gazdasági érdekeiknek megfelelő intézményeket, amelyek nyelvhasználat, állampolgárság, nemzeti identitás terén mind a domináns kultúra jegyeit viselik magukon. Ezen intézményekbe később, az eltérő kultúrájú bevándorlóknak integrálódniuk kellett, ha maximalizálni akarták gazdasági és politikai hasznukat. Az intézmények fejlődése kifejezte a domináns csoport másokkal szembeni toleranciáját – vagy alakította az intézményeket az új igényeknek megfelelően, vagy erős asszimilációs politikával párosulva azok változatlanok maradtak. Ausztrália esetében mindkét állítás helyénvaló, igaz, eltérő idődimenziókban.

5.3.1 A fehér-Ausztrália-politika

A XVIII–XIX. századi bevándorlási hullámok megtartották a telepes gyarmat brit jellegét. A független Ausztrália megalakulásakor sem az elit, sem a tömeg nem akarta megbontani a társadalom képét. Az 1901. decemberi bevándorláskorlátozási törvény (Immigration

Restriction Act) tükrözte ezt a véleményt. A törvény célja nemcsak a kultúrájában homogén társadalom megtartása volt, de ezen keresztül a liberális demokrácia és gazdaság elveinek fenntartása is. Mivel ezen értékek, érdekek az ország fehér jellegét akarták megőrizni, ezért az 1901-es törvényt követő időszakot a fehér-Ausztrália-politika korának nevezik.

Mindez csak a korábbi gyakorlat egységesítése volt. Az államok ugyanis az 1880-as évektől folyamatosan vezették be a nem fehér⁷ bevándorlás korlátozását. (Jayaraman [2000]) Az 1901-es szövetségi szabályozás csak megerősítette ezt a gyakorlatot. Hosszú távú bevándorlóknak gondolkodott, akik letelepedési engedélyt kapnak, majd állampolgárságért folyamodnak, és az állampolgárság elnyerése után Ausztrália politikai közösségének tagjaiként aktív politikai, gazdasági és társadalmi szereplőkké válnak. Ebbe a gondolkodásba pedig csak az asszimiláció folytán a társadalmi értékeket adaptáló és feltétel nélkül elfogadó bevándorlók illettek bele. Ezért a bevándorlók között voltak preferált és nem preferált kategóriák, ahol az előbbibe kerültek a britek és az észak- és nyugat-európaiak. A dél- és kelet-európai lakosság kívül esett ezen a kategórián, mivel kevésbé tartották képesnek az asszimilációra. Mindazonáltal még elfogadhatónak tartották kis számuk miatt letelepedésüket. Minden egyéb etnikum kívül esett a preferált kategórián. (Lopez [2000 p. 43])

A rendszer első kihívása a második világháború menekültáradata volt. A japán terjeszkedés elől menekülő kelet- és délkelet-ázsiai lakosság egyik végállomása a bevándorlók között a borszín alapján válogató Ausztrália volt. A világháborús körülmények között a beáramló ázsiai lakosság menekültstátust kapott, a japán fegyverletétel után a menekülteket azonban arra kényszerítette a háborús menekültek visszatelepítéséről szóló törvény (War-time Refugees Removal Act), hogy visszatérjenek hazájukba. Ennek némileg ellentmondott, hogy pontosan az ausztrál kormány humanitárius gondolkodásából vezeti le Lopez a háború után Európa menekülttáboraiból befogadott menekültek letelepedési engedélyeinek megadását.

A második világháborús japán terjeszkedés azonban nemcsak egy heterogénebb társadalom képét vetítette elő, hanem az ország önvédelmi képességének átgondolását is. Darwin 1942-es japán bombázása a védelmi potenciál felülvizsgálatát követelte meg a világháború után, aminek során a politikai és katonai döntéshozóknak rá kellett ébredniük arra, hogy a védelmi képességek javítása érdekében elkerülhetetlen a lakosság növelése. (Lopez [2000 p. 44], Egedy [2000 p. 278])

⁷ A hivatalos ausztráliai kormányzati dokumentumok a kaukázusi lakosságot fehér lakoszágnak nevezik napjainkban is.

A menekültpolitikát és az önvédelmi képesség kérdését kiegészíti a bevándorlási és gazdasági kérdések hagyományos összekapcsolása. A világháború utáni gazdasági fellendüléshez szükséges munkaerő biztosítása szintén a bevándorlás szabályozásán keresztül valósult meg.

Ausztrália exportjának meghatározó részét a mezőgazdasági termékek és a nyersanyagok adják napjainkban is. Ezek ára a második világháború után a világháborúban kimerült gazdaságok igényeinek növekedése miatt folyamatosan emelkedett. Megtermelésük és kitermelésük során Ausztrália folyamatos munkaerőhiánnyal szembesült. Az exportbevételeket a feldolgozóipari kapacitások fejlesztésére fordították. Ezen fejlesztés során a munkaerő kereslete szintén felülmúlta annak kínálatát. Mindazonáltal a munkaerő árának alacsonyan tartása és ennek következtében a nemzetközi versenyképesség megőrzése is fontos tényezőként jelentkezett.

Ausztrália minimálbérrendszere eleve meghatározta a munkabéreköltségek szintjét⁸, ami csak a minimálbértörvény által nem érintett lakosság bevonásának növelésével volt csökkenthető. Ez a friss bevándorlókat és az őslakókat jelentette, ahol utóbbiakat képzetlenségük miatt jellemzően a mezőgazdaság és a bányáipar foglalkoztatta, míg a bevándorlók az iparfejlesztési projekteknél kaptak munkát. A minimálbér rendszerének és a munkaerőhiánynak köszönhetően az Ausztráliában hagyományosan erős szakszervezetek támogatták a kormányok bevándorláspolitikáját. Tagjaik a munkaerőhiány miatt meg tudták szerezni a képességeikhez mért legjobb állásokat, ahol a minimálbérrendszer biztosította életszínvonaluk stabilitását.

Az iparfejlesztési programok egy része rosszabb lakhatási infrastruktúrával ellátott területekre koncentrálódott. Az ország belső területeinek távolsága⁹ miatt csak a friss bevándorlók számára volt alternatíva az ottani munkanélküliség, akiknek kétéves szerződést kellett aláírniuk, amiben a távoli területeken működő vállalatok erre az időre megvásárolták munkaerejüket. A szerződési rendszerrel a friss bevándorlók munkához jutottak, lejártá után szabadon dönthettek annak meghosszabbításáról, a földrajzilag vagy szektorálisan kevésbé vonzó vállalatok pedig biztosítani tudták a kapacitásaik maximális kihasználásához szükséges munkaerőt. (Dyster–Meredith [1990 p. 183], Egedy [2000 p. 280])

⁸ Az 1907-es Harvester-ügyben határozták meg először a méltányos bér fogalmát, aminek tükröznie kellett egy háromgyermekes család szükségleteit. (Egedy [2000 p. 155])

⁹ Ausztrália földrajzi sajátosságai meghatározzák a település-infrastruktúrát is. A délkeleti tengerparti területek fejlettsége felülmúlja az ország északi és belső területeinek fejlettségét. A regionális különbségeket a fejlett központoktól való földrajzi távolságban mérik. Egy terület minél messzebb esik a fejlett tengerparti területtől, annál fejletlenebb infrastruktúrával rendelkezik.

A munkaerőhiányt az 1950-es évekig pótolták az európai menekültek,¹⁰ illetve a brit bevándorlók. A brit migrációt 1947 és 1982 között az ausztrál és a brit kormány minden felnőtt esetében közösen támogatta, mivel a bevándorlók ezen csoportja nemcsak nyelvében és hagyományaiban, kultúrájában, hanem képzettségében és szakismeretében is közelebb állt az ausztrál igényekhez, valamint levezette a brit munkaerő-felesleget.¹¹

Ám az 1950-es évek felgyorsult növekedése, az európai menekülthullám lecsengése ismételt hiányt generált, amit a brit migráció sem volt képes kielégíteni. Ezért az 1950-es évek elején az ausztrál kormány bevándorlási egyezményeket kötött több európai országgal¹², amelyek keretében mind a fogadó ország, mind a küldő állam támogatta a ki-, illetve bevándorlást. Az 1946–1975 közötti időszakban a 12,6 millió európai migráns tömegnek csak 22%-a választotta végcéljának az Egyesült Államokat, 23%-a Ausztráliában telepedett le. (Dyster–Meredith [1990 p. 162, 182–184])

A bevándorlás tervezését, jellegének meghatározását már nem tudták egyes minisztériumi osztályok végezni. Külön intézményrendszert igényelt. Ezért 1945-ben létrehozzák a Bevándorlásügyi Minisztériumot (*Department of Immigration*), ami összehangolta a munkaerő-piaci igényeket és a bevándorlási programokat. A minisztérium mellett megalakult 1947-ben a Bevándorlásügyi Tanácsadó Tanács (*Immigration Advisory Council*), ahol a bürokraták mellett az érdekképviselő és egyéb társadalmi szervezetek tagjai is helyet kaptak. A bevándorlásügyi tanács véleménye kulcsfontosságú szerepet töltött be a kormányok társadalompolitikai tervezésében. A változtatások, reformok társadalmi fogadtatását hűen tükrözte a tanács összetételéből adódóan, ahol egyaránt jelen voltak a bevándorlást támogató és ellenző szervezetek.

Ezek mellett 1949-ben létrejött a Bevándorlás-tervezési Tanács (*Immigration Planning Council*), ami a bevándorlás-politika lehetséges reformjaival foglalkozott. Szintén ebben az évben alakult meg a bevándorlókat segítő társadalmi szervezetek ernyőszervezete, a Jó Szomszéd Tanácsok (*Good Neighbour Councils*). Az ernyőszervezet munkáját állami bürokraták is támogatták. Önkéntes munkájuk során segítették a bevándorlók elhelyezkedését, a megfelelő életkörülmények kialakítását. Legfontosabb szerepük azonban az volt, hogy felkészítsék a társadalmat a nem brit kultúrájú bevándorlók fogadására, illetve

¹⁰ A 850 ezer európai menekült 39%-át az Egyesült Államok fogadta. Ausztrália 21%-kal a második helyen állt. (Dyster–Meredith [1990 p. 161])

¹¹ A brit kivándorlók elsődleges célországa szintén Ausztrália volt. 1975-ig 34%-uk választotta az ötödik kontinenst új lakhelyének. (Dyster–Meredith [1990 p. 162,])

¹² 1951 februárjában Hollandiával, 1951 márciusában Olaszországgal, 1952 augusztusában a nyugatnémet területekkel, 1952 végén pedig Ausztriával és Görögországgal. Az EK megalakulása, az EK-n belüli munkavállalási szabadság jelentősen visszafogta az Ausztráliába irányuló migrációt.

ezen bevándorlók számára bemutassák az ausztrál életformát, az ausztrál értékeket, és ezen keresztül segítsék asszimilációjukat. (Tavan [1997] [2004], Lopez [2000 p. 45])

A bevándorlók asszimilálása a fehér-Ausztrália-politika sarokköve volt. A védelmét megoldani képes, egységes nemzet kialakítása és megtartása a gazdasági kérdésekkel azonos prioritást élvezett. Az akkulturáció, az ausztrál értékek átvétele követelmény volt a bevándorlókkal szemben. A parlamentáris demokrácia, a keresztény hit és az ausztrál életmód elfogadása, amelyek együttesen alkották az ausztrál értékeket, vezetett csak a letelepedési engedélyen keresztül az állampolgárság elnyeréséig. A politika formálói pedig úgy vélték, hogy ezen értékrendszert csak a brit kultúrájú vagy ahhoz igen hasonló háttérrel rendelkezők képesek adaptálni.

A fehér-Ausztrália-politikát támogató és ellenző társadalmi szervezetek, szakszervezetek, kormánypárti és ellenzéki politikusok mind egyetértettek abban, hogy Ausztráliának kulturálisan és fajilag homogén országnak kell maradnia az elért eredmények megtartása érdekében. Az ellenzők és támogatók közti ütközéseket ezért nem az ázsiai bevándorlók számának növelése vagy redukálása jelentette, hanem a bevándorlás növekedésével együtt járó szociális-jóléti kérdések rendezése. A lakosság rohamléptékű növekedését ugyanis nem tudta követni az infrastruktúra fejlesztése, a Menzies-kormány konzervatív gondolkodása pedig a jóléti reformokat a magas fizetések, a magas életszínvonal által megoldható kérdéseknek tekintette.

Az ellenzők tehát nem egy integrációs vagy a multikulturalizmus irányába eltolódó társadalompolitikát akartak megvalósítani, hanem biztosítani akarták a társadalmi jólétet és a magas életszínvonalat az ország lakosságának, köztük a bevándorlóknak is. Ezért ezen időszak fehér Ausztráliát ellenzőit inkább nevezhetjük asszimilációellenesnek, mintsem multikultura-listáknak. (Dyster–Meredith [1990 pp. 44–56], Egedy [2000] Greenwood [1957])

5.3.2 Holt reformjai

1966 – a bevándorláspolitikai egyik történelmi éve, amikor az addigi asszimilációs politikát felváltotta a társadalmi integráció szemlélete. A Harold Holt miniszterelnök nevéhez kapcsolódó reformok rést nyitottak, és lehetővé tették a nem fehér lakosság nagyobb mértékű beáramlását.

Milyen politikai megfontolások miatt lazították fel az addig nyíltan rasszista bevándorlás-politikát? Milyen társadalmi változások előzték meg az 1966-os döntést? Gazdasági vagy politikai szükségszerűségről beszélhetünk-e?

A fehér-Ausztrália-politika erődjének első repedései már az 1950-es években jelentkeztek. A növekvő életszínvonal és a kulturális hasonlóság miatt a társadalom nem fordult a bevándorlók ellen. Az ázsiai migráció arányaiban jelentősen alulmúlta az európaiakat, és jellemző célterülete egy másik ország, Nagy-Britannia volt. (Dyster–Meredith [1990 p. 163]) Mégis a Menzies-kormány Ázsia-politikája hozzájárult az asszimilációs politika folyamatos feladásához. A külügyminisztérium az 1950-es években már komolyan aggódott a fehér-Ausztrália-politika következményei miatt. A folyamatosan fejlődő Japánnal, amely az ausztrál exporttermékek kiváló piacának bizonyult, illetve a kínai terjeszkedéssel szemben védőpajzsként jelentkező délkelet-ázsiai államokkal kialakítandó normális kapcsolatot beárnyékolta az ország bevándorláspolitikája.

A külügyi és a bevándorlásügyi tárca vetélkedése a Menzies-érában egyértelműen a bevándorlásügyiek javára dőlt el. Ahogyan elődje, Joseph Benedict Chieffley¹³, úgy Robert Gordon Menzies miniszterelnök¹⁴ is a homogén nemzetben gondolkodott. Ám míg Chieffley agresszív nacionalizmusa jelent meg, és az ausztrál értékek megőrzése érdekében kívánta fenntartani a fehér Ausztrália politikát, addig Menzies a brit civilizáció megőrzésére helyezte a hangsúlyt. Úgy vélte, hogy egy országnak joga van meghatározni lakossága összetételét. Chieffleytől örökölte az ország feltöltésével együtt járó kulturális problémákat, amiket a külföldi ellenzék megnyugtató, ám csak látszat jellegű intézkedésekkel igyekezett orvosolni.

Ennek keretében az 1950-es években ázsiai diákok tanulhattak Ausztráliában. 1950-ben 800 kínai háborús menekült kapott engedélyt az országban maradásra, míg 1952-ben a külföldi szolgálatuk alatt megházasodó és nem európai feleséget Ausztráliába hazavivő egykori katonák kaptak engedélyt arra, hogy feleségeik letelepedhessenek.

Ezen lépések azonban ad hoc jellegűek voltak, nem képezték egy átfogó bevándorláspolitikai reformkoncepció részét. Az ország megnyitása, egy részleges vagy teljes reform ugyanis nemcsak kultúrájukban különböző bevándorlókat engedne az országba, hanem egy olyan tömeget, akiknek politikai preferenciái ismeretlenek az ausztrál politikai elit számára a brit migránsokkal ellentétben. Az 1950-es éveket erős antikommunizmus jellemezte Ausztráliában. A kommunista ideológiával szimpatizáló bevándorlók beáramlása félelemmel

¹³ 1945–1949 között Ausztrália munkáspárti miniszterelnöke.

¹⁴ 1939-1941 és 1949–1966 között Ausztrália liberális párti miniszterelnöke.

töltötte el a politikai elitet. Ezért a bevándorláspolitikát ért külföldi kritikák hatására az 1956–1958 közötti időszakban végrehajtott reformok csak igen kis engedményeket tettek a nem európai lakosság irányába.

Az 1956 júliusában a későbbi miniszterelnök, akkor bevándorlásügyi miniszter, Harold Holt nyújtotta be a reformcsomagot. Ezeknek a reformoknak a keretében az állampolgári jogokat kiterjesztették a nem európai bevándorlókra is. Hét évre engedélyezték a magasan képzett nem fehérek bevándorlását is, akiknek a hét év lejárta után ismételt kérelmezniük kellett további ott-tartózkodásukat. A faji hovatartozás kritériumát kiemelték a rendszerből, de nem törölték el az európaiak és nem európaiak közti megkülönböztetést. Állampolgárságot például az európaiak öt, míg a nem európaiak csak tizenöt év után kaphattak. Az 1958-as bevándorlási törvény (Migration Act) módosította az 1901-es törvényt. Eltörölte az abban szereplő és az apartheid politikát folytató Dél-Afrikától átvett diktálási tesztet, azonban továbbra is a bevándorlásügyi miniszter döntött az egyes bevándorlók ügyében, azaz nem alkalmaztak egységes, általános mechanizmust minden bevándorló esetében. (Tavan [1997], [2004] [2005], Sherrod [1953], Egedy [2000])

Az 1956–1958-as reformok jelentősége azonban nem a nyitás mértékében jelenik meg, hanem abban, hogy megalapozták az asszimilációs politika elhagyását célul kitűző 1966-os reformokat – mintegy tesztelve a lakosság nyitottságát és toleranciaszintjét.

Harold Holt¹⁵ Menzieshez hasonlóan a brit kultúrát akarta megőrizni, ám felismerte a külügyi tárca érvelése mögötti indokok jelentőségét. Az 1961-es gazdasági válság okait vizsgáló és az ország gazdaságpolitikai irányvonalára javaslatot tevő Vernon-bizottság 1965-ben megállapította, hogy Ausztráliának folyamatosan biztosítania kell exportpiacai fejlesztését, és a gazdasági fejlődés fenntartásához, a feldolgozóipar erősítéséhez a nettó migrációs évi 100 ezer fős szinten kell tartani. A Menzies-kormány figyelmen kívül hagyta a feldolgozóipar exportarányának növelésére és az importvámok csökkentésére tett javaslatot, a külpiacok stabilitására és a migrációra vonatkozó felszólítást azonban beépített későbbi politikáiba. (Dyster–Meredith [1990 p. 193–197])

Ám a Vernon-bizottság migrációs és külpiaci javaslatai csak a Holt-kormány idejében jelentek meg és találkoztak a társadalmi szervezetek szociális és jóléti reformköveteléseivel. A reformok másik két főszereplője a bevándorlásügyi tárca államtitkára, Peter Heydon és minisztere, Hubert Opperman voltak, akik ezen reformokat már a Menzies-időszakban is javasolták, ám akkor a kormányfő ellenállásába ütköztek. Opperman és Heydon egyaránt úgy

¹⁵ Menzies lemondása után 1966–1967 között Ausztrália liberális párti miniszterelnöke.

ítélték meg, hogy a nem európai bevándorlás engedélyezése, körének bővítése nem változtatná meg lényegesen az ország faji és társadalmi karakterét. Holtban a miniszterelnök politikai ambíciói miatt találtak partnerre. Holt ugyanis magát egy Menziesnél dinamikusabb politikusként akarta feltüntetni, aki jelentős erőfeszítéseket tesz az ázsiai kapcsolat javításáért. (Tavan [2001])

A szövetségi törvényhozás 1966. március 29-én fogadta el azt a reformcsomagot, ami bevezette Ausztráliában az integráció politikáját, és hatályon kívül helyezte az addigi asszimilációs gyakorlatot. A korábbinál szélesebb körben tette lehetővé a nem európaiak bevándorlását úgy, hogy eltörölte az 1956-os reformokban beemelt „magasan képzett” kategóriát, és helyette belépési kritériumként csak a megfelelő szakképzettséget és az ausztrál társadalomba való integrálódás képességét követelte meg. Az állampolgársághoz is könnyebben juthattak ezután a nem európai bevándorlók. A korábbi tizenöt év helyett az európaiakhoz hasonlóan csak öt évet kellett várniuk. Ausztráliának ugyanis szüksége volt állampolgárokra, szüksége volt olyan bevándorlókra, akik hosszú távon gondolkodnak Ausztráliában, mivel az 1950-es évek végétől felgyorsult a bevándorlók visszavándorlása a nem megfelelő szociális helyzet miatt. (Lopez [2000 p. 92], Gurry–Tavan [2004])

A munkaerőre pedig igen nagy szüksége volt az országnak. Az iparfejlesztési projektek elképzelhetetlenek voltak a Vernon-jelentés kritikus százezres nettó migrációja nélkül. Ugyanis egyedül az iparfejlesztéssel tudták elérni azt, hogy csökkenteni tudják az ország kiugróan magas importfüggőségét és elkerülnék az importárak és exportárak változása miatt kialakuló folyamatos gazdasági válságokat. (Dyster–Meredith [1990 pp. 197–202])

Az európai migrációs tartalékok kimerülése és az ezzel szembenálló munkaerő-kereslet újabb források felkutatására és biztosítására kényszerítette a kormányt. Ám ezen források biztosítása során már nemcsak a forrásváltozás kulturális hatásaival kellett számolnia, hanem azzal is, hogy az új bevándorlók számára megfelelő szociális feltételeket is kialakítson a visszavándorlás megakadályozása érdekében. Az 1966-os reformok ezért Tavan értelmezésében tesztelték a fogadókat és az érkezőket. Egyrészt a fogadókat, azaz az ausztrál társadalmat, hogy az hogyan tolerálja a nem fehér bevándorlókat, illetve magukat az érkezőket, az ázsiai bevándorlókat, azok szakképzettségét, társadalmi alkalmazkodóképességét. (Tavan [2001])¹⁶

¹⁶ Meg kell jegyezni, hogy nemcsak az ázsiai hatást teszteli ekkor Ausztrália. Először nyit a muzulmán országok felé. 1967 októberében bevándorlási megállapodást ír alá Törökországgal, amelynek keretében képzett munkaerőt és hozzátartozókat enged az országba.

A reformok az asszimilációs politika alapját, a homogén brit-ausztráliai társadalom képét kezdték elmosni. Hatásukra nem változott meg a bevándorlás miatt az ország faji és szociális homogenitása. A reformokkal együtt járó programok egy részének inkább szimbolikus jelentősége volt. Például a Bevándorlásügyi Tanácsadó Tanácsban 1967-től nem angol anyanyelvű szakértő is helyet kapott. Ennél nagyobb volt a reformok katalizátor szerepe, jelentősebbek voltak társadalmi hatásai.

1969 és 1971 között megjelennek a jóléti programok. Szervezetek jönnek létre a bevándorlók szakképzettségének javítására vagy a bevándorlók gyermekeinek oktatására. Ekkor kezd az állam nagyobb hangsúlyt fektetni a hivatalos nyelvet nem beszélő lakosság angoltudásának fejlesztésére. Ezek a programok – amik az angoltudás és a szakképzettség javításán keresztül akarták javítani a bevándorlók szociális helyzetét, integrálni őket a társadalomba – mutatják, hogy az etnikai szervezetek¹⁷ egyre nagyobb lobbierővel bírtak, az addigi közösségi jótékonyági intézmények feladatának egy része állami szerepkörre vált. Az 1968-as Grant-in-Aid program szintén az állam szociális érzékenységét fejezi ki, mikor az etnikai jóléti szervezetek szociális munkásainak bérét az állam fizeti. Ebben a programban az állam már felismerte és elismerte, hogy a bevándorlóknak speciális szükségleteik vannak. Ám egyelőre nem differenciált az etnikai csoportok között, azaz nem jelenik meg a kulturális pluralizmus, csak a problémák egységes kezelése. (Lopez [2000 pp. 91–155])

A problémák felismerése, kezelésének megjelenése, az etnikai szervezetek hangjának folyamatos erősödése, lobbijük növekedése, a bevándorlók diverzifikálódása már túlmutat az integráció keretein. Az etnikai szervezetek léte már mutatja az asszimilációs politika teljes sikertelenségét és az integrációs törekvések alkonyát is. A saját szükségleteiket hangoztató kulturális közösségek már a multikulturalizmus előfutárai, politikai és gazdasági igényeik növekedésével pedig egy munkaerejükre rászoruló ország esetében befolyásolni képesek a társadalompolitikai folyamatokat.

Az addigi asszimilációellenes csoportokat a multikulturális gondolkodás irányába eltolni azonban nem képesek pusztán az etnikai szervezetek. A politikai elit gondolkodásának változása szükséges ahhoz, hogy társadalmi-bevándorláspolitikai változások történjenek. Ahogyan az asszimilációs politikát a politikai felső vezetésben bekövetkező cserét követően volt csak képes felváltani az integrációt hozó reformidőszak, úgy lesz szükséges az ország

¹⁷ Ezek közül a jelentősebb lobbierővel bírók: Australian Jewish Welfare and Relief Society, European Australian Christian Fellowship, Ecumenical Migration Centre, Greek Orthodox Community, Australian Greek Welfare Society, Federation of Italian Emigrant Workers and their Families.

multikulturális átalakulásához a politikai elit szociális és gazdasági gondolkodásának megváltozása.

5.3.3 Multikulturális bevándorláspolitiká

Az 1972-es választások történelmi jelentőséggel bírnak Ausztrália bevándorláspolitikájának történetében. Mielőtt azonban a liberális párti és munkáspárti választási programokat áttekinteném, szükséges megvizsgálni a választási környezetet, az 1970-es évek elejének jellemző hazai és nemzetközi társadalmi, gazdasági változásait.

Az 1971-es népszámlálás szerint a lakosság 20,22%-a első generációs bevándorló, míg további 19,43% egyik vagy másik szülője nem Ausztráliában született. Az első és második generációs bevándorlók felének anyanyelve nem az angol volt. A homogén lakosság képe szertefoszlott, és az egyre heterogénebb lakosságot csak egy igen erős integratív politika lett volna képes koherens társadalommá alakítani. De már magának az asszimilációs politikának a hatása eltérően jelent meg. Nem lehetett tipikusan egyik vagy másik területről érkezőket jobban vagy kevésbé asszimilálódottnak mondani. Az akkulturációs hatás eltérően jelentkezett közösségen belül és közösségek között is. Emellett az etnikai közösségek száma növekedett, az 1971-es népszámlálás szerint már több mint száz etnikumról beszélhetünk Ausztráliában. Egyre több kultúra jelent meg, egyre nagyobb létszámú etnikai csoportok alakultak, amik az angolul nem beszélő tagjaik esetében még jelentősebb szerepet tölthettek be. Saját jóléti szervezeteiket létrehozva fokozatosan növekedő erejű lobbicsoportokat jelentettek az etnikai és szociális ügyekben. Ám az etnikai-kulturális identitás kérdése még mindig háttérbe szorult ezekben a szervezetekben, amik a szociális-jóléti kérdésekben voltak csak egységesek.

Az 1960-as évek végének, 1970-es évek elejének nemzetközi trendjei szintén hozzájárultak a multikulturalizmus politikájának bevezetéséhez szükséges környezet kialakításához. A nemzetközi migráció fokozódása, az ázsiai régió növekvő szerepe az ausztrál külpolitikában, a Japánnal és Kínával folytatott kereskedelem egyre intenzívebbé válása ugyanúgy hatást gyakorolt a bevándorláspolitiká újragondolására, mint a nemzetközi nemkormányzati szervezetek kulturális diverzitást tagadó politikák ellen fordulása (pl. Dél-Afrika esete). Az új baloldali gondolkodás térhódítása szintén középpontba helyezte a migránsok, a nők helyzetének kérdését és a kulturális kozmopolitanizmust. (Lopez [2000 pp. 68–83])

Az 1972-es választásokon győztesként kikerülő pártnak az új igényekhez kellett igazítania kampányát és későbbi programjait – azaz előtérbe helyezni a szociális kérdéseket és azoknak a csoportoknak a problémáit, amelyek eddig a politika látóterén kívül estek.

Az 1967-ben az ellenzék vezetőjévé váló Gough Whitlam¹⁸ jelentős változásokat hozott a Munkáspárt addigi, a szakszervezeti szárny miatt az asszimilációt támogató politikájába. Már 1966-ban nyíltan kritizálta az asszimilációt, és a bevándorlók speciális jóléti szükségleteinek kielégítése mellett állt ki. Célpontjai azonban nemcsak a bevándorlók voltak. A nők egyenlő bérezésének támogatása, az őslakók helyzetének rendezése vagy a szegénység csökkentése szintén szerepelt a Munkáspárt 1969-es választási programjában. Elkötelezettségüket bizonyította már, hogy 1965-ben a dél-ausztráliai választási győzelmük után az ENSZ rasszizmus elleni egyezményével hangolták össze az addig azzal ütköző állami jogszabályokat. A Munkáspárt ugyanis látta, hogy választási győzelmet csak a korábban meg nem szólított választók igényeinek kielégítésével tud megnyerni. Az 1969-es választások során a migráció kérdései azonban a többi ponthoz képest igen kis szerepet kaptak. A társadalom és a politika tehát még nem tulajdonított akkora szerepet a bevándorlóknak. Mindez másként alakult a következő választások alkalmával.

1971-ben a Munkáspárt nem a multikulturalizmust emelte programjába, hanem a diszkriminációmentes bevándorláspolitikát, amit kiegészített az általános szociális jóléti csomag ígéretével. Nem használta a kulturális pluralizmus fogalmát, helyette az integrációs politikában gondolkodott. Ezzel szemben a Liberális Párt választási programjában visszatért az 1950-es évek asszimilációs politikájához, a brit kultúra primátusához és a homogén társadalom képéhez.

Egyik párt győzelme sem eredményezte volna automatikusan a multikulturális politika hivatalossá tételét. Hiszen a liberális párti program az integrációból visszakanyarodott volna a fehér Ausztráliához. Az 1971–1972-es konzervatív McMahon-kormány bevándorlásügyi minisztere, Bob Armstrong, akit csak Mr. Immigration-nak hívtak, Calwell egykori személyi titkáráként a calwelli hagyományok mentén gondolkodott, és legfeljebb a bevándorlók szociális helyzetének javítását vélte megvalósíthatónak. A munkáspárti győzelem pedig egy átfogó szociális jóléti csomagot vetített előre, ahol a szociális problémák megoldásában nem fókuszáltak volna külön a bevándorlókra, speciális igényeik nem jelentek volna meg a jóléti reformokban. (Lopez [2000 pp. 126–128, 160–191], Egedy [2000 pp. 333–354])

¹⁸ Majd 1972–1973 között Ausztrália munkáspárti miniszterelnöke.

Az 1972-es munkáspárti győzelem mindazonáltal megmutatta, hogy a társadalom igényli a szociális reformokat, a szociáldemokrata és új baloldali gondolkodás áthatotta Ausztráliát is. Maga a kampány, a bevándorláspolitikai kérdések alacsony prioritása viszont rávilágít arra, hogy a társadalom nem igényli a koherens bevándorláspolitikai változtatásokat, egy esetleges reform csak átfogó kampányok során eredményez majd társadalmi elfogadottságot.

A Whitlam-kormány egészen 1973-ig csak általános szociális reformokat hajtott végre (pl. a hátrányos helyzetű iskolák támogatása, megtiltották a bányászati engedélyek további kiadását az őslakók területein). (Egedy [2000 pp. 345–346]) Azonban Whitlam már beiktatási beszédében előrevetítette későbbi bevándorláspolitikai reformjait, amiket összekötött a gazdaság igényeivel: „Előbbrevaló a bevándorlók megtartása, mint toborzásuk.” (Dyster–Meredith [1990 p. 198])

A bevándorlók és az állampolgárságot igénylők száma közti releváns különbség, a nettó migráció csökkenése aggodalommal töltötte el a kormányokat, amire a munkáspárti kormány a bevándorlók szociális helyzetének javításával válaszolt. Miért volt fontos a bevándorlók és az állampolgárságot igénylők számának közelítése? Nemzetépítési politika vagy gazdaságfejlesztési kérdések álltak-e a háttérben? A második világháború utáni rohamos fejlődés időszakának az 1970-es évek elejének nemzetközi gazdasági eseményei vetettek véget.

A feldolgozóipar növekedése lassult. Az 1970-es évek elejének nemzetközi gazdasági recessziója begyűrűzött az importon keresztül Ausztráliába is. A gazdaság állapotát vizsgáló Jackson-bizottság a válságból a kiutat a feldolgozóipar fejlesztésében és exportarányának növelésében látta. A migrációt a gazdasági kérdéseknek alárendelő kormányzati politika 1964 és 1971 között biztosítani tudta a legalább százezer fős éves nettó bevándorlást. 1972-től azonban drasztikusan visszaesett a nettó migráció, az 1970-es 139 ezres csúcs után 1972-ben már csak 56 ezret mutatott. A migráció azonban nemcsak a munkaerő biztosítása miatt vált fontossá Ausztráliában. A bevándorlók maguknak az ausztrálokéhoz hasonló életszínvonalat akartak biztosítani, lakhatási, fogyasztási igényeik azonosak voltak. Az ipari termékek iránti belső keresletet így a folyamatosan növekvő piac biztosítani tudta, ami miatt nem jelentkezett olyan mértékű termékfelesleg, ami az iparcikkek exportját ösztönözte volna. Ám a növekvő belső piac maga is problémákat generált. A lakosság fogyasztási igényeinek kiszolgálására folyamatosan nőtt az import, ami rontotta a kereskedelmi mérleget és az inflációs mutatókat. Az aggregált kereslet folyamatos növekedése miatt ezért a kormány annak visszafogására kényszerült – lassítania kellett az ország népességének növekedését,

amit a bevándorlási számok változtatásával tudott megtenni. (Dyster–Meredith [1990 pp. 203–210], Egedy [2000 pp. 333-354])

1973 júliusában a Bevándorlásügyi Tanácsadó Tanács szociális kérdéseket vizsgáló bizottsága (Immigration Advisory Council's Committee on Social Patterns) benyújtotta a kormánynak Inquiry into the Departure of Settlers from Australia c. jelentését. Ebben megállapította, hogy túl sok bevándorló hagyja el Ausztráliát, ami aláássa a migrációs program sikerességét és mutatja az országban fennálló szociális problémákat. Az 1962–1972 közti évtizedben a bevándorlóknak 22%-a 6 év után végleg elhagyta az országot, közel 28%-a pedig a 10. év végére tette ezt. (NMAC [1999 p. 23]) Megállapította továbbá, hogy a migránsok általános problémái nem kezelhetők a közösségek problémáitól elkülönítve. Ajánlásként megfogalmazta, hogy egyrészt alaposan meg kell vizsgálni azon helyzeteket, amelyekben a visszavándorlást a kormányzati politikával szembeni elégedetlenség okozza és azokat is, amelyek csak az országgal való elégedetlenségből származnak. Másrészt kormányzati szolgáltatásokat kell létrehozni a bevándorlók támogatására. Az 1966 és 1973 közti időszak rávilágított a bevándorlók tényleges problémáira, speciális szükségleteire és arra, hogy a homogén társadalom nem tartható fenn. (NMAC [1999])

A jelentés és az etnikai lobbizás katalizátorként hatott az átalakulásra. Még 1973-ban a bevándorláspolitikát gyökeresen megváltozott. Eltörölték az addigi etnikai alapú megkülönböztetést, és helyébe a pontrendszer alapú migrációs kontroll lépett. A pontrendszerben a potenciális bevándorló életkorát, nyelvtudását, képzettségét és szakmai tapasztalatát vizsgálták. Az 1970-es években jelentkező, egyre növekvő munkanélküliség miatt a munkaerő mennyisége helyett annak minősége lett ezért a bevándorláspolitikának egyik sarokköve. Nemcsak a képzett, de a hivatalos nyelvet jól beszélő munkaerőre egyre nagyobb szüksége volt az országnak, hiszen az 1950-es és 1960-as évek gazdasági válságaihoz kapcsolódó ciklikus munkanélküliséget felváltotta a strukturális. A munkanélküliség és a csökkenő, diverzifikálttá váló bevándorlás már meg tudta állítani az aggregált kereslet rohamos növekedését, mindazonáltal ki tudta elégíteni a gazdaság kisebb mértékű fejlődésének munkaerőigényét.

A bevándorlók és az állampolgárságot igénylők száma közti jelentős különbséget szintén az új megközelítéssel kívánták feloldani. A probléma gyökerének a vendégmunkások megjelenését tartották, akik család nélkül érkeznek, keresetüket hazautalják, és nem alakítanak ki kötődési pontokat az ausztrál társadalommal. Míg azok a bevándorlók, akik családjukkal érkeznek, vagy Ausztráliában alapítanak családot, sokkal valószínűbben maradnak ott hosszú távon is. Az 1973-as reformok során bevezetett változtatások során

ezért nagy hangsúlyt fektettek a családgyesítési kérdésekre. Ennek hatására az 1980-as években a bevándorlás több mint fele családgyesítési célú volt, míg 40%-át jellemzően a képzett munkaerő beáramlása adta. (Dyster–Meredith [1990 pp. 230, 247, 260–263], Egedy [2000 pp. 371–379])

Az asszimilációs politika folyamatos feladása, majd eltörlése az 1973-as bevándorlás-politikai reformmal, illetve a multikulturális szemlélet bevezetése azonnal jelentkezett a bevándorlási számokban.

1. táblázat

Bevándorlók születési hely szerint (%)

Születési hely	1947	1954	1961	1971	1981	1983	1984
Nagy-Britannia	73,0	51,8	42,6	42,2	37,7	42,6	28,8
Európa	14,7	38,5	47,6	43,5	37,2		
Ázsia	3,0	3,6	3,96	6,0	11,6	35,3	41,6
Első generációs bevándorlók aránya	9,8	14,3	16,9	20,2	20,9		

Forrás: Jayarama [2000], Dyster–Meredith [1990 p. 264]

Egészen az integrációs politika időszakáig igen alacsony az ázsiai bevándorlás aránya, nem éri el az összes bevándorló 4%-át. Az európai migráció azonban már az integrációs politika előtt felülmúlja a britet, amit a lassú kimerülés jellemez. A multikulturális politika 1970-es évek közepén történő fokozatos bevezetésének hatása mutatkozik az ázsiai bevándorlás arányainak jelentős növekedésében. 1984-től kezdődően az ázsiai migráció már jelentősen felülmúlja arányaiban az európai és más területeket. Azonban a bevándorlási számok és a multikulturális politika kapcsolatának vizsgálata során meg kell említeni, hogy a multikulturális politika bevezetésének idejével egybeesik az indokínai menekültválság is, amelynek során Ausztrália 1976 és 1985 között 73°000 vietnami, kínai és 13°200 kambodzsai menekültet fogad, 1982-ben pedig migrációs egyezményt ír alá a vietnami kormánnyal. (Dyster–Meredith [1990 pp. 263–264])

1981-ben az ausztrál lakosságon belül az Ázsiában születettek aránya még csak 1,76% volt, 1986-ban már 2,6%, 1991-től pedig már meghaladta a 4%-ot és azóta is folyamatos növekedést mutat. Az 1981 és 1996 közötti időszakban így 254 ezerről 856 ezerre, közel 3,5-szörösére nőtt az ázsiai születésű lakosság száma, ami biztosítani látszott a belgazdaság

fejlődéséhez nélkülözhetetlen munkaerő-utánpótlást egy olyan országban, amely az 1990-es évek második felétől – Európához, Japánhoz és az Egyesült Államokhoz hasonlóan – maga is szembe kellett, hogy nézzen az öregedő társadalom jelentette problémákkal. (DIMIA [2002] [2003])

Az ázsiai lakosság magas migrációs hajlama, a vonzó ausztrál gazdasági lehetőségek, az ausztrál-álom, a sok ázsiai országhoz képest magas életszínvonal a földrajzi szomszéd potenciális célpontjává teszik. 2000 óta a bevándorlók közt állandónak mondható, 36-38%-os arányban jelennek meg a délkelet-, kelet- és dél-ázsiai származásúak. (DIC [2007c]) A Hawke-kormány idején elkezdődött ázsiai migrációs hullám az 1990-es évektől felerősödve, ma is stabilan magas arányban van jelen.

Az 1980-as évektől napjainkig a bevándorláspolitikai és a multikulturalizmus közpolitikákba való beemelése váltakozó prioritással jelenik meg a gazdasági kérdések tekintetében, de nem lehet azt mondani, hogy a két terület elválna egymástól. A gazdaság hullámlását a korábbiakhoz hasonlóan követi le a migrációs számok alakulása. Folyamatosan erősödik az ázsiai lakosság bevándorlása, és egyre nagyobb szerepet kap a strukturális munkanélküliség csökkentése is a bevándorláspolitikai kérdésekben a hiányszakmák pontrendszerének bevezetésével.

5.3.4 Változások a bevándorláspolitikában

2007. szeptember elsejétől a képzett bevándorlók beáramlását egy minden korábbinál szigorúbb kritériumrendszerhez kötötték, és bizonyos régiókat másokhoz képest jelentős előnyben részesítettek. Ausztrália bezárkózik? A multikulturalizmus politikájának fenntarthatósága a kérdés?

Akár a gazdaságpolitikai, akár a társadalmi motivációkat vizsgáljuk, a választ a bevándorlás-tervezés körül kell keresni.

A bevándorlási (migration) és humanitárius (humanitarian) kategóriákra osztott kiadható vízumok arányának alakulására már az 1980-as években is felhívták a figyelmet külső elemzők. A Fitzgerald-jelentés számait az érintett munkaspárti kormányok nem érvényesítették, a Howard-kormány azonban mintha az 1988-as jelentés alapján alakítaná a bevándorlási számokat. Míg a Keating-időszakban a menekült-családegyesítési és munkavállalói vízumok aránya az ajánlott 1/3-2/3 helyett megfordult, és 65%-35% volt.

Napjainkban állandósulni látszik az ajánlott arányhoz közeli állapot, ahogyan ezt a 2. táblázat is mutatja.

2. táblázat

Kiadott vízumok számának alakulása (2005–2008)

Kategória	2005/2006		2006/2007		2007/2008*	
<i>Bevándorlási</i>						
Képzett munkavállaló	97°340	62,5%	97°920	62,5%	102°500	62%
Családegyesítés	45°300	37,5%	46°000	37,5%	50°000	38%
<i>Humanitárius</i>	13°000		13°000		13°000	
Összesen	155°640	100%	157°000	100%	165°500	100%

*: tervezett számok. A tervek július1. és június 30. közötti fiskális évre készülnek.

Forrás: Fact Sheet 24.

A 2007/2008-as évben jelentősen nőtt a bevándorlási kategóriában kiadható vízumok száma, a humanitárius vízumok száma nem változott. Az emelkedésnek köszönhetően az összes kiadható vízum arányában csökkent a képzett munkavállalói kategória vízumainak száma. A 2007-es év azonban nemcsak ebben hozott változást. A számok átalakításához hozzákapcsolták a bevándorlási pontrendszer megváltoztatását is.

Ausztráliában Kanadához vagy Új-Zélandhoz hasonlóan a bevándorlási kérelmet csak akkor fogadják el első körben, ha a kérvényező bizonyos számú pontot tudott összegyűjteni a kérelem részét képező kérdőív kérdéseire adott válaszaiban. Ezek a kérdések a kérelmező életkorát, nemét, foglalkozását, családi állapotát, végzettségét stb. vizsgálják, amelyek alapján a megfelelő vagy nem megfelelő kategóriába sorolja a jelentkezőt. Az elvárt pontszám elérését követően kerül csak tovább a kérelem az egészségügyi, nemzetbiztonsági stb. ellenőrzésekre.

Az ausztrál kérdőív rákérdez a kérelmező életkorára, végzettségére, szakmai tapasztalatára, nyelvtudására, munkavállalási hajlandóságára, korábbi ausztráliai munka- vagy diáktapasztalataira, illetve házastársa vagy élettársa ugyanezen paramétereire. (Migration Expert) A 2007. szeptember 1-jei változások előtt és után is ezeknek a pontoknak, válaszoknak alapján állapították meg egy kérelmezőről alkalmasságát vagy alkalmatlanságát. 2007. szeptember 1-jével azonban változtak a hangsúlyok.

Előtérbe került az angol nyelv ismerete, ami egyértelműen az angolszász országok potenciális migránsainak kedvez. Szintén nagyobb súllyal szerepel a korábbi szakmai

tapasztalat, ezen belül is a már korábbi ausztráliai munkavállalás.¹⁹ (AIN [é. n.], AVB [2007]) Azaz Ausztrália olyan munkavállalókat kíván importálni, akik számára nem jelent problémát a közös nyelv használata, és a közös nyelv magas fokú, anyanyelvi szintű ismeretével párhuzamosan már jártas az angolszász kultúrában. A Howard-kormány ezen bevándorláspolitikai reformja a multikulturalizmus konzervatív felfogását tükrözi. Meg kívánja őrizni, hiszen ehhez köti az ország gazdasági érvényesülését, azonban a kulturális és nyelvi különbségek csökkentését nemcsak a multikulturális közpolitikákkal, hanem az angolszász bevándorlási arány növelésével is biztosítani akarja.

Ezt a feltevést alátámasztja az a változtatás is, aminek érelmében már nem kap extra pontokat az, aki tőkebefektetés céljából érkezik az országba. Mivel az ausztráliai ázsiai lakosság a tercier szektorbeli befektetések révén könnyebben tudott korábban ennek kihasználásával bevándorolni, ezért az extra pontok elvétele megnehezíti az ázsiai befektetők beáramlását. (AIN [é. n.], AVB [2007])

A 2007-ben bevezetett változtatások tehát minden korábbinál jobban tükrözik a bevándorláspolitikai szigorú gazdasági elvekhez kötését. A lehetséges munkaerő minél jobb megszürése természetesen minden bevándorlóország érdeke. Azonban ez a megszürés a nyelvi és szakmai tapasztalati követelmények esetében adható extra pontoknál olyan kedvezményekhez juttatja az angolszász kultúrkörből érkezőket, amivel nehezen tud versenyezni mindenki más.

5.3.5 Menekültek

A menekültek kérdése mindig is kényes pontja volt az ausztrál bevándorlás történetének. A II. világháború utáni európai menekültek befogadásának egyértelmű gazdasági motivációi voltak, azonban a hidegháború idejében és főként azután megjelenő polgárháborúk elől vagy természeti katasztrófák, esetleg gazdasági okok miatt menekülők száma egyre nőtt. Ausztrália mint bevándorlást tervező ország ezért óvatosan bánik a menekültek befogadásával. A menekültek esetében ugyanis a befogadás oka menekült státusuk. Nem

¹⁹ A nyelvtudásért maximálisan kapható 25 pontot az kapja meg, akinek IELTS-tesztje az elérhető 10 pontból legalább 7 pontos. Új-Zélandon az egyetemi oktatói állásra jelentkezőknél várják el egyes egyetemek a 7,5-es IELTS-vizsgát.

(http://www.immigration.govt.nz/Administration/EmploymentFactSheets/06_UniversityLecturerAndPostDoctoralFellow_Education/UniversityLecturerAndPostDoctoralFellow.html) A középfokú nyelvtudásért (6 pontos IELTS-teszt) 15 pont adható, a 15 pontot pedig automatikusan megkapják a nagy-britanniai, amerikai, kanadai, írországi vagy új-zélandi útlevéllel rendelkezők.

lehet köztük nyelvi vagy képzettségbeli kritériumok alapján válogatni – helyzetüket az anyaországukban fennálló helyzet határozza meg.

1989 és 2001 fordulópont volt Ausztrália menekültpolitikájában. Az 1989-es Tiananmen téri események és a 2001-es Tampa-ügy a bevándorláspolitikai érzékeny pontjának átgondolására és új stratégia kidolgozására ösztönözte a kormányokat.

1989 közepéig évente kevesebb mint 500 menekültstátusra irányuló kérelem érkezett. 1990-ben már 16 248, aminek 77%-a kínai állampolgároktól érkezett. (Fact sheet 61 [2007]) A hirtelen megugró menekültszám miatt 1992-ben megváltoztatják a bevándorlási törvényt, és a menekülteket központokba zárják, az illegálisan érkezőket és a lejárt vízummal rendelkező, de még az országban tartózkodó külföldi állampolgárokat letartóztatják. A központokat úgy alakítják ki, hogy azok kielégítsék az alapvető szükségleteket, a családok számára külön közösségi központokat hoznak létre. (Fact sheet 82 [2007])

A menekültek többsége hivatalosan érkezik az országba, egy részük azonban illegálisan akar bejutni. (Fact sheet 61 [2007]) 1999 júliusa és 2001 decembere között az illegális bevándorlók (az ún. csónakon érkezők) száma ugrásszerűen megnőtt, ezen időszakban kb. 12 000 embert tartóztattak le illegális határátlépés miatt. (Fact sheet 75 [2007]) A számok drasztikus növekedése kormányzati választ igényelt, amely válasza az ürügyet az ún. Tampa-ügy adta.

2001 augusztusának végén egy Indonéziából Ausztráliába tartó afgán menekülteket szállító hajó elsüllyedt, utasait pedig a norvég Tampa nevű hajó vette fel. A Tampa kapitánya a hajótörötteket vissza akarta vinni Indonéziába, ám azok az Ausztráliához tartozó Karácsony-szigetekre akartak menni, s hogy szándékukat megerősítsék, öngyilkossággal fenyegetőztek. A Tampa kapitánya a hajótörötteket a Karácsony-szigetekre vitte, de az ausztrál parti őrség nem engedte be a hajót az ausztrál felségvizekre.

Howard miniszterelnök kijelentette, hogy a hajókon érkező menekültek nem léphetnek ausztrál földre. (Manne [2002]) A kormány olyan megoldást keresett, ami egyszerre szabna gátat az illegális menekültek áradatának és egyúttal nem sértené Ausztrália nemzetközi kötelezettségvállalásait sem. 2001 szeptemberében ezért a törvényhozás a bevándorlási törvény újabb módosítását fogadta el. Az Ausztráliához tartozó Karácsony-szigeteket, Ashmore-szigeteket, Cartier-szigeteket és Keeling-szigeteket ún. offshore helyekké nyilvánította és kivette azokat az ausztrál migrációs övezetből. (Fact sheet 76 [2007]) Ezek az offshore területek tehát csak földrajzi értelemben tartoztak Ausztráliához a törvénymódosítást követően, bevándorlási szempontból Ausztrálián kívüli területeknek minősültek. A Karácsony-szigetek mentén feltartóztatott Tampa nevű hajóról az ausztrál

haditengerészet hajóira átszállított menekültek így már partra léphettek a földrajzilag Ausztráliához tartozó Karácsony-szigeteken, azonban mégsem minősültek illegális bevándorlóknak. Pusztán egy bevándorlási szempontból „senki földjén” helyezték el őket addig, amíg menekültstátusra irányuló kérelmüket el nem bírálták az ausztrál hatóságok.

A Karácsony-szigetek azonban mégsem volt a menekültek végállomása Ausztráliába lépésük vagy kitoloncolásuk előtt. 2001. szeptember 19-én Ausztrália és a súlyos pénzhiánnyal küszködő naurui kormány menekültbefogadási megállapodást kötött. A megállapodás értelmében Nauru 1500 fő befogadására alkalmas központot hoz létre, ahol az Ausztráliába menekültstátust kérők kérelmük elbírálásának idején tartózkodhatnak. Az idejövő menekülteket nem tartóztatják le illegális határátlépésért, ahogyan azt ausztrál területen tennék a törvények szerint, és kérelmük elbírálásának időtartamára naurui ideiglenes vízumot kapnak. A megállapodást az ausztrál kormány csendes-óceáni stratégiának (Pacific Strategy) hívta. (Fact sheet 76 [2007]) A Tampára felvett hajótöröttek közül 150-et Új Zéland befogadott, a többiek a naurui központba kerültek a Karácsony-szigetekről. (McAllister [2003]) Érdemes megjegyezni, hogy 2001. október 21-én Pápua Új-Guinea is hasonló megállapodást kötött Ausztráliával egy 1000 férőhelyes központra. (Fact sheet 76. [2007])

A naurui és pápuai központok előnye Ausztrália számára, hogy nem terheli társadalmát és igazságszolgáltatását az illegális menekültek kérdése, elhelyezésükről nem kell gondoskodnia. Másrészt az offshore területekre érkezők nemcsak Ausztráliába, hanem más országokba is beadhatják kérelmeiket. Így a naurui és a pápuai központokból a menekültek Norvégiába, Dániába, Svédországba, Kanadába és Új-Zélandra is kaptak eddig menekültvízumot. Ausztrália emellett a 2001. szeptemberi törvénymódosítás óta 4000-ről 6000-re emelte a nem belföldről érkező menekültstátus-kérelmekre kiadható vízumok számát. Ez a szám kezdetben kevésnek bizonyult, napjainkban azonban már elégséges. 2001–2002-ben 8400 ilyen jellegű kérelem érkezett, míg 2004–2005-ben már csak 3200, a gyakorlat pedig azt mutatja, hogy a kérelmezők közel harmada nem felel meg a menekültügyi egyezmény menekült definíciójának, így ezen az alapon Ausztrália megtagadja a menekültvízum kiadását. (Fact sheet 76 [2007], Fact sheet 61 [2007])

Mindehhez hozzá kell tenni, hogy a Howard-kormány már 1999 óta próbálja megtalálni azt az eszközt, amivel jobban tudja szűrni a menekültstátust kérők beáramlását. 1999 előtt ugyanis mindenki, aki menekültstátust kapott – legyen illegális vagy legális úton érkező –, állandó vízummal rendelkezett. 1999 óta az illegális úton érkezők csak ideiglenes vízumot kaphatnak, ami három évre szól, és magának a vízum kiadásának körülményeit az ausztrál állam a második évben felülvizsgálja. Ha az állam úgy találja, hogy a menekültkérelem oka

már nem áll fenn, például megszűnt a háborús konfliktus, azaz Ausztrália a migráns anyaországát biztonságossá nyilvánítja, akkor nem hosszabbítja meg ideiglenes vízumát. (MacLeod [2006 p. 180])

Nő tehát az offshore kérelmek száma, és ezzel párhuzamosan csökken a belföldről érkező kérelmeké. A 13 ezer menekültvízum az egy évben kiadott vízumok 8,5%-át jelenti, azaz nem éri el a 10%-os határt. (Fact Sheet 20 [2007]) Egy a gazdaság és a munkaerőpiac sajátosságaira alapozó bevándorláspolitikát folytató állam esetében a számok és az ügyek kezelésének ismeretében elmondható, hogy annak ellenére, hogy teljesíti nemzetközi kötelezettségeit, ezen teljesítések közben kényesen figyel arra, hogy a beáramló migránsok közül minél kevesebb legyen a képzetlen. Minél kevesebben legyenek azok, akik a tartós munkanélküliség csapdájába eshetnek, és ezért az ország eltartottjai, nem pedig GDP termelői lesznek.

Ha pusztán Ausztrália menekültpolitikáját vesszük górcső alá, akkor egy erősen konzervatív, protekcionista társadalom képét kapjuk. A befogadott menekültek éles kategorizálása az érkezés módja szerint, az érkezés módjával összefüggő vízumtípus nem egy liberálisan gondolkodó, a toleranciát és egymás problémáinak megértését hirdető társadalom képét festik.

Ámbátor meg kell jegyezni, hogy ha a gondolkodásában rokon Kanada esetére gondolunk, amikor a közép-európai cigányok nagyobb számú bevándorlását követően a közép-európai államokkal szemben visszaállította a vízumkötelességet, akkor maga a gyakorlat az, ami a menekültek kérdését igen speciális területté teszi, ahol a multikulturalizmus alapgondolata az értelmezési tartományon kívülre kerül.

A kérdésnek Ausztráliában azonban van egy másik dimenziója is, amire szintén a Tampa-ügy nyújt igen szemléletes példát.

Ha azt nézzük, hogy az eset időpontjában a Munkáspárt 2%-kal népszerűbb volt mint a Liberális Párt, és mindez a szövetségi törvényhozási választások előtt három hónappal történt, akkor az ügynek nem annyira emberi jogi, mintsem politikai felhangot kell tulajdonítanunk. A Liberális Párt szavazatszerzésének egyetlen lehetséges helye a mérsékelt Egy Nemzet-szavazók tábora volt. A „We decide who comes to this country” választási szlogen és Howard miniszterelnök erőteljes fellépése az illegális migráció ellen nemcsak a választások hangnemt határozta meg, de megmutatta a mérsékelt Egy Nemzet-szavazóknak, hogy a Liberális Párt nem vesztett konzervativizmusából. A Tampa-ügy után a Egy Nemzet tábora 5%-ról 2%-ra csökkent, míg a Liberális Párt megelőzte a Munkáspártot, amelyik

támogatván a kormányt a Tampa-ügyben saját szavazói körében rendkívül népszerűtlen lett. (McAllister [2003], Economist [2003], Williams [2002])

A Tampa-ügyben a multikulturalizmus alappilléreit érte kihívás – mind kívülről, mind belülről. A kormány válasza inkább politikai volt, mintsem megfontolt és minden lehetséges következményt messzemenően figyelembe vevő. Így már inkább elgondolkodtató George Williams felvetése a törvényhozás erejéről és az emberi jogi klauzula hiányáról. Egy karizmatikus miniszterelnök maga mögött tudván egy igen erős kormányt, amelyik uralni képes a törvényhozást, az emberi jogi kérdések törvényi szabályozását politikai érdekeinek megfelelően képes alakítani és a modern tömegkommunikációs eszközök és megfelelő kormányzati kommunikáció²⁰ segítségével irányítani képes a társadalom véleményalkotását is.

5.4 A multikulturális Ausztrália

A bevándorláspolitikai és gazdasági kérdések szoros kapcsolata új szemlélet kialakítását tette szükségessé az 1973-as nyitást követően.

Erre a gondolkodásra mindazonáltal Lopez meglátása szerint nem gyakorolt hatást az 1969 és 1971 közötti kanadai folyamat. Ausztrália nem keresett nemzetközi példát, pusztán próbált egy olyan társadalmi környezetet létrehozni, amiben az etnikai-kulturális közösségek szociális és kulturális helyzetét megfelelő módon tudta rendezni úgy, hogy az összhangban álljon gazdasági és külpolitikai céljaival. Ausztrália ezért nem átvett egy már létező modellt, hanem a nemzetközi és hazai körülmények alakulása miatt a multikulturalizmus politikája mellett döntött, azaz egy saját arculatú nemzetközi trendet jelenített meg. (Lopez [2000 p. 71])

A bevándorláspolitikai nyitás miatt potenciálisan jelentkező társadalmi konfliktusok megelőzésére alkalmas eszközt kellett tehát keresni az ausztrál kormánynak, amit a multikulturalizmus akkor virágzó ideológiájában talált meg. A kulturális sokszínűséget, toleranciát, a magánszféra sérthetlenségét, az emberi jogok tiszteletben tartását, a közsférában megjelenő közös kultúrát és identitás hirdető ideológia rendezni látszott azt a

²⁰ A Tampa-ügy alatt nem engedtek újságírókat a helyszín közelébe, így az ausztrálok nem láthattak képes beszámolókat az egy hajón összezsúfolódt menekültokról, és maguk a menekültek sem voltak képesek így befolyásolni a közvéleményt. A kormány ezzel képes volt irányítani a menekültügyről kialakítandó társadalmi véleményt. Az offshore területek migrációs övezetei szintén azt a célt szolgálják, hogy az ausztrálok ne kerüljenek közvetlen kapcsolatba a hajókon érkező bevándorlókkal.

szembenállást, ami az 1950-es években még erősen rasszista lakosság és az 1970-es évek nyitása folytán beáramló ázsiai lakosság között létrejöhetett.

A multikulturalizmus: a fogalmat 1973-ban vezetik be. Eredetileg Kanadában használták az 1971-es kulturális kormányprogramra. Az ausztrál értelmezés eltér a kanadaitól. A kanadai multikulturalizmus egy kétnyelvű, angol–francia környezetre létrehozott válasz, míg az ausztrál esetben igen sok nyelv, vallás és kultúra találkozásáról kell beszélni.

Először 1973 májusában hangzik el tehát a fogalom erre a konkrét ausztrál környezetre vonatkoztatva Al Grassby bevándorlásügyi miniszter részéről, amikor egy egységes ausztrál nemzetről beszélt, amelynek gazdagsága annak diverzitásából ered. 1975 októberében már maga a miniszterelnök, Gough Whitlam is ezt nevezi első számú politikai prioritásnak. A szintén 1975-ben elfogadott Racial Discrimination Act pedig azt tükrözte, hogy az ellenzék is egyetért a multikulturalizmus ideológiájával és ausztráliai adaptálásával. A Racial Discrimination Act, azaz a faji alapú megkülönböztetést tiltó törvény azonban nem a multikulturalizmus alapjait tette le, hanem annak akadályát, az 1901 óta érvényben levő fehér-Ausztrália-politikát törölte el végérvényesen a rasszizmus törvényen kívül helyezésével. (Lopez [2000 pp. 410–416.])

1977-ben az *Australia as a multicultural society* (Report by the Australian Ethnic Affairs Council) dokumentum keretében már a közpolitikákban is megjelenik. A jogi szabályozáson, a szociális kérdéseken és azokon a területeken, ahol a problémák azonnali cselekvést sürgettek (pl. oktatási programok) a dokumentum átfogóan vizsgálta a multikulturalizmus társadalmi hatásait és a multikulturális társadalom szükségleteit. A dokumentum három kérdést helyez előtérbe: a társadalmi kohéziót, az egyenlőséget és a kulturális identitást. A társadalmi kohézió esetében az erőforrásokért folytatott versengést találja problémásnak, amit az erőforrások allokálásával, a jóléti társadalom megvalósításával lehet feloldani. Az egyenlőségnek ezért ki kell terjedni az erőforrásokhoz való egyenlő hozzáférésre is amellet, hogy maga az egyenlőség definíciója alapján semmilyen közpolitikának nem szabad ütköznie semmilyen jellegű kulturális identitással. Ezért Ausztrália számára a több kultúra találkozásánál létrejövő formák közül olyat kell választania, ami leginkább alkalmas ezen két pont teljesítésére. Ezért elveti a kulturális rétegződést, azaz a kultúrák hierarchikus kapcsolódását ugyanúgy, ahogyan a kultúrák régiókénti elkülönülését. Az ausztrál esetben a kulturális közösségek között létező különbségeknek egy térben és azonos időben kell érvényesülniük bármilyen hierarchiától mentesen. A különbözőség magánszférába utalása így megoldásként szolgálhat az esetlegesen felmerülő problémákra. Ajánlásában ezért a

dokumentumot megfogalmazó testület összekapcsolja az elosztási és kulturális kérdéseket, és együttesen keres azokra választ a multikulturalizmusban. (AEAC [1977])

A Gough Whitlamet 1975-ben hivatalában követő és a miniszterelnöki posztot 1983-ig birtokló, liberális párti és a korábbi liberális kormányokban is posztot betöltő Malcolm Fraser a multikulturalizmusról 1981-ben már mint a megosztottság ellentétéről beszél. Véleménye szerint a multikulturalizmus a diverzitásról, az etnikai és kulturális különbségekről, azok együttlétezéséről és nem a megosztásról szól, amely magába foglalja a jog és a demokratikus intézmények tiszteletben tartását, és alapját képezi a társadalmi jólétnek. Ezért ezen jogok elismerése az alapvető emberi jogok részét képezik. (NMAC [1999])

Fraser kijelentését követően a multikulturalizmus fogalmát az ország kulturális és etnikai diverzitásának kifejezésére használták. Az újonnan érkezőknek el kell fogadniuk az ausztrál életformát, amelynek alapjait, a jogrendszert, a demokratikus kormányzást, az angolt mint nemzeti nyelvet csak a későbbi kormányzati dokumentumok definiálják. Amennyiben a migránsok elfogadják az ausztrál életformát, az ausztrál multikulturalizmus elfogadja a migránsok és gyermekeik hagyományokhoz való visszatérését, tiszteletben tartja magánszférájukat.

5.4.1. Nemzeti napirend a multikulturális Ausztrália számára

Az 1989-es Nemzeti napirend a multikulturális Ausztrália számára (*National Agenda for a Multicultural Australia*) című munka (COA [1989]) az első olyan kormány által írt dokumentum,²¹ amelyik a multikulturalizmus kérdésével átfogóan foglalkozik, definíciót és irányokat keres.

A multikulturalizmust külön közpolitikaként mutatja be, amelynek célja a társadalom kulturális sokszínűségének kezelése. A multikulturális politikát három dimenzió mentén határozta meg, amivel szemben a társadalom tagjainak kötelezettségei állnak. A politikát alakító dimenziók: 1. a kulturális identitás, azaz minden ausztrál joga saját kulturális örökségének, nyelvének és vallásának ápolására, 2. a társadalmi igazságosság, azaz minden ausztrál számára egyenlő bánásmód és lehetőségek faji, etnikai, kulturális, vallási, nemi vagy születési helyre való tekintet nélkül, illetve 3. a kulturális sokszínűséget kihasználó gazdasági hatékonyság. Ezen jogok élvezetével szemben állnak az ausztrál társadalom tagjainak

²¹ A korábbi dokumentumokat kormányzati tanácsadó testületek vagy független szakértők jegyezték. Maga a kormány nem jelent meg állásfoglalásban ezelőtt.

kötelezettségei, mint az alkotmány, a jogállam, a tolerancia, az egyenlőség (nemek közötti is), a parlamentáris demokrácia, az angol mint nemzeti nyelv elfogadása, illetve a szólás- és vallásszabadság tiszteletben tartása.

Multikulturalizmus fogalmával párhuzamban állnak azok a területek, amiken keresztül erősíteni akarja a társadalom koherenciáját: a nemzeti érdek elismerése, az alapvető szabadságjogok élvezete, az egyenlőség, a participáció, a társadalmi és gazdasági fejlődésben való részvétel, az angol nyelv megfelelő ismerete a kultúraközi megértés biztosításához, az egyéni kulturális örökség megtartása és az intézmények átalakítása a kulturális sokszínűség igényeinek megfelelően. Átfogó szemléletével ezeken a területeken a már létező programok továbbfejlesztésével, valamint új programok kialakításával kívánja támogatni a multikulturális társadalom további fejlődését.

Legfontosabb problémákként a kulturális és nyelvi kérdéseket emeli ki, amelyeket összekapcsol a gazdasági kérdésekkel, a jólét és munkanélküliség ügyét ezen faktorokra vezeti vissza. Ezzel összefüggésben melyek azok a programok, amiket továbbfejlesztésre alkalmasnak talál, melyek azok a területek, ahol további fejlődést tart szükségesnek?

A jóléti kérdésekben kiemeli a Grant-in-Aid programot, illetve az 1984-ben bevezetett Migrant Workers Participation programot, ahol a szakszervezetek esetében akarja erősíteni a bevándorlók igényeinek felismerését és kezelését. Szintén hangsúlyozza az első lakáshoz jutást vagy az idős, angol nyelvet kevésbé beszélő bevándorlók gondozását, a gyermekelhelyezési lehetőségek bővítését, az egészségügyi biztosító reformját. Ezek azonban inkább kapcsolhatóak a munkáspárti kormányzás idejére jellemző, a jóléti kiadások volumenét növelő reformokhoz. Nem kifejezetten egy kulturális szempontból sokszínű társadalom problémáira jöttek létre. Általános társadalmi problémákat kezeltek, ahol a bevándorlók gondjait nem közösségspecifikusan, hanem általában kívánták rendezni. A speciális intézkedéseket a helyi önkormányzatok kezébe adta. Dollary és Soul erről az esetről általában azt jegyzi meg, hogy a helyi önkormányzatoknak kiadott feladatok jellege tükrözi azokat a területeket, ahol a központi kormányzat cselekvőképessége anyagi vagy más okoknál fogva korlátozott. (Dollary–Soul [2000])

Hasonló szemléletet láthatunk a foglalkoztatási kérdésekben is, ahol a hangsúly a képzettségek elismerésén és a nyelvtudáson van. A kulturális sokszínűséget a gazdaság egy bevándorlótársadalomban a humán erőforrás maximális kihasználásával tudja kamatoztatni. A kormányzati dokumentum ezért a munkaerő fejlesztésének kérdését különösen fontosnak tartja. Ezt összekapcsolja az oktatás kérdésével, ahol a multikulturális tananyag bevezetésével a kultúrák közötti megértést segítik, az angol nyelv minden szinten kötelezővé

tétele pedig javítja az első generációs bevándorlók gyermekeinek elhelyezkedését. Kiemeli a Jobtrain²² programot, ahol gyakorlati helyeket biztosítanak a tartós munkanélkülieknek, a szakképzettség megszerzéséhez szükséges nyelvtudást biztosító National Policy on Languages programot, vagy az 1988-ban létrehozott a Tengerentúli képzettségek elismerésének nemzeti hivatalát (National Office of Overseas Skills Recognition), ami képzettségi standardokat határoz meg, illetve oktatási és továbbképzési lehetőségeket biztosít.

A futó programok továbbfejlesztési lehetőségeinek vázolása mellett a dokumentum jelentősége abban áll, hogy a multikulturális társadalom problémáit először vázolta kormányzati szemszögből. Bob Hawke miniszterelnök a dokumentum előszavában a kormányzati munka mérföldkövének nevezte a gazdasági kérdéseket. Az egyenlőség mellett a gazdasági hatékonyság problémáit jelölte meg a koherens társadalom kialakításának legfontosabb pontjaiként. Mindazonáltal az 1990–1992-es gazdasági válság lefoglalta a kormányzati munkát, és az 1991-től regnáló szintén munkáspárti Keating-kormány a válság után azonnal a precedensértékű Mabo-ítélettel találta magát szembe, ami a multikulturális ausztrál társadalom egyik fájó pontjára, az őslakók helyzetének rendezésére terelte a hangsúlyt.

A programban megjelenő szociális érzékenység, a programok sokfélesége, a speciális területek felismerése és kezelése egy kulturális és nyelvi háttérben igen eltérő társadalom problémáinak feltárását és rendezését jelentik. A multikulturalizmus fogalmának meghatározása, a multikulturális társadalomban az egyén jogainak és kötelezettségeinek leírása a politikai közösség egységének megteremtését célozzák meg az egységes társadalmi kultúra kialakításán keresztül. Az élvezett jogokban és az azokkal szembenálló kötelezettségekben a multikulturális elméleti modellek elemeit láthatjuk. A diszkriminációmentesség, az egyenlőség, az érték- és érdekluralizmus a liberális demokrácia kiteljesedéséből következő elvek. Azé a liberális demokráciáé, ami általános kereteket határoz meg a parlamentáris demokrácia, az alkotmány és a jogállam elfogadásának kritériumában, és az angollal mint nemzeti nyelvvel válik a társadalmi kultúra alapjává Ausztráliában.

A dokumentum még nem beszél ausztrál identitásról, csak az egyén kulturális identitásának szabad megválasztásáról és az angolról, mint nemzeti nyelvről. Azonban ha összevetjük, hogy az angolt nem mint hivatalos nyelvet, hanem mint nemzeti nyelvet említi a szöveg,

²² A program keretében 1989-ben 180 munkaadót csatlakoztattak a programba, 1990-ben már a 200-as szám elérését célozták meg. A probléma kiterjedtségéhez mérten csak kevés munkaadót tudtak bekapcsolni.

illetve a brit örökségről, mint roppantul fontos elemről beszél, akkor látható, hogy a társadalmi kultúra, a közös identitás már meghatározásra került a dokumentumban.

Azaz Ausztrália esetében egy olyan közös identitással állunk szembe, amelyik nem akar lényegesen újat kialakítani, hanem a magkultúrát megtartva, azt formálva határozza meg az ausztrál létet, az ausztrál identitást. Nem akar szakítani gyökereivel, de elfogadja, hogy azok nem jelentenek szoros kapcsolatot a lakosság egyre jelentősebb része számára. Mindazonáltal ezen magkultúrához kötődő elveit, értékeit átülteti a politikai közösségre, és azok tiszteletben tartását, elismerését megköveteli minden újonnan csatlakozótól azon ígéret mellett, hogy a bevándorló saját kultúráját félelem és előítéletek nélkül gyakorolhatja a magánszférában.

5.4.2 Új napirend a multikulturális Ausztrália számára

Ahogy a Nemzeti napirend megteremtette a multikulturális kormányzati politika kereteit, úgy a soron következő, 1999-es Új napirend a multikulturális Ausztrália számára (*New Agenda for a Multicultural Australia*) címet viselő dokumentum (COA [1999]) megalkotta a multikulturalizmus XXI. századi ausztráliai értelmezését.

Mind a dokumentum kiadásának éve, mind létrejöttének körülményei meghatározzák az alkalmazott fogalomrendszert.

Míg 1989-ben egy munkáspárti kormány és a szociáldemokrácia elvei hatották át a multikulturális programok tervezését, addig 1999-ben a konzervatív koalíciós Howard-kormány neorealista bel- és külpolitikája már más elemeket hangsúlyozott.

1997-ben és 1999-ben a Nemzeti Multikulturális Tanácsadó Testület két ajánlást fogalmazott meg a kormány számára, amelyben feltárták a multikulturalizmus politikájának aktuális kérdéseit és összegezték a kormányok 1989-es vállalások óta tett intézkedéseit.

Az 1997-es jelentés (*Multicultural Australia: The way forward*) (NMAC [1997]) kiemeli, hogy maga a multikulturalizmus egy igen sikeres válasz a változó társadalmi problémákra, azonban végrehajtása nem volt mindig zökkenőmentes. Magát a multikulturalizmust a jelentés a többnemzetiségű ausztrál társadalom menedzselési technikájának nevezi, azaz csak a bevándorlótársadalom etnikai sokszínűségéből eredő problémák kezelésére vonatkoztatja.

Kiemeli, hogy az elmúlt nyolc évben a kulturális identitás megőrzéséről a hangsúly áthelyeződött az ausztrál identitásra. A demokratikus értékeken és a társadalmi toleranciaszint emelésén keresztül a társadalom tagjai megismerve egymás kulturális hátterét a „kulturális megértés” (cultural understanding) társadalmát hozzák létre. Az egyéni

kulturális identitás megőrzéséből fakadó hátrányokat, azaz a kulturális szegregációt és a magánszférában atomizált társadalmat a jelentés szerint tehát csökkenti a közszféra értékeinek magánszférába történő becsatornázása. Ezért az 1990-es években már beszélhetünk arról, hogy az 1970-es évektől kialakított ausztráliai társadalomképet kezdi felváltani az ausztrál kép, azaz a bevándorlókból építkező társadalom egységes képének létrehozása.

A jelentés először említi az egységes ausztrál társadalom gazdasági előnyeiként a nemzetközi piacok internalizálását. Azaz egy olyan etnikailag sokszínű országot, amelynek lakói rendelkeznek a világpiac részletes ismeretével, az egyes régiók kereskedési és gazdasági szokásainak tapasztalataival, amin keresztül Ausztrália internalizálni tudja a világpiac sajátosságait. Így maga is könnyebben tud közeledni ahhoz az ázsiai régióhoz, ami egyre fontosabbá válik az ország számára a hidegháború után mind gazdasági, mind biztonsági értelemben.

Az 1999. áprilisi jelentés (*Australian Multiculturalism for a New Century: Towards Inclusiveness*) (NMAC [1999]) nem összegezte a korábbi kormányzati lépéseket, hanem konkrét területeket határozott, ahol a kormány számára ajánlja a programok erősítését. A 32 kiemelt terület öt csoportra bontható: 1. a multikulturalizmus fogalmának meghatározása, 2. az állampolgárság szerepének átgondolása, 3. a politikai elit szerepe a viselkedésminták közvetítésében, 4. a multikulturalizmus értékeinek erősebb bevonása a közpolitikákba, 5. az angol nyelv elsajátításának támogatása.

A kormányzati válasz már 1999 decemberében megszületett – Új napirend a multikulturális Ausztrália számára. A testület ajánlásait elfogadta, ám több helyen megjegyezte, hogy már léteznek az adott problémákat kezelő kormányzati intézkedések. Például az angol nyelv problémájánál, ahol a kormányzati dokumentum kiemeli a Workplace English Language and Literacy és az Advanced English for Migrants programokat, ahol az előbbi esetében a munkáltatók kérhetnek anyagi támogatást munkavállalóik nyelvtanfolyamaira, míg az utóbbinál az álláskereső vagy az oktatásba bekapcsolódó bevándorlóknak nyújtanak nyelvi felkészülési lehetőséget.

A közpolitikákba való bevonás esetében a kormány a Charter of Public Service in a Culturally Diverse Society dokumentumot említette, ami azonban nem tűnik elégséges válasznak a testület felvetésére. Az 1989-es programban ugyanis a multikulturalizmus még külön közpolitikai területként jelent meg. Az 1999-es testületi jelentés ezen az értelmezésen túl akart lépni, és magát a multikulturális személetet akarta bevonni minden közpolitikába. A

Charter nem ezt jeleníti meg, nem írja elő, hogy az egyes közpolitikákat hogyan kellene társadalmilag érzékenyebbé tenni.

Az állampolgárságnál a testület azt javasolta, hogy magának az állampolgárságnak a fogalmát alakítsák át úgy, hogy az a modern multikulturális társadalom egységesítő erejeként jelenjen meg. A kormányzati válaszban azonban nem egy új definíció kidolgozásának ígérete jelent meg, hanem az állampolgárság jelenlegi értelmezésének összekapcsolása a multikulturális értékekkel, mint az intézmények, a jogállam, a demokrácia tiszteletével, a gyülekezési szabadság és mások hitének tiszteletben tartásával, a toleranciával és az ország érdekei iránti lojalitással.

Ha pusztán ezen válaszokat tekintjük át, arra a következtetésre is juthatunk, hogy a Howard-kormány a multikulturalizmust egyfajta társadalmi korrekcióként értelmezi, nem pedig mélyreható reformok sorozataként. Maga a miniszterelnök is a *New Agenda for a multicultural Australia* dokumentum bevezetőjében az ausztrál multikulturalizmus sikereként a demokratikus értékek megtartását emeli ki. Ha azonban arra gondolunk, hogy a második világháború után a bevándorláspolitikai intézkedések középpontjában az a félelem állt, hogy a fennálló társadalmi rendet fenyegetni fogják a más kulturális háttérű bevándorlók, akkor láthatjuk, hogy ezen félelem mögött is a liberális demokrácia megőrzésének igénye rejlik. Ezért a testület 1999. áprilisi jelentésében javasolt fogalommeghatározást a kormányzati válaszdokumentum további elemekkel egészítette ki.

A multikulturalizmus meghatározására a következő javaslatot tette a testület:

„Az ausztrál multikulturalizmus egy olyan terminológia, ami elismeri és ünnepli Ausztrália kulturális sokféleségét. Elfogadja és tiszteletben tartja minden ausztrál jogát, hogy kifejezze és megossza egyéni kulturális örökségét, amivel hozzájárul Ausztráliához, az ausztrál demokrácia alapvető intézményeihez és értékeihez. Vonatkozik továbbá azokra a stratégiákra, közpolitikákra és programokra, amelyek:

- közszolgálati, társadalmi és kulturális infrastruktúránkat a jogok, kötelezettségek és a kulturálisan sokszínű lakosság szükségleteinek érzékennyé teszik,
- támogatják a társadalmunk különböző kulturális csoportjai közti társadalmi harmóniát,
- optimalizálják minden ausztrál számára a kulturális diverzitásból fakadó előnyöket.”²³

²³ ‘Australian multiculturalism is a term which recognises and celebrates Australia’s cultural diversity. It accepts and respects the right of all Australians to express and share their individual cultural heritage within an overriding commitment to Australia and the basic structures and values of Australian democracy. It also refers to the strategies, policies and programs that are designed to:

- make our administrative, social and economic infrastructure more responsive to the rights, obligations and needs of our culturally diverse population;
- promote social harmony among the different cultural groups in our society;
- optimise the benefits of our cultural diversity for all Australians.’

A javaslat értelmében a multikulturalizmus fogalma már minden ausztrálra vonatkozik, nemcsak a bevándorlókra és az etnikai közösségekre.

A kormányzati válaszdokumentum elfogadta a javaslatot, és hozzátette, hogy az ausztrál társadalom kohéziós ereje az alkotmány, a parlamentáris demokrácia, a vallás- és szólásszabadság, az angol mint nemzeti nyelv, a jogállam, a tolerancia és az egyenlőség (nemek közötti is). Az ausztrál kultúrához pedig a brit-ír telepesek, az ausztráliai hagyományok és a bevándorlók ugyanúgy hozzájárulnak, mint az őslakók.

Ez a megfogalmazás több ponton is figyelemre méltó. Egyrészt megfogalmazásának időpontja miatt. Az 1999 decemberében keltezett dokumentum az 1999. novemberi népszavazás után született, amely népszavazás nemcsak arról nevezetes, hogy ekkor utasította el Ausztrália a köztársasági államformát és maradt a monarchia mellett, de a második kérdésre is nemleges válasz született. A második kérdés tárgya az alkotmány preambuluma módosítása volt, és arra irányult, hogy abban megjelenjen-e az, hogy az őslakók is hozzájárultak az ország fejlődéséhez. A multikulturális társadalom egyik összetartó erejét jelentő ausztrál kultúra részét képezik a dokumentum szerint, azonban a lakosság jelentős része (60%-a) ezt másként gondolja – ahogyan ezt a népszavazás alkalmával ki is nyilvánította. (AEC [1999])

A másik figyelemre méltó momentumra akkor derül fény, ha az 1989-es National Agenda c. dokumentummal hasonlítjuk össze. A jogokkal szemben álló kötelezettségek nem változtak annak ellenére, hogy a multikulturális politikát alkotó dimenziók átalakultak. Az egyéni kulturális identitás, a társadalmi igazságosság és a gazdasági hatékonyság helyére az érzékeny infrastruktúra, az ausztrál identitás és a társadalmi harmónia került, míg a gazdasági dimenzió a definícióban már csak a minden ausztrál számára élvezhető előnyök kitágított értelmezésében jelenik meg.

Az 1997-es testületi jelentéssel összhangban azonban a New Agenda külön részben tárgyalja a multikulturalizmus gazdasági hatékonyságának kérdéseit, megemlítve a Productive Diversity Partnership programot, ahol az üzleti iskolák és a magánszféra közti együttműködés keretében az üzleti tervezés részévé teszik a kulturális sokféleség előnyeinek kihasználását, mint a piacok tulajdonságainak és nyelvezetének ismeretét. A kulturális tőke gazdaságivá alakítása sokkal hangsúlyosabban szerepel az 1999-es kormányzati dokumentumban, amit ha összevetünk azzal az adattal, miszerint csak Sydney-ben 1995-re 150 multinacionális vállalat helyezte Ausztráliába délkelet-ázsiai központját,²⁴ akkor

²⁴ Meg kell jegyezni, hogy a tőke fő célpontja Sydney és Melbourne volt, míg a nyugati és északi partvidékre a befektetéseknek csak kis része áramlott, ami tovább növelte az amúgy is jelentős regionális különbségeket.

láthatjuk, hogy a XXI. századi ausztrál gazdaság súlypontja éppen kulturális tőkéjének kihasználása lesz. (Walmsley–Weinand [1997])

Ahogy a bevándorláspolitikai változások elemzése során láthattuk, Ausztrália társadalompolitikája szoros összefüggésben áll a gazdaságfejlesztési kérdésekkel. Az ezredforduló világgazdasági problémái, a fejlett államok gazdaságának lelassuló növekedése vagy stagnálása arra kényszeríti az államokat, hogy a piaci rések kitöltésén keresztül fejlesszék nemzetgazdaságaikat. Vannak, akik infóvárosokat építenek, vannak, akik mesterséges luxusszigetekkel vonzzák a tőkét. Ausztrália humán erőforrását kínálja a világnak – jól képzett, válogatott és gazdag piaci ismerettel rendelkező munkavállalókkal várja a befektetőket.

Ez a menedzsmentszemlélet azonban a New Agenda dokumentumban nemcsak a gazdasági hatékonyság kérdésénél jelenik meg. A testület által javasolt multikulturalizmus definíciót kiegészítve a kormány a következő mondatot tette a javasolt terminológia elé:

„Az ausztrál multikulturalizmus terminológiája összefoglalja mindazt, hogyan kezeljük a kulturális sokféleség kihívásait és lehetőségeit.”
(Walmsley–Weinand [1997])²⁵

A lényegesen ideologikusabb National Agenda-hoz képest a New Agenda már ausztrál nemzetben beszél, és megfogalmazza a multikulturalizmus belső és külső alkalmazási területeit. Egyrészt koherens, toleráns ausztrál nemzetet, amelynek alapjait továbbra is a liberális demokrácia értékei képezik, másodsorban pedig egy új arculatot, amivel sikeresebben jelenhet meg a világpiacon.

5.4.3 Multikulturális Ausztrália: egység a sokféleségben

A 2003-as keletkezésű és a 2003–2006 közötti időszakra vonatkozóan az ausztrál multikulturális politika kereteit meghatározó Multikulturális Ausztrália: egység a sokféleségben (*Multicultural Australia: united in diversity*) c. dokumentum (COA [2003]) az 1999-es New Agenda továbbgondolása és kiegészítése.

²⁵ ‘The term Australian multiculturalism summarises the way we address the challenges and opportunities of our cultural diversity.’

Ismét visszatér a multikulturalizmus politikájának 1989-es értelmezéséhez. Szemben a New Agendával a multikulturalizmus nem egy szemlélet, amit minden közpolitikába be kell építeni, hanem maga a multikulturalizmus a közpolitika. Önálló területként határozza meg és kiegészíti értelmezését.

Új elveket határoz meg, amik mentén a multikulturalizmusnak mint közpolitikának a vonatkozó időszakban formálódnia kell. Ezek az állampolgári kötelezettségek, az egymás iránti tisztelet (azaz az egyéni kultúra és meggyőződés szabad kifejezése és ugyanez elfogadása mások irányából), az egyenlő bánásmód és az egyenlő lehetőségek (társadalmi egyenlőség), illetve a kulturális, társadalmi és gazdasági előnyök élvezete. Mindamellet meg kell jegyezni, hogy a dokumentum a közpolitikaként értelmezett multikulturalizmusnak egy új definícióját is tartalmazza. Eszerint a multikulturalizmus egy „keret a kulturális sokféleség társadalmi, kulturális és gazdasági előnyeinek maximalizálására”, illetve a „közösségi kapcsolatok javítására és a társadalmi harmónia támogatására”.

A multikulturalizmusnak mint keretnek és mint közpolitikának együttes értelmezése az ausztrál multikulturalizmus értelmezését egyre inkább funkcionálissá teszi. De hogyan jelenik meg ez a funkcionalitás?

Az ausztrál kultúra eredőit továbbra is a telepések, az ausztrál hagyományok, a migránsok és az őslakók jelentik, ám az utóbbi csoport esetében a New Agendához képest jobban kiemeli azok hozzájárulását az ország fejlődéséhez. Az állampolgári kötelezettségek esetében továbbra is fennáll az alkotmány, a parlamentáris demokrácia, az angol mint nemzeti nyelv és a jogállam elfogadása, a szólás- és vallásszabadság tiszteletben tartása, az egymás elfogadása és az egyenlőség. De ezeket az elemeket a kötelezettségek egy csoportjaként (demokratikus társadalmi intézmények és elvek) jeleníti meg, amelyek mellett a kötelezettségek egy másik csoportja, az állam iránti lojalitás jelenik meg. Együttesen ezt a két csoportot az ausztrál állampolgárság értékeinek nevezi, amely értékek a társadalom egységének alapjai.

A New Agendához képest azonban nemcsak a multikulturalizmus mint közpolitika és annak dimenziói, valamint a kötelezettségek állampolgári értékeként történő megjelenítése jelent újdonságot. A 2003-as dokumentum először fogalmazza meg az ausztrál értékeket. Míg 1999-ben csak az ausztrál multikulturalizmus értékeiről beszélt, addig 2003-ban már olyan értékeket határoz meg, amelyek védelme összefogja a társadalmat és új kohéziós erőt teremt. Az egyenlőség, a demokrácia és a szabadság együttesen jelentik az ausztrál értékeket.

Mielőtt azonban ezen értékeket részletesebben is megvizsgálám, érdemes a dokumentum további sajátosságait áttekinteni, mivel az ausztrál értékek ezek ismeretében nyernek értelmet.

A Multikulturális Ausztrália: egység a sokféleségben c. dokumentum 2003-as keltezésű. 2003-ra az ausztrál társadalom két „sokkot” élt át. Az egyik régi szövetségese, a hasonló gondolkodású és angolszász testvér Egyesült Államok elleni 2001. szeptember 11-i terrortámadás, a másik a 2002. október 12-i bali merénylet, ahol a terroristaakcióknak 88 ausztrál áldozatuk is volt. (COA [2004 p. 85]) Ezt a két eseményt maga a dokumentum is említi, és hivatkozik azokra, amikor a közösségi kapcsolatok javítását és a társadalmi harmónia erősítését tűzi ki célul. Ugyanis a dokumentum érvelése szerint ezen két tényezővel lehet társadalmi szinten harcolni a terrorizmus ellen – az egység és a harmónia mind kívülről, mind belülről védi a társadalmat. Ezért amikor a multikulturalizmusról mint az ennek megteremtéséhez szükséges keretről beszél, túlmutat a közpolitikaként történő értelmezésen. Saját definícióját tágítja, amikor arról keretként és a harmónia megteremtéséhez szükséges szemléletként beszél, beemeli a biztonsági, gazdasági dimenziókat. Így a multikulturalizmus annak ellenére, hogy a dokumentum hozzá a policy, azaz közpolitika fogalmat társítja, megmarad az 1999-es értelmezésnél – szemléletmód, a társadalmi egység megteremtésének szemlélete, amit át kell ültetni az egyes közpolitikákba.

Az egyenlőség, a demokrácia és a szabadság, mint ausztrál értékek így már más dimenzióban jelennek meg. Az egyenlőség, a társadalmi igazságosság, a diszkriminációmentesség az etnikai és kulturális sokszínűség elismerése. A szabadság annak szabadsága, hogy ebben a sokszínűségben az egyén és a közösség is ki tudja fejezni meggyőződését, gyakorolni tudja kultúráját anélkül, hogy amiatt őt üldöztetés érné. A demokrácia pedig ezek intézményi kifejeződése.

Az ausztrál értékek így inkább a valami elleni állásfoglalást jelentik, a valamitől való elkülönülést. Ha magának az identitásnak a definíciójára gondolunk, ami a mi-ők megkülönböztetésre vonatkozik, akkor láthatjuk, hogy az ausztrál értékek megfogalmazása az ausztrál identitás alappilléreit jelenti. Ebből a nézőpontból vizsgálva a demokrácia, a szabadság és az egyenlőség elvei a liberális demokráciák értékei, amely liberális demokráciák napjainkban harcban állnak az autoriter, elnyomó rezsimekkel. Ausztrálnak lenni, Ausztráliához tartozni ezért a liberális kultúrához tartozást mutatja.

Feltehetjük a kérdést: az ausztrál értékek csak a közszférára vagy az élet minden területére, azaz a magánszférára is kiterjednek-e? Pontos választ csak akkor kapunk, ha megnézzük a 2007 szeptemberében életbe lépő változásokat.

5.4.4 Kohéziós erők

5.4.4.1 Közös nyelv

Az angol mint közös nyelv a telepes gyarmati időszak öröksége. Miért fogadják el a bevándorlók? Törvényszerű-e ezen döntésük? Mennyiben befolyásolják őket a gazdasági motívumok, és mennyire a közös kultúra elfogadása és átvétele? Hogyan jelenik meg az angol nyelv problémája a bevándorlók első és második generációja között? Okoz-e a szegregációt a hivatalos nyelv?

A hivatalos nyelv ismerete nemcsak az identitás és a multikulturalizmus szempontjából fontos kérdés Ausztráliában. Ahogyan azt a korábbiakban láthattuk, a bevándorlók munkához jutását, munkakörülményeit, keresetét jelentősen befolyásolja az angol nyelv ismerete. Ezért Ausztrália és az ausztráliai multikulturalizmus esetében a közös nyelv nem annyira etnikai és kulturális jogi kérdés, mintsem a gazdasági szükségszerűség megjelenése. A multikulturális szemlélet azonban lehetővé teszi, hogy ez a gazdasági szükségszerűség ne eredményezzen konfliktust az etnikumok, főként az angol területről érkezők és a nem angol anyanyelvű, kultúrájú lakosság között.

Mindazonáltal megfigyelhető, hogy az első generációs bevándorlók esetében lényegesen nagyobb problémát jelent a nyelvi kérdés, míg gyermekeik már az angol anyanyelvűekhez hasonlóan tudnak megjelenni a munkaerőpiacon. A hivatalos nyelv kötelezővé tétele az oktatás minden formájában és szintjén nyelvi egyenlőséget teremt, és fellazítja az etnikai szegregációt. Azt a szegregációt, aminek egyik megnyilvánulása a gettók kialakulása.

Ausztrália esetében a gettók negatív fogalma helyett másik értelmezést kell használnunk. Az egyre nagyobb arányú ázsiai lakosság körében ugyanis az etnikai tömbökben élést nem a nyelvismeret vagy a képzettség hiánya okozza.

5.4.4.2 Állampolgárság

Az állampolgárságnak Ausztráliában kiemelt szerepe van – a közösséghez tartozás vagy közösségen kívüliség nemcsak az állampolgári jogok és kötelezettségek szempontjából releváns, hanem a közös identitás kiterjesztésének sikerességében is. A Multikulturális Ausztrália: egység a sokféleségben c. dokumentumban megfogalmazott állampolgári kötelezettségek egyesítik a nemzetet.

De feltehetjük a kérdést: az állampolgársággal nem rendelkezők hogyan érezhetik azt, hogy hasznos tagjai az ausztrál társadalomnak.

Egy bevándorlóországban nemcsak az állampolgároknak kell gondolkodni, amikor a társadalmi egységről beszélünk. Figyelembe kell venni azokat a migránsokat is, akik még nem rendelkeznek állampolgársággal, vagy ugyan rendelkeznek letelepedési engedéllyel, de bizonyos okoknál fogva nem kívánják felvenni a fogadó ország állampolgárságát. Az okok sokfélék lehetnek. Például a jelenlegi állampolgárságát adó állam törvényei kizárják a kettős állampolgárságot és nem akar lemondani eredeti állampolgárságáról vagy tartózkodását csak középtávon képzelel el, esetleg üzleti érdekei nemcsak egy, hanem több országhoz is kötik.

Így az állampolgárság egyesítő ereje nem terjed ki rájuk. Ha azonban Ausztrália esetében Soutphommasane megfogalmazását tekintjük érvényesnek, aki szerint az ausztrál multikulturalizmus az állampolgári jogok és kötelezettségek egyensúlyán és egyetemességén alapul, azaz az univerzalizmus és az integráció együttes megjelenése maga a multikulturalizmus, akkor eleve kizárjuk a társadalom állampolgársággal nem rendelkező tagjait. (Soutphommasane [2005])

Egy bevándorlóország, ahol a migránsok tartózkodási ideje a rövid és a hosszú táv között ingadozik, ahol a nem humanitárius, turista- és diákvízumok kiadása mögött erőteljes gazdasági megfontolások állnak, nem korlátozhatja társadalomfelfogását pusztán állampolgáraira. Mégis, ha a Howard-kormány 2003-as multikulturális politikát meghatározó dokumentumát vizsgáljuk, akkor láthatjuk, hogy az az állampolgárságot tekinti a társadalom egységesítő erejének.

Ha megvizsgáljuk a 2007 júliusában hatályba lépő állampolgársági törvényt (*Australian Citizenship Act*), láthatjuk, hogy az állampolgárság elnyerésének feltételei jelentősen kedvezőbbé váltak a fehér-Ausztrália-politikához igazított és létrejötte óta több mint 30 alkalommal módosított törvényhez (*Nationality and Citizenship Act 1948*) képest.²⁶

A bevándorlóknak Ausztráliában az állampolgársági törvény 21(2) bekezdése szerint a következő kritériumoknak kell megfelelniük, ha állampolgárságért folyamodnak: 1. letelepedési engedéllyel kell rendelkezniük, 2. meg kell érteniük állampolgársági kérelmük lényegét, 3. meg kell felelniük a tartózkodási kritériumoknak vagy katonai szolgálatot kell teljesíteniük,²⁷ 4. legalább alapfokon kell beszélniük az angol nyelvet, 5. ismerniük kell az

²⁶ Az állampolgárság elnyerésének korábbi kritériumairól l. a Holt reformjai c. alfejezetet.

²⁷ A tartózkodási kritériumok értelmében legalább négy éve legalisan Ausztráliában kell élnie és az elmúlt 12 hónapban letelepedési engedéllyel kell rendelkeznie. A katonai szolgálatot vagy 3 hónapon át kell teljesítenie az állandó haderőben vagy 6 hónapig tartalékos szolgálatot kell teljesítenie.

állampolgári jogokat és kötelezettségeket, 6. tartós kapcsolatban kell maradniuk Auszráliával, 7. jó tulajdonságokkal kell rendelkezniük.

A 2., 4. és 5. kitételeknek történő megfelelést a kérelmező a 2007. október 1-jétől bevezetett állampolgársági teszt kitöltésével bizonyíthatja. A 3. pontnak az felel meg, aki legalább négy éve legalisan Auszráliában él, és az elmúlt 12 hónapban letelepedési engedéllyel rendelkezett. A katonai szolgálatot vagy 3 hónapon át kell teljesítenie az állandó haderőben vagy 6 hónapig tartalékos állományban. A 7. pont „jó tulajdonságai” követelményét a törvény szövege nem határozza meg, annak megítélését a mindenkori bevándorlásügyi miniszter mérlegelési körébe helyezi, de lényegében a biztonsági kockázatokat kívánja kizárni a kérelmező esetében.

Az állampolgársági kérelem benyújtását kötelezően megelőző tartózkodási időt meghatározó 22. és 23. cikkek igen rövid periódust írnak elő, és lényegében csak az auszráliai munkavállalásban rövid távon gondolkodókat zárják ki a potenciális állampolgárok köréből. Így a már legalább középtávon tervező bevándorlók megfelelnek a követelményeknek.

Ha a multikulturalizmus az állampolgári jogokban és kötelezettségekben egységesített társadalmat jelenti, akkor hogyan kezeli az auszráli multikulturális politika a társadalom állampolgársággal nem rendelkező tagjait. A 2007-es reformév erre a kérdésre az auszráli értékek elfogadásáról szóló nyilatkozat bevezetésével válaszolt.

5.4.4.3 Az auszráli jogrendszer sajátosságai

Ám a társadalmi egység kérdése nemcsak az állampolgárok és nem állampolgárok közti jog és kötelezettségbeli különbségekben merül fel. Az emberi jogok kezelése szintén fontos részét képezi a kérdésnek. Minthogy az állampolgárookra és nem állampolgárookra osztás révén eltérő jogú és kötelességű egyénekre bomlik a társadalom, a két csoport emberi jogainak védelmét a területi alapon érvényesülő emberi jogi szabályozás biztosíthatja.

Azonban az auszráli alkotmányban sem az állampolgári jogok és kötelezettségek nincsenek benne, nem található benne emberi jogi klauzula.

Az alapvető szabadságjogok védelme ad hoc jellegű, nincsen erre vonatkozó átfogó jellegű törvény. A legfelsőbb bíróság ítéleteiben az alkotmány jellegéből vezeti le az alapvető szabadságjogok védelmét. (Williams [2000 pp. 18–19])

Ezért a faji megkülönböztetés tilalmáról szóló 1975-ös törvény (Racial Discrimination Act) a fehér Auszrália rasszista politikájának tényleges feladását és a multikulturális politika

kezdetét jelentette. Ám Williams megjegyzi, hogy a törvényhozásnak igen nagy szerepet adó alkotmány és az a tény, hogy maga az alkotmány nem tartalmaz emberi jogi klauzulát, a mindenkor törvényhozás kezébe helyezi a faji alapú megkülönböztetés kérdésének kezelését. Azaz az alapvető szabadságjogok pusztán törvényi és nem alkotmányos szabályozása²⁸ a törvények visszavonhatóságával gyengébb védelmi erőnek bizonyulnak. Ám Ausztrália kormányai arra hivatkoznak, hogy a demokratikus berendezkedés (amely szó szerint szintén nem került deklarálásra az alkotmányban) biztosítja az alapvető szabadságjogok tiszteletben tartását, és emellett a nemzetközi emberi jogi rezsím dokumentumai, amelyeknek az ország aláírója, szintén a nemzeti jogrendszer részét képezik. (Williams [2000 pp. 23–26])

Így Ausztráliában kialakult egy olyan helyzet, hogy az emberi jogok széles körű biztosítására és a demokráciára, az állampolgári jogokra és kötelezettségekre épülő multikulturalizmus egyik alappillére sem jelenik meg direkt módon az alkotmányban. Az igazságszolgáltatás az alkotmány jellegéből és a nemzetközi kötelezettségvállalásokból vezeti le ezek tartalmát és gyakorlásának módját.

A fentiek alapján új megvilágításba kerül az ausztrál multikulturalizmus. Ausztrália multikulturalizmusa egy befelé rendkívül nyitott társadalmat feltételez, kifelé viszont lezár, erős falat épít maga köré és erősen megszüri mindazokat, akik majdan részesei lehetnek. A világ egyik legnyitottabb és legdemokratikusabb társadalma kifelé a nem hozzánk, Ausztráliához tartozók kizárására épül, amely kizárás egyben túlélésének, a multikulturalizmus politikájával megteremtett harmónia fennmaradásának a záloga. Ebben nem különbözik a fehér-Ausztrália-politikától, amely létjogosultságát szintén a társadalmi harmónia megőrzésével indokolta.

Az ausztrál multikulturalizmus ezek alapján csupán egy társadalmi és gazdasági túlélési stratégia lenne?

Erre a kérdésre igennel felelhetnénk, ha csak az állampolgárság és a jogrendszer, a demokrácia és a közös nyelv kohéziós erejét vizsgálnánk. Igazi tartalommal azonban az identitás fejlődése tölti meg. Az az út, ahogyan a brit fehér-auztrál-identitástól a brit-auztráliai identitáson keresztül eljutott az ausztráliai, majd napjainkban az ausztrál identitás kialakításához.

²⁸ Az alkotmány változtatását népszavazásnak kell jóváhagynia. Az 1988-as és az 1998-as népszavazás elutasította azt, hogy az alkotmányba emberi jogi klauzulát emeljenek be. (Williams [2000])

Huntington Ki vagyunk mi? c. munkájában azt állítja, hogy egy ország külpolitikájának irányvonala meghatározza identitását. Nézzük meg, igaz-e ez az állítás Ausztrália esetében is!

5.5 Az ausztrál identitás

Ausztrália esetében is konstruált identitásról beszélhetünk. Konstruált, hiszen brit telepes gyarmati múltja, az 1901-től a multikulturalizmus elfogadásáig fennálló rasszista fehér-Ausztrália-politika mind az angolszász gyökereket és a fehér lakosság primátusát hangsúlyozta és tette az ausztrál lakosság identitásának alapjává is, amelyet 1973-tól folyamatosan alakítottak a törvényhozók és a kormányzati szervek. Ez az alakított, folyamatosan változó, a toleranciát mind jobban hangsúlyozó identitás jelenti ma az ausztrál nemzet hivatalos identitását.

5.5.1 Az ausztrál identitás elemei

Az ausztrál multikulturalizmus meghatározása szerint minden ausztrálnak lojálisnak kell lennie Ausztráliához és a nemzethez, annak struktúrájához és elveihez, azaz az alkotmányhoz, a parlamentáris demokráciához, a szólás- és vallásszabadsághoz való jogot, az angolhoz mint nemzeti nyelvhez, a jogrendhez és el kell fogadnia az egyenlőséget. Mindezen állampolgári kötelezettségekkel szemben egymás kultúrájának elfogadása, tiszteletben tartása áll. Ezek együttesen testesítik meg az ausztrál állampolgárságban kifejezésre jutó nemzeti egységet. Az ausztrál identitás alapját tehát a jogokat és kötelezettségeket megtestesítő állampolgárság jeleníti meg, nem tartalmaz olyan elemeket, amik összeegyeztethetetlenek lennének más nemzetek önmeghatározásával (pl. vallási megkötéseket). A parlamentáris demokrácia és az angol nyelv primátusa jelenthetnek más kultúrában, identitásban szocializálódott egyének, csoportok számára identitásproblémákat – ám a demokratikus elvek térhódítása (az autoriter rendszerek számának folyamatos csökkenése) és az angol nyelvnek, mint nemzetet összetartó erőnek és nem mint egy közösség kiváltságának értelmezése az ausztrál identitást multikulturálissá, egyéb nemzeti identitásokkal összeegyeztethetővé teszi. Mindazonáltal az ország helyének, hovatartozásának meghatározása jelentős mértékben képes befolyásolni a nemzeti identitást, ami Ausztráliára különösképpen igaz.

A multikulturális politika bevezetésével egy időben a Whitlam-kormány a korábbi kormányokhoz képest sokkal jelentősebben nyitotta meg Ausztráliát Ázsia irányába. Az 1980-as évektől fokozódó ázsiai bevándorlás, a gazdasági és kulturális kapcsolatok fokozódása és mélyülése nyomán megfogalmazódott Ausztrália önmeghatározásának pontosítása – felvetődött az európai-angolszász vagy ázsiai országkénti meghatározás.

Rizvi már 1993-as tanulmányában arról ír, hogy a fehér-Ausztrália-politika feladásával Ausztráliának új identitást kell keresnie, amelyben az ázsiai kapcsolat erősödésének is helyet kell kapnia. Ennek az új identitásnak ki kell zárnia a rasszizmus minden formáját, nem szabad Ázsiára, mint homogén egységre tekintenie és figyelembe kell vennie az ország földrajzi elhelyezkedését (ez utóbbit – tegyük hozzá – utoljára az 1983 és 1996 közötti munkáspárti kormányok tettek). Magát a multikulturalizmusra épülő önmeghatározást nem tartja helyénvalónak, mivel az az angolszász gyökerekre épülven közvetett módon magában hordozza továbbra is a faji intolerancia alapelemeit is.

Jones még 2000-ben is úgy látta, hogy a multikulturális politikára épülő új ausztrál identitás inkább megosztja, mintsem egyesíti a nemzetet, így nem tölti be a hozzá fűzött reményeket. Annak ellenére, hogy a szabadon megválasztható kulturális identításban, a társadalmi igazságosságban és a képességek fejlesztésére építő gazdasági hatékonyságban megjelenő multikulturális politika számos eredményt elért, a magas volumenű és arányú ázsiai migráció, a szociálpolitika hangsúlyainak eltolódása (konkrét esetként az őslakók szociális támogatásainak magas arányát említi) olyan társadalmi jelenségeket szül, amelyek nem szerepeltek a multikulturális Ausztrália alapítóinak elképzelései között. A Pauline Hanson nevéhez fűződő, a fehér-Ausztrália-politika továbbélését megtestesítő Egy Nemzet párt 1998-as megjelenése is jelzi, hogy az ausztrál nemzeti identitás közel sem egységes. A szerző négy identitástípust különít el. Ezeknek a két szélső pólusát egyrészt azok alkotják, akik magukat mint fehéreket dogmatikusan őslakóknak vallják (általában erősen vallásosak, konzervatívok, idősebbek, vidékiek és kevésbé iskolázottak, az ausztrál identitást szerintük az ausztráliai születés vagy hosszú idejű ott-tartózkodás, illetve a kereszténység jeleníti meg), másrészt azok a mérsékelt pluralisták, akik a bevándorlási rendszer minden szigorítása ellen fellépnek, a vallási elemeket nem tartják meghatározónak az identitás szempontjából. A köztes esetek közül, azaz azok közül, akik inkább „megtúrik” az őslakókat, de igen szigorú szabályokat állítanak fel a bevándorlás terén („liberális fehér őslakók”), valamint azok közül, akik az identitás alapjának a jog- és intézményrendszer elfogadását vélik („polgári nacionalisták”) az utóbbi áll közelebb az állam által konstruált ausztrál identitáshoz. A csoportok aránya közel azonos a társadalmon belül. Jones a jelenséget a liberális elvek térhódításával magyarázza,

azaz azzal, hogy az állam által előtérbe helyezett őslakó- és bevándorlókérdés, az ezekkel összefüggő pozitív intézkedések „sértik” az egyenlő bánásmód, az azonos jogok és kötelezettségek elvét. Ezért mivel maga az ausztrál nemzet sem egységes, ezért nem alkalmazható Ausztrália esetében a nemzeti identitás jelenleg használt fogalma. A helyes meghatározás alapján az identitás alapköveit a nyitottság, a magas fokú tolerancia, az összausztrál kultúra, a jog- és intézményrendszer, valamint a gazdasági és társadalmi szempontból hátrányos helyzetű csoportok körülményei javításának elfogadása alkotná. (Jones [2000])

Mind Rizvi, mind Jones kiegészítő elemeket ajánl az ausztrál nemzeti identitás meghatározásához, azonban abban egyetért, hogy a demokratikus értékek, az emberi jogok tiszteletben tartása, a tolerancia közös minimumok, ám a társadalom még nem azonosította magát teljes mértékben ezzel az „új” ausztrál identitással.

Egymással keveredve egyaránt jelen van a brit, brit–ausztráliai és az ausztrál identitás. Az ausztrál nemzeti identitás vizsgálatánál annak konstruált jellege miatt érdemes egy kitérőt tenni, és a huntingtoni értelmezés alapján is áttekinteni annak formálódását. Huntington szerint ugyanis a külpolitika irányvonala az ország identitásának tükröje. (Huntington [2005]) Ausztrália esetében ez a második világháborútól napjainkig végigkísérhető változás, mikor Ázsiához való gazdasági és biztonsági közeledése az új identitás külkapcsolati leképezésévé vált. Ezen új identitás képes kifejezni azt a hatalmas társadalmi változást, amelyet Ausztrália a rasszista fehér-Ausztrália-politikától napjainkig bejárt és a társadalom toleranciaszintjét egyre magasabbra emelve kiküszöbölte a rasszizmus, az idegengyűlölet széles körű elterjedését.

5.5.2 Külpolitika és identitás

Ausztrália mint az ázsiai a térség déli szomszédja nem vonhatja ki magát az ázsiai feltörekvő gazdaságok hatása alól, ezért külpolitikájának formálása során folyamatosan megjelenik a délkelet- és kelet-ázsiai régió dilemmája, a nemzetközi és regionális kontextusban legmegfelelőbb partneri viszony kialakításának problematikája.

A II. világháború után Ausztrália olyan helyzetben találta magát, amelyből az egyetlen kivezető út az Egyesült Államokkal való stratégiai partneri viszony kialakítása volt. (Greenwood [1957]) Brit orientációját egy új szövetségi viszony egészítette ki, mivel Nagy-Britannia a háborút követően meggyengült, erős középhatalommá vált, amelynek erejét

meghaladta az ausztrál állam teljes körű biztonságának garantálása. A Szovjetunió expanziós politikája, de főként a szárazföldi Kína kommunista hatalomkénti megjelenése szükségessé tette egy erőteljes biztonsági partnerség kialakítását. A kommunista országok terjeszkedési politikájára válaszul az Egyesült Államok célja egy szövetségesi gyűrű létrehozása volt a Szovjetunió és Kína körül. Ennek az igénynek földrajzi elhelyezkedésének köszönhetően Délkelet-Ázsiában és a Csendes-óceán déli részében Ausztrália az Egyesült Államok legfontosabb szövetségese lett Japán mellett, amely szövetséget – Új-Zélandot is bevonva – az ANZUS-paktum jelenített meg. Azonban ezen kapcsolatok mellett megjelent Ázsia kérdése is, ahol kommunista államok, fiatal demokráciák azok gyengeségeivel és több évszázados, évezredes kultúrák mély tradícióikkal földrajzi közelségük miatt egyaránt a fiatal ausztrál külpolitika és a köztük kialakítandó viszony kereteinek definiálását igényelték.

Az ausztrál–amerikai–brit–ázsiai külpolitikai négyszögben a hol ellentétes, hol azonos vagy közeli érdekek a kontinensnyi ország politikusainak nem kis fejfájást okoztak és okoznak napjainkban is. Az amerikai–brit és az ázsiai szögek pozíciójának változása szoros kapcsolatban áll a bevándorláspolitikai tervezéssel és azon keresztül az állam önmeghatározásával.

A Menzies-érában (1949–1966) egy teljesen független külpolitika kialakítása helyett a külpolitika meghatározó eleme a jó szövetséges feladatainak teljesítése lett. Az Ázsia-kapcsolatok fejlesztése háttérbe szorult az Egyesült Államok–Nagy-Britannia–Ázsia által meghatározott külkapcsolati rendszerben, amelynek elsődleges célja az ország hosszú távú biztonságának garantálása volt.

A külpolitikai négyszögben Ázsiához való viszonyulását erőteljesen meghatározta az Egyesült Államok Ázsia-politikája. (Horne [1966]) Ám az amerikai–kínai közeledés egybeesik az ausztrál multikulturalizmus deklarálásával. Az egybeesés véletlenszerű. Ausztrália ugyanis az 1970-es évek elején olyan gazdasági kényszerhelyzetbe került, ami szükségessé tett az erőteljesebb ázsiai nyitást.

Az 1969/1970 utáni időszakban az ausztrál gazdaságot igen érzékenyen érintette Nagy-Britannia piacának beszűkülése az 1973-as brit EK-csatlakozás következtében. Míg 1969/1970-ben az ausztrál export 11,8%-a irányult Nagy-Britanniába, addig 1974/1975-ben már csak 5,4%-a, tíz év múlva 3,1%-a, ami azóta sem mutat jelentős változást. A jelentős piacvesztés, az 1970-es évek első felének dollárválsága (az olajválság hatása a jelentős olajkészletek miatt kevésbé volt érzékelhető) és versenyképességi problémái, amelyek az általános recesszióval párosulva az 1980-as évek második felében komoly hanyatlást eredményeztek az ausztrál gazdaságban mind az új piacok keresésének igényét jelezték a

kormányok felé. A feltörekvő ázsiai országok az 1980-as években mind az export, mind az import tekintetében egyre nagyobb arányban jelentek meg. 1969/1970-ben az ASEAN-országokkal folytatott import az összes import 13,8%-át adta, amely 1984/1985-ig folyamatosan növe elérte a 20,6%-ot, majd 1994/1995-re már 36,3%-ot tett ki. Az export terén szintén hasonló növekedés figyelhető meg: 5,8% 1969/1970-ben, tizenöt év múlva 14,5% és 1994/1995-ben 20,9%. (RBA [é. n.])

Az 1980-as években tetőző, a strukturális gyengeségekből következő gazdasági visszaesés, a stagnáló vagy szűkülő exportpiacok, a védővámok miatt csökkent versenyképességű szekunder szektor mind megoldást sürgetett, amit elsősorban – az ausztrál hagyományoknak megfelelően – a szövetségi kormánytól vártak. A mindeközben növekvő kelet-ázsiai térség olyan lehetőséget teremtett, amit az aktív diplomácia és a monetáris lépések az ország előnyére kezdtek fordítani. Következésképpen a regionális szerepvállalás a biztonságpolitika mellett kiegészült az új kereskedelmi lehetőségek keresésével is.

Délkelet-Ázsia még a John Gorton vezette kormány²⁹ idején is elsősorban biztonságpolitikai szempontból volt érdekes Ausztrália számára. (Grant [1969]) Ez a szemléletmód az Ázsia felé nyitó Hawke-³⁰ és Keating-kormányok stratégiaalkotása során folyamatosan átalakult. Paul Keating³¹ és külügyminisztere, Gareth Evans Ausztráliára már mint multikulturális országra tekintett – egy olyan országra, amely ugyan európai gyökerekkel rendelkezik és komoly kapcsolatokat alakított ki az angolszász partnerekkel, de igyekszik saját külpolitikai útját megtalálni saját identitásának feltárásán keresztül. A multikulturalizmus és az ázsiai partnerség jelentőségének hangsúlyozása ennek egyik eleme volt. A másik egy önálló, ausztrál identitás megteremtése. (Gurry [1998])

A Howard-kormány ezt lényegesen továbbfejlesztve már érdekközösségi elven alkotja meg stratégiáját. Az angolszász gyökerek, a nyugati civilizációhoz való kötődés, a földrajzi elhelyezkedés, ami természetes partnerséget feltételez a csendes-óceáni és délkelet-ázsiai államokkal tehát nem játszik olyan fontos szerepet, mint a nemzeti érdek megjelenítése a nemzetközi politikai szintén. John Howard miniszterelnök fogalmazása szerint „Ausztrália érdekei globálisak, azokat nemcsak földrajzi elhelyezkedése határozza meg”³².

²⁹ 1967 és 1972 között irányította Ausztráliát.

³⁰ Bob Hawke 1983 és 1991 között volt Ausztrália miniszterelnöke.

³¹ Paul Keating 1991 és 1996 között volt Ausztrália miniszterelnöke.

³² „Australia’s interests are global in scope and not solely defined by its geography.” Idézi Gurry (1998). Ezt tükrözi a Howard-kormány 1997-ben, majd 2003-ban kiadott külpolitikai fehér könyve (*Advancing the national interest. Australia’s foreign and trade policy white paper* valamint *In the national interest: Australia’s foreign and trade policy white paper*.) is, amelyekben az érdekek megfelelőbb becsatornázásának tartja a kétoldalú kapcsolatok fejlesztését, mint a multilaterális megállapodásokat. A bilaterális kapcsolatfejlesztés erősítése figyelhető meg a biztonsági mellett mind a gazdasági, mind kulturális kérdésekben.

Ám nézzük akár a Hawke-, akár a Keating- vagy a Howard-kormány külpolitikáját, mindegyikre igaz, hogy elsődleges céljuk Alexander Downer, a Howard-kormány külügyminisztere szerint az ország és a lakosság jólétének biztosítása a védelem és biztonság garantálásával egyetemben. (Downer [2005]) Shuja szerint Ausztrália gazdasági jóléte, fejlődése két tényező függvényében alakul. Az egyik egy olyan versenyképes gazdaság kialakítása, ami képes megfelelni a globalizált világ kihívásainak, a másik elem pedig a megtermelt javak külpiaci értékesítésének biztosítása. Ezen két tényező megléte vagy hiánya meghatározó fontossággal bír az ország gazdasági jövőképét illetően. (Shuja [2000]) A külpiaci értékesítési kapacitások maximalizálása pedig egybecseng a kormányzati multikulturális politika célkitűzéseinek egyikével – a kulturális sokszínűséget kihasználó gazdasági hatékonysággal. Mi sem mutatja ezt jobban, mint külpiacainak fokozatos átrendeződése.

1978-ban öt legnagyobb kereskedelmi partnere Japán, az Európai Közösség, az Egyesült Államok, Új-Zéland és Kína volt. Az 1980-as évek második felében a kommunista Kína helyére a feltörekvő ASEAN-országok léptek Új-Zélandot az ötödik helyre szorítva. (GATT [1990], [1994]) Az 1990-es évek második felében hasonló volt a partneri viszony, ám az ázsiai országok egyre nagyobb arányt képviseltek mind az export-, mind az importpiacok tekintetében. 2005-ben exportjának legnagyobb célállomásai Japán, Kína, Dél-Korea, majd csak ezt követően az Egyesült Államok és Új-Zéland voltak. Importpartnerei közül a második, harmadik és ötödik helyen szintén ázsiai országok, nevezetesen Kína, Japán és Szingapúr állnak, az első és negyedik helyet pedig az Egyesült Államok és Németország foglalják el. A kelet-ázsiai piac összkereskedelmének 2003-ban 45%-át, 2004-ben 46,5%-át, 2005-ben pedig már 49%-át jelentette, ami az utóbbi öt évben évi átlagos 5,3%-os növekedést mutat. (DFAT [2005])

Az ausztrál külpolitika II. világháború utáni partnerkeresése és a hidegháborús körülmények az 1970-es évekig találkoztak a fehér-Ausztrália-politikával és a Holt-reformok nyomán kialakult integrációs politikával. Mindazonáltal az 1970-es évek elejének világgazdasági és belpiaci változásai további nyitást igényeltek – mind a munkaerőimport, mind az exportpiacok tekintetében. Szerencsés időben – az amerikai–kínai közeledés ugyanis lehetővé tette, hogy ne kelljen Ausztráliának választani az amerikai–brit és az ázsiai csúcsok között. Multikulturális politikájának bevezetését követően választ tudott adni gazdasági jellegű problémáira, és egyben az ennek következtében potenciálisan megjelenő társadalmi konfliktusoknak is elejét vette a multikulturalizmus közpolitikákba emelésével. A

multikulturális, ausztrál identitás felváltotta a brit–ausztrál identitást, ahogyan külpolitikájában egyre nagyobb hangsúlyt kapott az ázsiai térség.

5.5.4 2007 – identitásreform

Az ausztrál multikulturalizmus sajátos multikulturalizmus. Nemzetközi és hazai politikai, társadalmi és gazdasági trendek egyaránt hatottak rá, mégis legerősebben a gazdasági kérdések jelentkeznek benne. A 2007. szeptemberi bevándorláspolitikai változásokat októberben további kiegészítés követte. Bevezették az ún. *Australian Values Statement* rendszerét. Az ausztrál értékekről szóló nyilatkozatot 2007. október 15-ét követően mindenkinek alá kell írnia, aki huzamosabb ideig részt kíván venni Ausztrália életében. A nyilatkozat aláírásával a migráns vállalja, hogy betartja ezeket az értékeket, tiszteletben tartja azokat. De mik azok az értékek, amik ausztrál közös értékeként jelennek meg?

A nyilatkozat aláírója elismeri az egyéni szabadságjogok, a vallásszabadság, a jogállam, a parlamentáris demokrácia tiszteletben tartását, a nemek közötti egyenlőséget, a kölcsönös tiszteletet, a toleranciát, a fair playt. Megérti, hogy az ország hivatalos nyelve az angol, a társadalom tagjai fajra, vallásra vagy etnikai hovatartozásra való tekintet nélkül egyenlő módon részesülhetnek a társadalmi javakból. Elismeri az ausztrálok közös identitását, a társadalom tagjainak, valamint az állampolgári közösségbe tartozóknak jogait és kötelezettségeit. (DIC [2007a], [2007b])

Az alapvető szabadságjogok, a vallásszabadság, a jogállam, a parlamentáris demokrácia elismerése, a nemek közötti egyenlőség, a kölcsönös tisztelet és a tolerancia elfogadása állnak tehát az ausztrál identitás középpontjában. Ezek a liberális értékek azonban nem jelentenek kohéziós erőt minden kultúrában. Az egyén kiemelése vagy a nemek közötti egyenlőség, a parlamentáris demokrácia vitás kérdések forrását jelenti a világ államainak jelentős részében. Az ázsiai államok egyén helyett kollektívában gondolkodnak. A nemek közötti egyenlőség ugyan a nemzetközi emberi jogi rezsím számos dokumentumában megtalálható, a gyakorlatban mégis sok panasz érkezik az ENSZ ezzel foglalkozó szervéhez, a CEDAW-hoz. A parlamentáris demokráciák európai–angolszász kultúrkörön kívüli működőképességének kérdése szintén állandó napirendje a nemzetközi fórumoknak.

Mégis, amennyiben ezekre az értékekre úgy tekintünk, mint az ausztrál társadalom szervezőerőire, az ausztrál kultúra és identitás meghatározóira, akkor ezek kötelező elfogadtatásának rendszeréből arra következtethetünk, hogy az állam már eleve a belépéskor ki akarja küszöbölni a be nem illeszkedésből adódó konfliktusokat, problémákat. Azaz olyan

bevándorlókat kíván csak befogadni az országba, akik egyéni meggyőződésük alapján képesek elfogadni ezeket az értékeket. És itt a hangsúly az egyéni meggyőződésen van. A migráns ugyanis egyénként érkezik. Jogait egyénként gyakorolja – legyenek azok első vagy második generációs jogok. Ezért nem mint kultúrájának egyik képviselője, közösségének egyik tagja, hanem mint egyén írja alá a nyilatkozatot és vállalja, hogy a társadalomba való belépéskor, azaz a közös szférában ezek szerint fog cselekedni.

Az ausztrál társadalomba 2007. október előtt belépők azonban nem írtak alá ilyen nyilatkozatot. Így az őslakók sem, akik ezt a nyilatkozatot az ausztráltól igen eltérő kultúrájuk és identitásfelfogásuk miatt részben nem is tudnák vállalni.

5.6 A kulturális identitás megőrzésének problémái az őslakók körében

Az őslakókat identitásuk megválasztásánál, kialakításánál ettől eltérő tényezők befolyásolják. A modern nemzetállamokhoz kapcsolódó nemzeti identitás fogalma nem alkalmazható esetükben, mivel kultúrájuk kialakulása, identitásuk alapjai jóval a modern nemzetállamok létrejötte előtt keletkezett. Ezért sem a Spencer–Wollmann [2002] szerzőpáros által leírt konstruált identitás, sem kymlickai [1997b] egyéni szabadság útján választott identitás fogalma nem alkalmazható a bennszülöttek önmeghatározásának vizsgálatakor. Kymlicka írásából nem utasítható el, hogy magát az identitást általában ne a „tradíciók és konvenciók szótára” töltené meg jelentéssel a vizsgált csoport esetében is. A nyelv, a szimbólumrendszer, a társadalmi intézmények, a történelem mind fontos részét képezik az őslakók önmeghatározásának, azonban egyéb elemek is kiemelt szerepet játszanak.

Champagne [2005] az őslakó közösségek identitásának alapjául a *földet* említi, a földön élő élőlények tiszteletét, a föld spirituális jelentését, amit a közösség a teremtő erőből ajándékba kapott. A föld tehát nem tulajdonként, kizsákmányolásra váró területként jelenik meg, hanem egy olyan szent adományként, ami gondozni kell, életben tartani és átadni a következő generációknak. Maguk a *közösségi intézmények* szintén eltérő értelmezést kapnak az őslakók körében, ahol összekapcsolódnak, majd hogy összeolvadnak a funkciók például a modern kapitalista államok munkamegosztási vagy állami bürokratikus rendszeréhez képest. Azonban megjegyzi, hogy magáról a nemzeti identitásról sem beszélhetünk a modern fogalmak értelmében – ezen közösségek ugyanis nem alkotnak egységes etnikai csoportot, így a nemzeti, etnikai identitás sem használható esetükben, inkább a *közösségi identitás* fogalmát ajánlja.

Champagne az őslakókat csoportjaik kulturális intézményei, a földdel való speciális kapcsolatuk, életmódjuk miatt a telepesek vagy gyarmatosítók identitásától olyan távol helyezik, hogy társadalomba történő integrálásuk csak identitásuk részleges vagy teljes feladásával lehetséges. Sem a nemzetállamot, sem a multikulturális államot nem tartja alkalmasnak az őslakók jogainak elismerésére. A bennszülöttek speciális látásmódját elismerő és megértő többnemzetiségű állam tud csak olyan intézményeket biztosítani, területi igényeket kielégíteni, kulturális biztonságot teremteni, ahol ezeket az őslakók saját értelmezésük szerint alakíthatják és használhatják. Champagne írása tehát az eddigi állami gyakorlat lényeges átalakítását szorgalmazza, amelyet továbbgondolva kivetíthetünk a nemzetközi közösség szintjére is, ahol az államok közössége a hagyományos gondolkodás mentén kívánta „megoldani” az őslakók életkörülményeivel összefüggő kérdéseket.

A modern nemzetállammal létrejött nemzeti identitás más aspektusok mentén formálódik, az őslakók által szentnek, spirituális tartalommal bíró földnek pusztán gazdasági és a másoktól való elhatárolási szerepe van. Az identitásbeli különbségek eltérő nézőpontokat alakítanak ki, ugyanazon fogalmak más-más tartalma eltérő értelmezését például az állampolgárságnak, a politikai és közösségi intézményeknek, a kulturális autonómiának vagy a szociális ellátórendszernek. Azon állam – legyen az multikulturális vagy nemzetállam – többségi nemzetének identitása vagy az abból kialakult/kialakított, az állam területén élők közös nemzeti identitása nem elfogadható alternatíva ezért az őslakók számára, annak átvételéhez, gyakorlásához saját identitásuk alapjainak feladása szükségeltetik.

Mivel ezen közösségek identitása, így kulturális önmeghatározása is már alapjaiban tér el a „hivatalos” nemzeti identitástól és kultúrától, azért kulturális igényeik kielégítésénél, a kultúrához való joguk gyakorlásának biztosításakor olyan kérdések is megoldásra várnak mint például a törzsi földek visszaadása, saját jogrendszerük elismerése vagy a szociális ellátórendszer sajátosságainak figyelembevétele (hogy itt csak az idősgondozás intézményét említsem).

Ha ebben a kontextusban vizsgáljuk az őslakók identitásának kérdését, az őslakók identitása és az új ausztrál identitás közti különbségeket, akkor fel kell tárnunk azokat az elemeket, amelyek unikumként jelennek meg az őslakók önmeghatározásában.

5.6.1 Az ausztrál őslakók identitása

A kb. 50 ezer éve a kontinensre vándorló őslakók 1788-ban, az első brit hajók megérkezésekor számukat 1 millió és 750 ezer közöttire becsülték. 1986-ban számuk 250 ezer fő, a lakosság 1,5%-át alkotják. A 2001-es népszámlálási adatok szerint 458 ezer őslakó él a 18,7 milliós Ausztráliában, 2005-ben létszámukat 500 ezerre becsülték a születési és halálozási ráták alapján. Ismételten a 2001-es népszámlálási adatokra hivatkozva megállapítható, hogy 30%-uk a nagyobb városokban, 43%-uk a regionális központok vonzáskörzetében él, 27%-uk pedig olyan területeken, amelyek távol esnek a fejlett körzetektől, a jól kiépített infrastruktúrától (ausztrál terminológiával élve a „távoli” területeken). Szintén érdemes megjegyezni, hogy az őslakók több mint fele él Új-Dél-Walesben és Queenslandben, és mindössze 12%-uk az Északi Területen, amely államra vonatkozóan először szabályozták törvényben az őslakók közösségi földjeivel kapcsolatos igények kezelését (1976) és amely államban a legsúlyosabb szociális problémák jelentkeznek körükben. (O'Donoghue [1991], Indigenous Fact Sheet)

Ausztrália őslakóinak identitása a földhöz való speciális kapcsolatukon, annak spiritualitásán, a környezettel, élő és élettelen világgal való együttélésen alapszik. Művészeti galériákban látható festményeiken a földhöz, az élővilághoz való kötődésükön keresztül mondják el történelmüket, történeteiket, de a szuvenírboltok által kínált bumerángok, festett kelmék és agyagtálcák, a turisták által általában csak „tetszetősnek”, „szépnek” minősített ábrázolásai is mind az őslakó kultúrát, tradíciót elmesélő motívumok.

A telepések növénytermesztési és állattartási gyakorlata, az új fajok behozatala miatt jelentősen megváltozó ausztrál növény- és állatvilág, a környezet átalakulása nemcsak környezetvédelmi, az ökoszisztéma fenntartásával kapcsolatos kérdés, hanem a spirituális tartalommal bíró ember-föld-környezet hármasságának visszaállítása szempontjából is fontos az őslakók számára.

O'Donoghue, aki maga is őslakó megjegyzi, hogy nemcsak ez a megváltozott környezet hat identitásuk változásaira, de önmeghatározásukat jelentős mértékben befolyásolják szociális körülményeik, problémáik is (pl. az őket érő hátrányos megkülönböztetés, a szegénység, az alacsony fokú iskolázottság, a bűnözés kérdése vagy a rossz egészségügyi mutatók). Hátrányos megkülönböztetésük oka szerinte földhöz való kötődésükből ered, amit a telepések egy alacsonyabb rangú civilizáció megjelenéseként értékeltek, ezért alacsonyabb társadalmi, gazdasági státusba sorolták őket. Egyforma kultúrájú, csak szétszórtan élő népként tekintettek rájuk, nem vették figyelembe az eltérő nyelvet, közösségi

hagyományokat és intézményeket. A közösségek eltérő kultúrájának felismerése lehet a kormány és az őslakók közötti dialógus javításának egyik formája. (O'Donoghue [1991]) O'Donoghue-hoz hasonlóan az Északi Terület városlakó őslakó közösségeit vizsgáló Merlan is megállapítja, hogy a városokban élő őslakók identitása eltér a hagyományos életforma mellett megmaradó közösségektől (ezen közösségek leginkább az Északi Területen találhatók). A modernizáció és tradíciók nehezen összeegyeztethető a földjüket veszített emberek számára, ami azt eredményezi, hogy többen elfordulnak hagyományaiktól és identitásukat új alapokra helyezik, amire jelentős mértékben hat a marginalizált társadalmi helyzet, a gazdasági túlélésért folytatott küzdelem. Földhöz való spirituális kapcsolatukat Merlan kutatásai alapján az ősök tiszteletén, a szülői kapocson (parental tie) keresztül gyakorolják, eltűnik identitásukból a nyelv és közösség együtteséből adódó társadalmi-territoriális elem, amely a nem városlakó, hanem tradicionális életformát választók körében még megtalálható. Merlan ezt a „kultúra elvesztéseként” magyarázza. (Merlan [2006 p. 191.])

Ausztráliában tehát a többségi lakosság és az őslakók identitásának alapjai nagy mértékben térnek el. A többségi nemzet, az ausztrál politikai és gazdasági érdekek mentén megfogalmazott, konstruált identitás, ahol az ausztrál nemzeti identitás kapcsán az egyéni szabadságjogok primátusa, míg az őslakók földhöz, az őket körülvevő környezethez való spirituális viszonya jelentik azon motívumokat, amelyek akadályokat képeznek az őslakók és a többség nemzeti/közösségi és kulturális identitásának közelítésében. A tradíciók, a jogrendszer, az eltérő szociális intézmények mind a többségi és a kisebbségi/őslakó népcsoport identitásbeli különbségeinek lényeges elemeit képezik. Ezek közelítése szintén nagy fokú toleranciát és akár pozitív diszkriminációs intézkedéseket is igényelhet. Az őslakók jogairól szóló nyilatkozat³³ 26. cikke mindazonáltal megállapítja az őslakók földhasználattal és birtoklással kapcsolatos jogai elismerésénél, hogy annak gyakorlásához szükséges az állam részéről az őslakó közösségek szokásainak, hagyományainak és jogrendszerének elismerése.

³³ *United Nations Declaration on the Rights of Indigenous Peoples* (A/RES/61/295). A nyilatkozatot az ENSZ Közgyűlése közel húsz éves tárgyalássorozat után 2007. szeptember 13-án fogadta el.

5.6.2 A föld kérdése

Nemcsak az őslakók jogairól szóló nyilatkozat 26. cikke ismeri el az őslakók tradicionálisan birtokolt földjeik újbóli birtoklásával és használatával kapcsolatos jogát. A riói nyilatkozat kimondja, hogy ezen közösségek tudása és hagyományos életvitele a környezetgazdálkodás és környezetfejlesztés fontos részét képezi, amiért „az államoknak el kell ismerniük és támogatniuk kell identitásukat, kultúrájukat és érdekeiket”.

Smith tanulmányában megállapítja, hogy az őslakók a spirituális jelentőséggel bíró föld tulajdonlását a kultúra megőrzésének egyik eszközeként értékelik. A földhöz való jogukat el lehet ismerni az őslakók által jelenleg birtokolt területek kizsákmányolásának leállításával, kompenzációs juttatásokkal azon területekért, amelyeken nem állítható vissza a tulajdonjog, valamint az őslakók tradicionális földjeik feletti öngazgatásra vonatkozó rendelkezésekkel. (Smith [2001]) Ausztrália esetében az első és második esetek jelennek meg kormányzati válaszként az őslakók földigényeire. A földek birtoklásának és használatának joga mindazonáltal gazdasági és politikai vonatkozásai miatt nehezen megoldható problémaként jelenik meg minden érintett állam számára.

Ausztrália őslakóinak földjeit nem napjainkban fenyegeti a kisajátítás. A brit gyarmatosítók által terra nulliusnak nyilvánított kontinensen az őslakókat 1788-tól, az első angol hajók kikötésétől folyamatosan fosztották meg földjeiktől a telepesek. Az identitásukban, kultúrájukban szintén a földhöz kötődő ausztrál őslakók az 1960-as évek óta harcolnak politikai fórumokon és bíróságokon földjeik visszaszerzéséért politikai ambícióikat kulturális jogaik elismerésén és biztosításán keresztül akarván realizálni.

A második világháború utáni gazdasági fellendülés egyik forrása az ország gazdag ásványkincsvagyona volt, amelynek kitermelésére nemcsak ausztrál, de nagy hányadban amerikai nagyvállalatok is kaptak kitermelési engedélyeket. A bányászatra épülő nehézipar pedig további területigénnyel lépett fel. A gazdasági fellendülés, a jelentős mennyiségű export másik forrását a mezőgazdaság jelentette, amely szintén jelentős területeket igényelt. Ezért az őslakóknak a földjeik visszaadásáért folytatott küzdelme komoly gazdasági érdekeket is sértett.

A földkérdésben az első lépést az Északi Területre vonatkozó, az őslakók földhöz való jogáról szóló 1976-os törvény³⁴ jelentette, amely lehetővé tette a közösségi földek visszaigénylését, amennyiben azok korábbi birtoklását bizonyítani tudta a kérelmező. Ám

³⁴ *An Act providing for the granting of Traditional Aboriginal Land in the Northern Territory for the benefit of Aboriginals, and for other purposes.* (No. 191 of 1976)

ebben az esetben sem az eredeti földet kaphatta vissza, csak a törvényben meghatározott területeken kijelöltet. A törvény mégis nagy jelentőséggel bírt a legfelsőbb bíróság 1971-es, ún. terra nullius ítéletéhez képest, amely megerősítette az ország uratlan területkénti jellegét. A változásban jelentős szerepe volt Gough Whitlam kormányfőnek, aki a korábbi konzervatív koalíciókkal szemben munkáspárti politikusként nyíltan támogatta a kulturális sokféleséget, és akinek kormányzati idejéhez fűződik Ausztráliának mint multikulturális országnak a meghatározása. Ez a politikai környezet a politikai és gazdasági jogaikért kulturális jogaik elismerésén keresztül küzdő őslakók számára befogadóbb légkört kezdett teremteni, ám nem tudta feledtetni az őslakók földigényléseivel ellentétes gazdasági érdekeket, amelyek exportra gyakorolt hatásuk révén politikai támogatást is találtak.

Igazi áttörést az 1992-es precedens jellegű Mabo vs Queensland ítélet³⁵ hozott. A csak Mabo-ítéletként emlegetett bírósági döntés egy 1982 óta tartó per végét jelentette, ahol a Torres-szorosbeli Murray-szigeteken Eddie Mabo fordult az igazságszolgáltatáshoz, amiért Queensland állam egy 1982-es törvénye értelmében az őslakók földvisszaigénylésének jogát nem terjesztették ki a Murray-szigetek őslakóira. A legfelsőbb bíróság ítéletében kimondta, hogy a Murray-szigetek lakói is szorosan kapcsolatban állnak földjeikkel, ezért nekik is joguk van azok visszaigényléséhez, birtoklásához. Emellett a döntés megsemmisítette a korábbi, 1971-es, ún. terra nullius-ítéletet, azaz Ausztrália nem tekinthető senki földjének, mivel azt az őslakók birtokolták a brit gyarmatosítók megérkezése előtt. Az ítélet továbbá megfogalmazza, hogy az őslakó cím (native title) elnyeréséhez bizonyítani kell a földdel fenntartott folyamatos kapcsolatot, ami Smith véleménye szerint igen nehéz abban az esetben, ha azt elvették az adott csoporttól. Maga az őslakó cím elnyerése a vadászat és halászat, a földhasználat jogát jelenti az őslakók számára, illetve az ezen jogokat megsértők távoltartását az adott közösségi területtől. Az őslakó cím elidegeníthetetlen, de nem ruházható át másra, nem adható el. Ám ha azt a területet az adott csoport nem lakja, vagy nem tartja hagyományait, törvényeit, akkor elvehető az őslakó cím. A cím szintén elveszik, ha a csoport utolsó tagja is meghal. A bányászati és tengerekkel kapcsolatos jogról nem tesz említés az ítélet. (Patton [1995], Smith [2001])

A Mabo-ítélet miatt keletkező gazdasági és politikai feszültségeket az 1993-as őslakó címről szóló törvény (*Native Title Act*) oldotta fel. A törvény értelmében a törvény hatálybalépése, azaz 1994. január elseje után haszonbérletbe adott legelők és alapított területek esetében léphetnek fel konkrét igénnyel az őslakók, a hatálybalépést megelőzően haszonbérletbe adott

³⁵ *Mabo and others v. Queensland* (No. 2) [1992] HCA 23; (1992) 175 CLR 1 F.C. 92/014 (3 June 1992)

vagy lakott területek vonatkozásában a Korona földjei jelentik a kompenzációs alapot (amelyek nem esnek minden esetben egybe az igényelt földdel). A törvény mindazonáltal nem állapít meg pluszjogokat az őslakók részére, csak a Mabo-ítélettel kapcsolatban felmerülő igények elbírálásának mechanizmusát állapítja meg.

1996-ban a legfelsőbb bíróság egy újabb döntésében, az ún. wik-döntésben tisztázta korábbi ítéletét az őslakó címmel járó juttatások esetében.³⁶ A wik nép, amelynek egykori földjei legelők lettek, fordult a bírósághoz földjeik birtoklásának kérdésében. Az őslakó címről szóló 1993-as törvény értelmében azokhoz egyszerre volt joga a wik népnek és azoknak a farmereknek, akik azt már a törvény hatálybalépése előtt is használták, birtokolták. A kérdés tehát az volt, hogy az őslakó cím elnyerését kizárja-e azt, hogy egy közösség területén 1994. január 1. előtt bérbe adott legelő van. A döntés alapján a földet eredetileg birtokló őslakókat illeti meg a föld birtoklásának joga, így a bíróság a Mabo-ítéllethez képest továbblépett, azaz nem korlátozzák, nem zárják ki a Korona által hozott törvények az őslakó cím elnyerését. (Smith [2001])

Ez a döntés, azaz a jogok együttlétezése a tulajdon területén a föld esetében az őslakó címről szóló törvény módosításának igényét vonta maga után. A törvény 1998-as módosítása (Native Title Amendment Act) visszavonta az 1993-as törvénynek azon rendelkezését, hogy a közösség területét jelenleg birtokló tulajdonos vagy haszonbérletet élvező a közösséggel egyeztessen a terület jövőbeni fejlesztéséről azok bizonytalan kimenetele miatt, és a tárgyalási jogot az államok kezébe adta.³⁷

A gazdálkodók és az ásványkincsek kitermelésében érdekelt vállalatok érdekeit tehát megóvták a precedensértékű ítéletekre válaszként hozott törvények, amelyek a földigénylések és visszaadások mechanizmusát szabályozták, azonban nem tudták feloldani azt a feszültséget, ami a társadalomban keletkezett. Johns írásában vázolja az őslakók egészségügyi és oktatásbeli hátrányait, az általuk lakott területek hiányos infrastruktúráját, amelyre a kormány nem tud hatékony választ adni. A kormányzati felfogás, amely a társadalom őslakókkal szembeni gondolkodását tükrözi az őslakók kulturális különbözőségéből indul ki, az őslakókra mint olyan csoportra tekint, amelynek problémáit az egyenlőség megvalósítására vonatkozó intézkedésekkel lehet megoldani. A társadalom emellett sokallja azon erőforrásokat, amiket a szövetségi vagy az állami/területi kormányzat fordít egy közösség támogatására más közösségekkel összevetve, és nem látja az őslakók igyekezetét életkörülményeik javítására. Véleménye szerint a kultúrán keresztül, a kulturális

³⁶ *The Wik Peoples v The State of Queensland & Ors.* Matter No B8 of 1996.

³⁷ Native Title Amendment Act 1998.

jogok elismerésével és így a föld tulajdonjogának rendezésével nem lehet megoldani a kérdést, mivel az a többségi társadalom és az őslakók közötti különbségeket helyezi előtérbe. Megoldást csak a domináns társadalom és a kisebbségi összeegyeztetése biztosíthatja. Mindazonáltal megjegyzi, hogy a sivatagban alapított, állami támogatásokkal, bányajáradékokkal fenntartott városok jelentik a béke árát Ausztráliában. (Johns [2005])

A Mabo- és a Wik-döntések mérföldkövek voltak az ausztrál bennszülötteknek a földjeik visszaigényléséért folytatott küzdelme során. Eredetileg birtokolt területeiket sok esetben nem kaphatták vissza, így totemisztikus kultúrájukhoz tartozó szakrális helyeik tulajdonlása továbbra sem tekinthető megoldott kérdésnek Ausztráliában. További megoldatlan problémát jelent az identitás kérdésénél már felvázolt eset, amikor a városokban szocializálódott generációk változó önmeghatározása eltávolította az őslakókat földjeiktől a földjeikkel ápolt szoros kapcsolat megszakadása miatt. A kulturális jogok elismerése, tiszteletben tartása, biztosítása az őslakók és a föld speciális viszonya miatt, annak politikai, társadalmi és gazdasági felhangjai miatt egy multikulturális elkötelezettségű Ausztráliában is legalább középtávon várhat hatékony, minden érintett fél által elfogadható megoldásra, amely a többségi társadalom részéről is nagyfokú toleranciát igényel.

5.7 Kísérőjelenségek – neopopulizmus és rasszizmus

Ausztrália pártrendszere kétpólusú. Egyik oldalán az Ausztráliai Munkáspárt (Australian Labor Party, ALP) áll, a konzervatív választókat a Liberális Párt és a Nemzeti Párt (Liberal Party, LP és National Party, NP) koalíciója képviseli. Mikor a neopopulizmus megjelent Ausztráliában, nemcsak a pártrendszerre, hanem magának a multikulturalizmusnak a vívmányaira is veszélyt jelentett.

1996-ban a Liberális Pártból a bennszülött lakosság pozitív diszkriminációjának erős bírálata miatt kizárt Pauline Hanson saját programmal indult a queenslandi tartományi választásokon. Programjában bírálta a konzervatív kormányt az őslakóknak nyújtott támogatások miatt. A multikulturalizmus politikáját az adódollárok pazarlásának titulálta, és Ausztrália jövőjét az elázsiatsodással festette le a bevándorlást támogató politikák hatására. Kizárt minden pozitív programot, ami a bevándorlók és az őslakók társadalmi integrációját segítené. Helyette az erős asszimilációs politikát vallotta, ahol a multikulturalizmussal szemben meg lehet teremteni az erős és egységes államot. Ez a program az 1996-os szövetségi választásokon független jelöltként bejuttatta Hansont a képviselőházba, az 1998-as queenslandi tartományi

választásokon pedig a 89 tagú törvényhozásban 11 helyet biztosított Hanson 1997-ben alapított Egy Nemzet (One Nation) pártjának. (Curran [2004])

A pártokat sokkolta a Hanson-jelenség. A jobb-bal törésvonal mentén formálódó pártrendszerbe hirtelen egy mindent áthúzó újabb törésvonal vágott bele – a faji alapú. A faji-etnikai törésvonal hangsúlyossá tétele eddig nem jellemezte a pártrendszert, maguk a párteltek is mélyen megosztottak voltak a kérdésben. A faji kérdés napirendre kerülése új dimenziót nyitott meg az ausztráliai politikai életben, amire gyors válaszként szavazótábor és az azt lefedő Egy Nemzet párt alakult. Hogyan került napirendre a faji kérdés, miért nem jellemezte ez addig az ausztrál politikát?

Az 1990-es évek első felében az őslakók földhöz való jogának problémája a mindennapok részévé vált. Az 1992-es Mabo vs Queensland ítélet hatályon kívül helyezte a Legfelsőbb Bíróság 1971-es terra nullius ítéletét és elismerte az őslakók földhöz való jogát. Az 1996-os Wik-döntés megerősítette ezt, és kiterjesztette alkalmazásának lehetőségeit. Ezzel párhuzamosan egyrészt az 1980-as évek végének, 1990-es évek elejének gazdasági válsága egyre nehezebb megélhetési körülmények közé szorította a képzetlenebb és a vidéki lakosságot, másrészt az ázsiai bevándorlás a korábbiakban nem tapasztalt méreteket öltött. Pauline Hanson és az Egy Nemzet párt választási sikerei a társadalom reakcióit jelenítették meg ebben a krízishelyzetben.

A mérsékelt pártok válasza sokáig váratott magára. A 2001-es szövetségi választások kampányaiban lépett fel először a kormányzó LP-NP koalíciót vezető John Howard miniszterelnök a Hanson-jelenséggel szemben a szavazók visszaszerzése érdekében. Igaz, igen indirekt módon – köszönhetően az események összejátszásának. A választási év két váratlan eseménye lehetőséget adott a miniszterelnöknek arra, hogy a szavazók felé kinyilvánítsa megváltozott bevándorlás-politikai nézeteit. A Tampa-ügy megmutatta, hogy a kormány erőteljes fellépésre is képes azért, hogy Ausztráliába csak hivatalos úton érkezzenek menekültek, a szeptember 11-i New York-i terrortámadás után pedig a társadalom elismerését vívta ki azzal, hogy a támadást követően értesített Bush amerikai elnököt arról, hogy Ausztrália részéről életben lépett az ANZUS védelmi pontja és kijelentette, hogy Ausztrália még szigorúbb ellenőrzést vezet be a bevándorlók és a menekültek kérelmeinek elbírálásakor. Curran megjegyzi, hogy Howard ezzel a lépéssel – amivel megmutatta erős vezetési képességét, nacionalizmusát, és eltökéltségét a bevándorlás-politika szigorítására –

látens előítéleteket mozgósított, és nyerte meg a liberális-nemzeti koalíció számára a 2001-es választásokat.³⁸

Mindazonáltal az ausztrál politika válaszában láthatjuk, hogyan vált a kormánykoalíció programjának részévé az Egy Nemzet párt programjának mérsékelt része, hogyan próbálta meg egy párt mérsékeltlen radikális szavazóit visszaszerezni pozíciója megerősítése érdekében. De kik voltak azok a szavazók, akik támogatták Hanson pártját, kiket kellett visszaszereznie a mérsékelt pártoknak és miért volt ebben sikerebb a liberális-nemzeti koalíció, mint a Munkáspárt?

A neopopulista pártok támogatói a globalizáció gazdasági vesztesei közül kerülnek ki. Jellemzően alacsony iskolázottságúak, a munkásosztály tagjai, vidéken és a kisvárosokban élnek. Turnbull és Wilson ezt kiemeli Ausztrália esetében is, ahol a gazdaságfejlesztés és a bevándorláspolitikai szorososan összefüggnek egymással. A lakosság egy része gazdasági pozícióinak gyengülése miatt ezért a bevándorlókat okolta. Kapcsolat áll fenn a földrajzi-demográfiai elemekkel is, hiszen az Egy Nemzet párt a vidék gazdasági krízisére adott bevándorlásellenes populista választ, amiben egyedülálló módon egyesítette a gazdasági létbizonytalanság problémáját a konzervatív értékekkel. Idézik John Howard miniszterelnököt, aki a Hanson-jelenséget maga is a gazdasági változások, a gazdasági jövő miatti aggodalommal magyarázza.³⁹ (Turnbull–Wilson [2001])

Ausztrália esetében azonban ezt a kört Jackman, Curran és különösen Goot és Watson vitát kiváltó munkája lényegesen leszűkíti. Jackman és Curran a jelenség mögött a politikusok és a választók eltérő gondolkodását látják. Míg a politikusok programjaikat a jobb–bal törésvonal mentén alakítják ki és adják meg válaszaikat a társadalmi, gazdasági problémákra, addig a választók a válaszadás dimenzióit kiegészítik a faji kérdésekkel is, ahol megjelenik a bevándorlók és az ország ázsiai kapcsolatának kérdése is. A migrációs kérdéseket a választók a politikusoktól eltérően nem annak gazdasági vonatkozásaiban értékelik, hanem etnikai oldalról bírálják. (Curran [2004], Jackman [1998])

Goot és Watson mérésekkel támasztják alá a tényezők redukálását. Különválasztják a választókörzetek jellegzetességeit és a választópolgárok motivációit. Előbbi esetében megállapítják, hogy Hanson populista politikája 1998-ban Queenslandben az állam demográfiai sajátosságai miatt kapott akkora támogatottságot. Ebben az államban a többi

³⁸ Curran meglátása szerint az ALP választási vereségét annak köszönhetette, hogy politikusai nem tartották annyira fontosnak a faji kérdést, továbbra is csak a jobb–bal témákra összpontosítottak programjukban, és nem tudták lekövetni a 2001-es év eseményeit a Howardot megközelítő gyorsasággal. Curran (2004)

³⁹ Turnbull és Wilson a következő cikkből idéznek: Howard to appeal to potential One Nation voters. *Sydney Morning Herald*, 2001. május 14.

államhoz képest többen lépnek ki az oktatásból tizenöt éves koruk előtt, a választópolgárok között nagyobb a munkásosztály és az őslakók aránya, relatív alacsony a nem angolul beszélő családokból származók aránya.⁴⁰ A választópolgárok esetében azonban kizárják a demográfiai elemeket, a társadalmi, politikai és gazdasági attitűdöket vizsgálják. Legrelevánsabb tényezőnek a bevándorlás ellenességet és a politikai rendszerrel szembeni elégedetlenséget találták, ami az Egy Nemzet párt szavazóit mind a Munkáspárt, mind a liberális–nemzeti koalíció táborától megkülönböztette. Az őslakóellenes motívum azonban már nem különült el ennyire a többi párt bázisától, a liberális–nemzeti koalíció esetében hasonlóságot is mutatott, és éles különbséget csak a munkáspárti szavazókkal ellentétben állapított meg.⁴¹

Goot és Watson vizsgálata a Hanson-jelenséget más megvilágításba helyezi. A jobb–bal törésvonal mentén szerveződő pártok közül a populista párt szavazói az őslakók pozitív diszkriminációjának kérdésében igen közel állnak a liberális–nemzeti koalíció szavazóihoz, ami alátámasztja és megmagyarázza Howard miniszterelnök és a koalíció mérsékelt viselkedését is egészen a Tampa-ügyig és szeptember 11-éig. A radikálisabb, ám még mérsékelt kereteken belül maradó bevándorláspolitikát támogató a 2001-es választásokon, Hanson 1996-os választási programjának „életben hagyása” arra engednek következtetni, hogy a koalíciót éppen szavazói megtartása, és saját (!) szavazóinak visszahódítása motiválta, mivel látta, hogy radikális szavazói ideológiai közeledést tanúsítanak Hanson pártjához.

A konzervatív koalíció válasza a neopopulista jelenségre egy erősen megsűrűző bevándorláspolitikát és egy olyan multikulturalizmus változatot feltételez, ami motivációiban túlmutat a tiszta modellen, és háttérében az ország gazdasági fejlődésének töretlen biztosítása áll.

5.8 Hogyan tovább?

Ausztrália multikulturális politikája az 1970-es évek közepétől látszólag töretlenül fejlődik. Maga a társadalom is megfelelő válasznak gondolja a multikulturalizmust. Az 1997-es *Multicultural Australia: the way forward* c. jelentés több, 1994 és 1997 között készült közvélemény-kutatásra támaszkodva fejt ki. A lakosság több, mint 70%-a támogatja a multikulturális politikát és nem akarja azt eltörölni vagy megváltoztatni, visszatérni a korábbi társadalompolitikai elképzelésekhez. Ám hozzáteszi, hogy 1994-ben a lakosság 60%-a úgy

⁴⁰ A Mabo-ügyben a felperes éppen Queensland állammal szemben nyújtott be igényt.

⁴¹ A mérések hiánya miatt élesen kritizálják Turnbull és Wilson állításait. L. Goot–Watson (2001)

vélte, hogy a migránsoknak jobban kellene alkalmazkodniuk a többségi kultúrához. (NMAC [1997]) Ha visszagondolunk az Egy Nemzet párt politikájára, akkor láthatjuk, hogy társadalom mélyén húzódó törések csak halványulni képesek a kormányzati multikulturális politikák hatására, eltűnni azonban nem. Az 1999-es *Australian Multiculturalism for a New Century: Towards Inclusiveness* c. jelentés felveti a problémát, és azt ajánlja, hogy minden párt, legyen az kormánypárti vagy ellenzéki, támogassa a multikulturalizmus mint a társadalmi egység megteremtésének politikáját. A New Agenda-ban a kormány kitérő választ ad, mikor megjegyzi, hogy a koncepciót a legtöbb párt támogatja. Azaz a testületi jelentés magának a politikai elitnek javasol egy mintaalkotó magatartásformát, egységet, azonban a szólásszabadságra hivatkozó és emiatt az Egy Nemzet párt tevékenységét nyíltan el nem ítéelő kormány válaszdokumentumában mintegy a pártok belügyeinek és a politikai elit tagjai magánügyének tekinti, hogy ki milyen álláspontot képvisel a multikulturalizmus politikájával szemben.

Érdekes azonban, hogy a Howard-kormány 2007-es bevándorlás-politikai reformja éppen erre a korábban meg nem oldott problémára tudna választ adni az ún. ausztráliai értékek nyilatkozat (Australian Values Statement) bevezetésével – az 1999-es testületi kérdésre ismételten kitérő, indirekt választ adva. A konzervatív Howard-kormány az ausztrál értékek deklarálásával egy régóta tátongó űrt töltött ki. A multikulturális programokban vázolt jogok és köteleességek immár nemcsak az állampolgárookra vonatkoznak, hanem mindenkire, aki az ausztrál társadalom tagja kíván lenni. Az ausztrál identitás nyilatkozatszerű elfogadása megoldhatja azt a problémát, amit a társadalomba nehezen integrálódók jelentenek.

Az ausztrál identitásnak azonban van egy másik, nehezebben megoldható kérdése is. A *National Agenda for a Multicultural Australia* c. dokumentum kijelenti, hogy a brit gyökerek határozzák meg az ausztrál életérzést, az ausztrál értékeket. (COA [1989]) Ha ezeket a brit gyökereket a liberális demokrácia elveivel azonosítjuk, akkor mindez nem kerül összeütközésbe a multikulturalizmus ideológiáján alapuló ausztrál értékekkel, a társadalom tagjainak jogaival és kötelezettségével. Mindazonáltal az értelmezést szigorítván és kiterjesztvén már nem áll messze az angolszász kultúra hegemoniájának deklarálása sem. Ez a megbúvó értelmezés adhat táptalajt a rasszista mozgalomnak és minden olyan potenciális törekvésnek, ami a brit magkultúra hegemoniáját kívánja biztosítani.

Schech és Haggis 2001-es munkájukban a kérdést máshogyan feltéve igen figyelemreméltó következtetésre jutnak. Érvelésük szerint a hivatalos multikulturális politika az angolszász értékeken alapul, gyökereit ott találhatjuk meg, ezért a logikája asszimilációs. A társadalom tagjainak mindennapi élete, mindennapi multikulturalizmusa azonban azt mondja, hogy

emberi mivoltában mindenki azonos, és mindenki része az ausztrál nemzetnek. Mivel a társadalom összetétele állandóan változik, ezért nem lehet a multikulturális politikához való asszimilálódásról beszélni. Ezért a kérdés nem a monokulturalizmus és multikulturalizmus párharca, hanem az, hogy ki, pontosabban melyik közösség uralja a társadalmat. Azaz az angolszász gyökerű lakosság meddig tolerálhatja a kulturális különbségeket a nemzeti egység megőrzése mellett. A szerzőpáros szerint a monokulturalistól a multikulturális Ausztráliáig megtett út alapvetően fehér, mivel a multikulturális elemek más európai elemeke ötvözését jelentik. Úgy látják, hogy a multikulturalizmus politikája egy, a II. világháború utáni európai betelepülők érkezésére, nem pedig az 1960-as évek végén megjelenő gazdasági és társadalmi problémákra együttesen adott válasz. Ezért Schech és Haggis szerint a multikulturalizmus az európai és az angolszász kultúra találkozásának menedzselése. A hivatalos multikulturális politika célja pedig az, hogy a kulturális hegemoniát az ausztrál nemzet monokulturális vízióján keresztül tartsa fenn.

Tény, hogy a multikulturalizmus politikájának megjelenését megelőző integrációs időszakban a domináns angolszász és a kisebbségi kontinentális európai kultúra hatott egymásra. Az ázsiai hatás még nem volt érzékelhető az ázsiai lakosság alacsony száma miatt. A multikulturalizmus deklarálásának időpontjában a multikulturalista tapasztalat még csak a bikulturális környezetre hatott ki ebben az értelmezésben. Azonban a bevándorláspolitikával párhuzamosan történő liberalizálása már arra enged következtetni, hogy a multikulturalizmus politikája inkább reaktív, mint proaktív. Azaz inkább a problémák felmerülése előtt kívánja azokat megelőzni, mintsem azokat felmerülésüket követően megoldani. Képes az állandó változásra, mivel a találkozó kultúrák önmagukban is, illetve az interakciók során is folyamatos átalakuláson mennek keresztül. Dinamikus mivolta előrejelzi a potenciális konfliktusokat, és magában hordozza kiküszöbölésüket, megjelenésük esetén pedig megoldásukat. Ha Schech és Haggis megállapítását elfogadnám, akkor azt állítanám, hogy az ausztráliai multikulturalizmus nem képes befogadni a nem európai és nem angolszász bevándorlókat. Maguk a bevándorlók is inkább egy harmadik felet nehezebben elfogadó, kevésbé dinamikus környezetet találnának. A bevándorlási arányok azonban nem ezt mutatják.

Mindazonáltal az ausztráliai multikulturalizmusról nem lehet azt állítani, hogy az elméletek tiszta és tökéletes megjelenése. Az identitás meghatározásának kérdése, a kísérő jelenség ereje vagy a Tampa-ügyben megmutatkozó emberi jogi probléma mind orvoslásra várnak.

A gyógyírt a 2007. novemberi választásokon győztes Munkáspárt hozhatja el. Kevin Rudd 2007. decemberi kormányalakításának napján bejelentette, hogy Ausztrália aláírja a kiotói

jegyzőkönyvet.(Rudd [2007]) Mindez nemcsak azért fontos, mert a világ egyik nagy szennyezőanyag kibocsátó országa csatlakozik a jegyzőkönyvhöz, hanem azért is, mert elődje, a Howard-kormány elzárkózott ettől az aktustól. A tartózkodó országok esetében a távolmaradás oka gazdasági. A környezetvédelmi plusz beruházások igen jelentősen terhelnék a vállalatokat, az erősebb szabályzások pedig népszerűtlenné tehetik a kormányt, amint a vállalatok további költségeiket az árakba beépítve jelennek meg termékeikkel.

A zöldebb gondolkodás, a multilaterális összefogás erősítése a baloldali politika jellemzője, amely éles ellentétben áll a Howard-féle konzervatív vonallal. Ez azonban nemcsak a környezetvédelem kérdésében jelent meg a kormányváltást követően. A multikulturalizmus politikájának és a Howard-kormány korábbi lépéseinek revíziója megkezdődött.

Ennek egyik lépése az ausztrálok és az őslakók viszonyának rendezése. A multikulturalizmus politikája a toleranciáról szól. Arról a toleranciáról, amelyet az őslakók irányába is ki kell terjeszteni (más kérdés, hogy az identitás összehangolása mennyire lehet eredményes). Az őslakók helyzetét azonban nemcsak a földek visszaadásával és speciális helyzetüket kinyilvánító törvényekkel lehet rendezni. Az ausztrál történelem elmúlt két évszázadában az őslakókat kirekesztő politikáért Kevin Rudd kormányfő a szövetségi törvényhozásban 2008. február 13-i beszédében az ausztrál nép nevében bocsánatot kért az őslakóktól ezekért a tettekért. (Rudd [2008]) Ez a gesztus eddig példanélküli volt az ausztrál politikai életben, és szimbolikus jelentősége messze túlmutat minden földtörvényen vagy szociális juttatáson.

A Rudd-kormány szintén szembefordult a korábbi politikával, amikor a Tampa-ügy folytán kialakított ún. csendes-óceáni stratégiát eltörölte, és a naurui táborban élő menekülteket Auszália földjére engedte. Így a korábban a nemzetközi menekültek emberi jogaira vonatkozó egyezményekbe ütköző gyakorlat megszűnik, és Auszália ismételten onshore módon bírálja el az odaérkező menekültek esetét. (Rummery [2008], Evans [2008]) Mindez azonban nem jelenti azt, hogy növelné a menekültvízumok számát, vagy nagyobb hajlandóságot mutatna a nem képzett munkavállalók befogadására.

Ám a kormányzat továbbra is kiemeli, hogy a gazdaság teljesítőképességének fokozása érdekében fenn kell tartani a jelenlegi bevándorlási rendszert. (Workpermit [2008]) Azaz a Rudd-kormány nem kívánja lényegesen átalakítani a Howard-időszakban létrehozott igen erősen gazdasági megfontolásokra épülő bevándorláspolitikát. A bevándorláspolitikai változásai miatt egyre heterogénebb lakosság konfliktusainak békés kezelését és a heterogenitást a közsférában homogenizáló ausztrál multikulturalizmus gazdasági hatékonyságot fokozó hatását egyelőre kritizálja, sőt támogatja a munkáspárti kormány. Az emberi jogok szélesebb körű elismerése és érvényre juttatása egy szociáldemokrata párt

értékrendszerének egyik meghatározó eleme. Azonban nem változtatja meg az ausztrál multikulturalizmus jellegét, annak lényegi gazdasági vonatkozásait, ami miatt az ausztrál multikulturalizmust a gazdasági multikulturalizmusnak nevezem.

6. EGY MODELL ELEMEI

Disszertációmban arra vállalkoztam, hogy kritikai szemmel foglaljam össze a multikulturalizmus elméleti kérdéseit, megkeressem az egyes elméletek kapcsolódási pontjait, és feltárjam azokat a kérdéseket, amelyeket az elméletek nem, vagy csak hiányosan tárgyalnak.

Az állam és társadalom viszonya, a közös kultúra, identitás, a közös nyelv olyan metszéspontokat jelentettek az elméletekben, amelyekre alapozva meg lehetett határozni a további kutatás irányát. Egyrészt azt, hogy ezek az elemek mennyiben képesek a napi gyakorlat szintjén hatékonyan működni, másrészt rávilágítani arra, hogy milyen hiányosságaik vannak. Ezen hiányosságokat továbbgondolva lehet csak eljutni következő magyarázó faktorok beemeléséhez.

Azonban ha a gyakorlati működést kívánom összevetni az elmélettel, akkor azt csak az esettanulmány tanulságaiból tudom megtenni.

Ausztráliában az elmélet és a gyakorlat találkozik. A hivatalos multikulturális politikát egy bevándorlóállam vallja magáénak. Egy olyan bevándorlóállam, amit bevándorló jellegéből adódóan Raz kizárt a multikulturalizmus politikáját kulturális szempontból hatékonyan alkalmazni képes országok köréből.

Raz azzal érvel, hogy a bevándorlótársadalmakban a bevándorlók nem kívánják megőrizni kultúrájukat. A tolerancia – meglátása szerint – csak a liberalizmus egyik, a kulturális különbségekre adott válasz, ahol a kisebbségek életformájának támogatása csupán addig tart, ameddig az konfliktusba nem kerül a domináns kultúrához tartozóéval. A meg nem különböztetés, az egyének alapvető szabadságjogainak középpontba állítása szintén nem alkalmas arra, hogy teljes választ adjon az etnikailag sokszínű országok ideális társadalommodelljére. Csak a multikulturalizmus az, ami jellegénél fogva képes a különálló, életképes kultúrák fennmaradását biztosítani. Szükségesnek tartja ebben, hogy az egyén egy közösség tagjaként tudja meghatározni önmagát, mivel ez a közösség adja az egyén szocializációjának alapját, ismerteti meg vele a választási lehetőségeket. Így a kultúra határozza meg az egyén identitását. Természetesen több kulturális közösség, több kulturális identitás együttélése során elkerülhetetlenek a konfliktusok. Ezek a konfliktusok azonban hozzátartoznak a multikulturalizmushoz, ami vallja az értékpluralizmust, és így a konfliktusok ellenére is ugyanúgy értékesnek tart minden kulturális formát. A konfliktusok mellett mindazonáltal a különböző kulturális közösségek és tagjaik kölcsönösen tisztelik,

elismerik egymást, ami az elnyomó vagy illiberális gyakorlatot folytató kultúrákra igen nagy nyomást gyakorol, hogy azok változtassanak szokásaikon, életvitelükön. Ide tartozik az egyének jogának biztosítása is a kultúra, a kulturális közösség szabad elhagyására. Mivel a fejlődés, a változás minden kultúrában benne rejlik, ezért ez nem irreleváns elvárás.

Raz multikulturalizmus felfogása megegyezik az ausztrál modell sajátosságaival. Több kulturális identitás létezik egy időben és egy térben, megnyilvánul az értékpluralizmus. Megvalósul egymás tisztelete és elismerése, az egyének kultúrájukat szabadon gyakorolhatják. Az egyén ezen keresztül szabadon megválaszthatja azt is, hogy melyik közösség tagja kíván lenni, s melyik közösségben akarja gyakorolni kultúráját. Feltételei megvalósulnak egy olyan országban, amit Raz eleve kizárt a multikulturalizmus megvalósítására képes társadalmak sorából.

Érvelésének alapja, a bevándorlók elvándorlási döntése a bevándorlótársadalmak esetében nem érvényesíthető. Raz a bevándorlótársadalmak migránsainál azt feltételezi, hogy elhagyják kultúrájukat. És azzal, hogy arról lemondanak, eltaszítják maguktól, nem kívánatosnak, életképtelennek tartják azt. A bevándorlók migrációs motiváltsága azonban ennél összetettebb.

Döntésük alapja elsősorban gazdasági. Jobb életkörülményeket, megélhetést várnak, amit anyaországukban nem találnak meg. A fogadó ország munkalehetőségein és az ott megszerezhető béreken keresztül kívánják megvalósítani céljaikat. Ennek során szükségszerűen el kell fogadniuk a fogadóország gazdasági életének szabályait, amibe beletartozik a munkahely hivatalos nyelve, a gazdasági szervezetek kultúrája és a munkakultúra is. Alkalmazkodniuk kell a jogrendszerhez és a politikai rendszerhez is. Azaz bizonyos fokú asszimilációt vár el tőlük a fogadó ország, ami a közszférába való beilleszkedést jelenti. Ausztráliában a közszférába tartozást a multikulturális értékek elfogadása jelenti és az ezekkel járó jogok és kötelezettségek vállalása. Jogok közt definiálva a következőket: 1. kulturális identitás, azaz minden ausztrál joga saját kulturális örökségének, nyelvének és vallásának ápolása, 2. társadalmi igazságosság, azaz a minden ausztrál számára egyenlő bánásmód és lehetőségek faji, etnikai, kulturális, vallási, nemi vagy születési helyre való tekintet nélkül, illetve 3. kulturális sokszínűséget kihasználó gazdasági hatékonyság. Ezen jogok élvezetével szemben állnak az ausztrál társadalom tagjainak kötelezettségei, mint az alkotmány rendelkezéseinek tiszteletben tartása, a jogállam elfogadása, a tolerancia, az egyenlőség (nemek közötti is) elismerése, a parlamentáris demokrácia és az angol mint nemzeti nyelv elfogadása, illetve a szólás- és vallásszabadság tiszteletben tartása.

A közszférában érvényesülő jogok és kötelezettségek nem kívánják meg a kultúra elhagyását, csak a közös kultúra értékeinek elfogadását. A közszférától különválasztott magánszférában a bevándorlók szabadon gyakorolhatják kultúrájukat, nincsen szükség annak feladására.

A migránsok gazdasági motivációi tehát nem ütköznek kulturális jogaik gyakorlásának szabadságával a multikulturális társadalmakban. Így a multikulturalizmus modellje kiterjeszthető a bevándorlótársadalmakra is, nemcsak a konszociációs társadalmak esetében értelmezhető. Azaz a multikulturalizmus létezik a bevándorlótársadalmakban, sőt, hosszú távon életképesnek bizonyul.

Az ausztráliai esettanulmánnyal azonban nemcsak az a célom, hogy a multikulturalizmus életképességét vizsgáljam ebben a társadalomban, de az is, hogy jellegét kutatva feltárjam azokat a pontokat, amelyek kiemelése tökéletesítheti a multikulturalizmus-modelleket.

A migránsok és a domináns társadalom találkozásánál könnyen kialakulhatnak társadalmi feszültségek. Feloldásuk a bevándorlás jellegéből adódóan egyszerre gazdasági és állami feladat. Gazdasági, hiszen a regionális fejlődésnek, a munkahelyek teremtésének öngerjesztő folyamata megoldásként szolgálhat az elosztási kérdésekben, míg a kulturális jellegű konfliktusokban az állam a multikulturális szemlélet meghonosításával eredményezhet megoldást. Pusztán egyik vagy másik kísérlet nem lehet célravezető, mivel vagy az elosztási, vagy a kulturális oldal marad megválaszolatlan.

Az ausztrál modell sikere a kettős megoldásban keresendő. A multikulturalizmus közpolitikákba való bevezetése az 1970-es évek közepétől párhuzamosan folyt a gazdasági igényeket figyelembe vevő bevándorláspolitikai-tervezéssel. Mégis, húsz év múltán a gazdaság teljesítménye egyre hullámozóbbá vált, és ismét felvetődtek az 1960-as évekig jellemző rasszista kérdések. Ezért feltehető a kérdés: melyek voltak azok a tényezők, amiket az ausztrál multikulturalizmus modellje figyelmen kívül hagyott. Miért vezetett ezek figyelmen kívül hagyása társadalmi és gazdasági konfliktusokhoz?

A multikulturalizmus modelljét továbbgondolva ezért további dimenziókat vontam be a vizsgálódásba, aminek eredményeképpen egy tízfaktoros modellt állítottam fel. A vizsgált tényezők a következők: történelmi tapasztalat, az emberi jogok értelmezése, az identitás gyökerei, az oktatási anyag, a demokrácia működése, a politikai közösség, az állampolgárság, a hivatalos nyelv, a közös kultúra, illetve a kísérőjelenségek erőssége. Ebben új elemként a történelmi tapasztalat, a kísérőjelenség, az emberi jogok értelmezése, a demokrácia, az állampolgárság és a politikai közösség jelenik meg.

A *történelmi tapasztalat*, az etnikai közösségek együttélésének tapasztalatai meghatározzák a közösségek együttműködési készségét. Komoly történelmi sérelmek esetében nehezen

alakítható a viszony, az együttélés teljes újraértékelésére van szükség. A viszony lehet konfliktusos, azaz amikor egyik közösség a másik fölött társadalmi-kulturális uralmat gyakorolt, azaz a többi közösség fölött asszimilációs politikával akart hatalmat gyakorolni és befolyásolni azok életét. Azonban ha tiszteletben tartotta a domináns közösség a kisebbségi közösségek jogait, kulturális identitását, értékeit, azaz bizonyos fokú kulturális autonómiát (akár a magán-, akár a közszférában) biztosított számukra, a multikulturális átalakulás más jelleget kap. Azaz nem a korábbi sérelmek orvoslását kell szem előtt tartania, hanem ennek az addig élvezett autonómiának a lényegi átalakítása szükségeltetik.

Mivel maga a multikulturalizmus egy új válasznak tekinthető, egy olyan megoldási lehetőség, ami a korábbi állapotokhoz képest békés körülményeket teremt, megalapozza az etnikai-társadalmi harmóniát. Ezért egy konfliktusos történelmi tapasztalatot kell feltételeznünk, amelyre magát a választ keresték, és ahol a választ a multikulturalizmus jelenti. Ausztrália esetében a fehér Ausztrália politika rasszista és asszimilatív jellege megfelel ennek a feltételezésnek, azaz egy súlyos konfliktusos helyzetből kiutat kereső környezetben születik meg a multikulturális politika. A korábbi gyakorlat eltörlése csak a társadalom egy kis részét érinti negatívan – ahol elsősorban a rasszista politikát folytató Egy Nemzet párt szavazóbázisára kell gondolnunk. A konfliktus azonban nem szűnt meg teljesen. Feléled, ha az egykori domináns közösség tagjai gazdasági, kulturális, politikai vagy társadalmi szempontból fenyegetést éreznek a bevándorlók részéről.

A multikulturalizmus *kísérőjelensége* tehát Ausztráliában is jelen van. Kérdés azonban, hogy kezelése hogyan illeszkedik a multikulturális modellbe. A liberális-demokratikus alapok értelmében a véleménynyilvánítási szabadság körébe tartozik, ezért korlátozása nem megengedett. Az oktatási anyagok és a társadalmi toleranciaszint maximálisra emelése következtében pedig igen gyenge formában jelenhet csak meg. Ausztrália példája mégis ellent mond a multikulturális modell jellegéből következő megjelenésnek. Egy szabad, de erős megnyilvánulásról kell beszélni az ausztrál esetben. Azaz ebben a vonatkozásban a jelenség erőssége azt mutatja, hogy a társadalom toleranciaszintjét nem tudják teljesen befolyásolni a közpolitikák. Azaz a multikulturális politikák tervezőinek egy nehezen kiszámítható, hol erősödő, hol gyengülő faktorra kell számolniuk.

Az emberi jogok értelmezése, az univerzalista és relativista felfogások ütközése esetében a multikulturalizmus modellje az univerzalista gondolkodás mentén épül fel. Ausztrália univerzalista felfogása illeszkedik a modellhez. Az emberi jogi gyakorlatok megítélésénél azonban nem lehetünk sem túlzott relativisták, sem túlzott univerzalisták. A relativista álláspont feltételes elfogadása, azaz az egyes esetek külön-külön történő vizsgálata és a

körülmények pontos feltárása teszi csak lehetővé azt, hogy a modellből ne zárjuk ki eleve azon kultúrákat, amelyek nem a liberális-univerzalista álláspontot támogatják. Azaz Ausztrália esetében a liberális angolszász kultúra emberi jogi univerzalizmusával szemben a bevándorlás folyamánként megjelennek olyan kultúrák is, amelyek másként gondolkodnak az emberi jogokról. Ezért a konfliktusok megelőzése végett igen fontos, hogy az ausztrál multikulturalizmus egyik alapjaként a demokrácia és az ausztrál jogrendszer elfogadása szerepel. Mindazonáltal a társadalomba „még be nem fogadottak” nem élvezhetik ennek előnyeit, és kirekesztő magatartással szembesülnek. Az emberi jogok értelmezése tehát nem lehet akadálya a multikulturális politika megvalósulásának, de jelentősen befolyásolja a gyakorlatban létrehozott politika jellegét, az elméleti modellhez való viszonyát.

A *demokrácia működése* szintén többes módon megközelíthető kérdés. A politikai rendszerek demokráciákra és diktatúrákra osztása megnehezíti azon országok besorolását, ahol a gyakorlatban keverednek az autoriter és a demokratikus elemek. A demokratikus intézményrendszerek, az érték- és érdekluralizmus, a vélemények szabad megnyilvánulása nélkülözhetetlen elemei a többnemzetiségű társadalmaknak. Ezen eszközök használata teszi lehetővé, hogy mindegyik etnikai közösség egyenlő lehetőségek mentén kapcsolódjon a politikai közösséghez, érdekeit képes legyen megjeleníteni és képviselni.

Ausztráliában maga a politikai közösség is folyamatosan formálódik az új kultúrák hatására. A demokratikus értékek azonban nem jelentenek olyan pontot, amelyet érinthetnének ezen változások. A jogrendszer és a liberális-demokratikus elvek elfogadása a politikai közösséghez tartozás feltételeként jelenik meg. Ám a demokrácia problémákat is vet fel: nem szab gátat egy szélsőségesen rasszista nézetrendszert valló pártnak sem a véleményszabadság és az értékluralizmus megjelenésének biztosítása miatt. Egy rasszista párt megjelenése pedig a társadalomban addig szunnyadó konfliktusokat kiélezheti megfelelő állami-kormányzati válasz hiányában.

A *politikai közösség* kérdésében fontos szerepet kapnak a kohéziós erők. Egyes teoretikusok a közös kultúrát a politikai közösségből kiemelő modelljei az intézményeken és azok működési elvein keresztül teremtik meg a politikai közösség koherenciáját. Ausztrália politikai közösségére azonban már nem alkalmazható ez a szemlélet. A politikai közösséget a magánszférától tudatosan elválasztó ausztrál politika igényli a politikai közösség kohéziós elemeinek erősítését, ezért az ausztrál identitással párhuzamosan az ausztrál kultúrát, a politikai közösség közös kultúráját és identitását is fejleszti és alakítja multikulturális programjaival.

Az állampolgárság ennek szimbolikus megfogalmazása. A politikai közösséghez tartozás nemcsak az állampolgárok és nem állampolgárok közti választóvonalat teremti meg, hanem erősíti a kapcsolatot az etnikai közösségek tagjai között is, akik etnikai különbségük ellenére egy állampolgári közösségbe tartoznak. Az ausztrál állampolgárság megszerzése nemcsak gazdasági előnyöket hordoz, de kifejezi a multikulturális Ausztráliához való tartozást, ahol kulturális vagy vallási, etnikai háttér nem jelent megkülönböztetési alapot – sem pozitív, sem negatív értelemben. Az ausztrál állampolgárság szimbolikus tartalmával a politikai közösség egyik integráló tényezője a hivatalos nyelv mellett.

A történelmi tapasztalat és a kísérőjelenség szoros kapcsolatban állnak. Meghatározzák a multikulturalizmus politikájának széles körű sikerességét. Az emberi jogok kérdése pedig külön értelmezést kap a társadalomnak már tagjai és még nem tagjai esetében. A demokrácia, az állampolgárság és a politikai közösség definiálása továbbá olyan elemek, amelyek magának az ausztrál multikulturális politikának az alapját képezik, és a kormányzati dokumentumok szerint ezeken keresztül érvényesíthető magának a politikai sikeressége is. Összekötik a bevándorlókat a domináns közösség tagjaival, egy új, nagy ausztrál közösségben határozva meg őket. A legfőbb kérdés ezért Ausztrália esetében az, hogy a multikulturális társadalmak politikai közösségének konstruált identitása mennyire képes követni a társadalmi változásokat. Az ausztrál válasz a változások folyamatos kontrollálása a bevándorláspolitikai alakításán keresztül úgy, hogy közben változatlanul fenntartja a közsférában érvényesülő jogokat és kötelezettségeket.

IRODALOM

Adams, William Y.–Van Gerven, Dennis P. –Levy, Richard S. [1978]: The rethreat from migrationism. *Annual Review of Anthropology*, Vol. 7, pp. 483–532.

Advancing the national interest. Australia's foreign and trade policy white paper.
<http://www.dfat.gov.au/ani>

An Act providing for the granting of Traditional Aboriginal Land in the Northern Territory for the benefit of Aboriginals, and for other purposes. (No. 191 of 1976)
<http://www.foundingdocs.gov.au/item.asp?dID=57>

Australia population. <http://www.populstat.info/Oceania/australc.htm>

Australian Bureau of Statistics (ABS) [2006]: *2006 Census of Population and Housing.*
<http://www.abs.gov.au/AUSSTATS/abs@.nsf/ProductsbyReleaseDate/31F044AE7B6E1518CA257306000D610C?OpenDocument>

Australian Bureau of Statistics [1996]: *Australian Social Trends.*
<http://www.abs.gov.au/ausstats/abs@.nsf/2f762f95845417aeca25706c00834efa/e2f62e625b7855bfca2570ec0073cdf6!OpenDocument>

Australian Bureau of Statistics [2008]: *Age distribution of population.*
<http://144.53.252.30/AUSSTATS/abs@.nsf/7d12b0f6763c78caca257061001cc588/72097B9A70C71596CA2573D20010FD0A?opendocument>

Australian Citizenship Act 2007. Act No. 142 of 2007.
<http://www.comlaw.gov.au/comlaw/Legislation/ActCompilation1.nsf/0/2083D6A397CA0B74CA2573680020939D?OpenDocument>

Australian Election Commission [1999]: *1999 Referendum Report and Statistics.*
www.aec.gov.au/Elections/referendums/1999_Referendum_Reports_Statistics/Key_Results.htm

Australian Ethnic Affairs Council [1977]: *Australia as a multicultural society.*
http://www.multiculturalaustralia.edu.au/doc/auscouncilpop_2.pdf

Australian Immigration News (AIN)
http://www.migrationexpert.com/Australia/Visa/news_details.asp?newsID=173&archive_month=9&archive_year=2007&older=0

Australian Visa Bureau (AVB) [2007]: *General Skilled Migration Programme Changes – effective 1 September 2007.* <http://www.visabureau.com/australia/visa-changes.aspx>

Ausztrália alkotmánya. <http://www.aph.gov.au/senate/general/constitution>

Baehr, Peter R. [2000]: Controversies in the current international human rights debate. *Human Rights Review* (October-December) pp. 7-32.

Barry, Brian M. [2001]: *Culture and equality. An egalitarian critique of multiculturalism.* Polity Press, Cambridge.

Beer, Andrew [1998]: Immigration and slow-growth economies: the experience of South Australia and Tasman. *Australian Geographer*, Vol. 29, No. 2, pp. 223–240.

- Berry, John W. [1990]: The role of psychology in ethnic studies. *Canadian Ethnic Studies*, Vol. 22, Issue 1, pp. 8–21.
- Betts, Katharine [2003]: Immigration policy under the Howard Government. *Australian Journal of Social Issues*, Vol. 38, No. 2, (May) pp. 169–192.
- Buergenthal, Thomas [2001]: *Nemzetközi emberi jogok*. Helikon, Budapest.
- Castles, Stephen [2004]: Why Migration Policies Fail. *Ethnic and Racial Studies*, Vol. 27, No. 2, pp. 205–227.
- Champagne, Duane [2005]: Rethinking relations with contemporary nation-states. In Champagnes, Duane–Torjesen, Karen Jo–Steiner, Susan (eds.): *Indigenous people and the modern state*. AltaMira, Walnut Creek, pp. 3–24.
- Cobb-Clark, Deborah A. [2003]: Public policy and the labor market adjustment of new immigrants to Australia. *Journal of Population Economics*, Vol. 16 pp. 655–681.
- Commonwealth of Australia (COA) [1989]: *National Agenda for a Multicultural Australia*. <http://www.immi.gov.au/media/publications/multicultural/agenda/agenda89/toc.htm>
- Commonwealth of Australia (COA) [1999]: *A New Agenda for a Multicultural Australia*. http://www.immi.gov.au/media/publications/multicultural/pdf_doc/agenda/agenda.pdf
- Commonwealth of Australia (COA) [2003]: *Multicultural Australia: united in diversity. Updating the 1999 New Agenda for Multicultural Australia: strategic directions for 2003–2006*. http://www.immi.gov.au/media/publications/settle/_pdf/united_diversity.pdf
- Commonwealth of Australia (COA) [2004]: *Transnational terrorism: the threat to Australia*. www.dfat.gov.au/publications/terrorism/transnational_terrorism.pdf
- Cronin, Kieran [2004]: Defining 'group rights'. *Irish Theological Quarterly*, Vol. 69, No. 2, pp. 99–115.
- Curran, Giorel [2004]: Mainstreaming populist discourse: the race-conscious legacy of neo-populist parties in Australia and Italy. *Patterns of Prejudice*, Vol. 38, No. 1, pp. 37–55.
- Department of Foreign Affairs and Trade (DFAT) [2005]: *Australia's trade with East Asia*. http://www.dfta.gov.au/publications/stat-pubs/trade_eastasia.html
- Department of Immigration and Citizenship (DIC) [2007a]: *Australian Values*. <http://www.immi.gov.au/living-in-australia/values/index.htm>
- Department of Immigration and Citizenship (DIC) [2007b]: *Life in Australia*. http://www.immi.gov.au/living-in-australia/values/book/english/lia_english_full.pdf
- Department of Immigration and Citizenship (DIC) [2007c]: *Settler arrivals 1996–97 to 2006–07 – Australia: states and territories*. <http://www.immi.gov.au/media/publications/statistics/settler-arrivals/settler-arrivals-0607.pdf>
- Department of Immigration and Multicultural Affairs (DIMA) [2001]: *Immigration: Federation to Century's End (1901–2001)*. <http://www.immi.gov.au/media/publications/statistics/federation/index.htm>
- Department of Immigration and Multicultural and Indigenous Affairs (DIMIA) [é. n.]: *Over fifty years of post-war migration*. http://www.multiculturalaustralia.edu.au/doc/dima_50years.pdf

- Department of Immigration and Multicultural and Indigenous Affairs (DIMIA) [2002]: *Australian immigration – consolidated statistics*.
<http://webster.immi.gov.au/media/publications/statistics/consolidated-statistics/index.htm>
- Department of Immigration and Multicultural and Indigenous Affairs (DIMIA) [2003]: *Immigration, Population and Citizenship Digest*.
<http://webster.immi.gov.au/media/publications/statistics/digest/index.htm>
- Dollery, Brian–Soul, Stephen [2000]: Local government and regional inequalities. *Australian Journal of Social Issues*, Vol. 35, No. 2 (May)
- Downer, Alexander [2005]: Securing Australia’s interest – Australian foreign policy priorities. *Australian Journal of International Affairs*, Vol. 59. No. 1. (March) pp. 7–12.
- du Troit, Cornél W. [2004]: Diversity in a multicultural and poly-ethnic world: challenges and responses. *Religion Theology*, Vol. 11, No. 3, pp. 239–255.
- Dunay Pál–Kardos Gábor–Kende Tamás–Nagy Boldizsár (szerk.) [1991]: *Nemzetközi jogi szerződések és dokumentumok*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
- Dyster, Barrie–Meredith, David [1990]: *Australia in the international economy in the twentieth century*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Economist* [2003]: Keeping them out. Vol. 367, Issue 8322 (5 March)
- Econtech [2006]: *The economic impacts of migration: a comparison of two approaches*.
http://www.econtech.com.au/information/Industry/Econtech_Comparison_Report.pdf
- Egedy Gergely [2000]: *Ausztrália története*. Budapest, Aula.
- Evans, Chris [2008]: *Last refugees leave Nauru*. (8 February)
<http://www.minister.immi.gov.au/media/media-releases/2008/ce08014.htm>
- Fact Sheet 20. *Migration programme planning levels*. <http://www.immi.gov.au/media/fact-sheets/20planning.htm>
- Fact Sheet 24. *Overview of Skilled Migration to Australia*.
http://www.immi.gov.au/media/fact-sheets/24overview_skilled.htm
- Fact Sheet 60. *Australia's Refugee and Humanitarian Programme*.
<http://www.immi.gov.au/media/fact-sheets/60refugee.htm>
- Fact Sheet 60a. *Changes to the Special Humanitarian Programme*.
http://www.immi.gov.au/media/fact-sheets/60achanges_special_humanitarian.htm
- Fact Sheet 61. *Seeking Asylum within Australia*.
<http://www.immi.gov.au/media/fact-sheets/61asylum.htm>
- Fact Sheet 75. *Processing Unlawful Boat Arrivals*.
<http://www.immi.gov.au/media/fact-sheets/75processing.htm>
- Fact Sheet 76. *Offshore Processing Arrangements*.
<http://www.immi.gov.au/media/fact-sheets/76offshore.htm>
- Fact Sheet 82. *Immigration Detention*.
<http://www.immi.gov.au/media/fact-sheets/82detention.htm>
- Feischmidt Margit [1997]: Multikulturalizmus: kultúra, identitás és politika új diskurzusa. In Feischmidt Margit (szerk.): *Multikulturalizmus*. Osiris–Láthatalan Kollégium, Budapest, 7–28. o.
- Fenton, Steve [2003]: *Ethnicity*. Blackwell-Politiy Press, Oxford-Cambridge.

- Fraser, Nancy [1998]: From redistribution to recognition? Dilemmas of justice in a 'post-socialist' age. In Willet, Cynthia (ed.): *Theorizing multiculturalism – A guide to the current debate*. Blackwell Publishers, Malden–Oxford, pp. 19–40.
- Fraser, Nancy [2002]: Recognition without ethics? In Lash, Scott–Featherstone, Mike (eds): *Recognition and difference*. Sage Publications, London–Thousand Oaks–New Delhi, pp. 21–42.
- Freebairn, John [1997]: Immigration and unemployment: The economic evidence. *Public Affairs Review*, Vol. 49, Issue 3 (March) pp. 19–20.
- GATT [1990]: *Trade policy review. Australia 1989*. GATT, Geneva.
- GATT [1994]: *Trade policy review. Australia 1994*. Vol. 1. GATT, Geneva.
- General Comment No. 23, UN document CCPR/C/21/Rev. 1/Add. 5.
<http://www.unhcr.ch/tbs/doc.nsf/0/fb7fb12c2fb8bb21c12563ed004df111?OpenDocument>
- Goot, Murray–Watson, Ian [2001]: One Nation's electoral support: Where does it come from, what makes it different and how does it fit? *Australian Journal of Politics and History*, Vol. 47, No. 2, pp. 159–191.
- Grant, Bruce [1969]: Toward a new balance in Asia: An Australian view. *Foreign Affairs*, Vol. 47, Issue 4, pp. 711–720.
- Greenwood, Gordon [1957]: Australia's triangular foreign policy. *Foreign Affairs*, Vol. 35, Issue 4, pp. 689–703.
- Gurry, Meg [1998]: Whose story? The struggle over authorship of Australia's Asia policies. *Australian Journal of International Affairs*, Vol. 52, No. 1, pp. 77–88.
- Gurry, Meg–Tavan, Gwenda [2004]: Too soft and long-haired? The Department of External Affairs and the White Australia policy, 1946–1966. *Australian Journal of International Affairs*, Vol. 58, No. 1 (March) pp. 127–142.
- Habermas, Jürgen [1997]: Harcok az elismerésért a demokratikus jogállamban. In Feischmidt Margit (szerk.): *Multikulturalizmus*. Osiris–Láthatatlan Kollégium, Budapest, 153–172. o.
- Hall, Stuart [1996]: Introduction: who needs 'identity'? In Hall, Stuart–du Gay, Paul (eds.): *Questions of cultural identity*. Sage Publications, London–Thousand Oaks–New Delhi, pp. 1–17.
- Halmai Gábor—Tóth Gábor Attila [2003]: *Emberi jogok*. Osiris, Budapest.
- Horne, Donald [1966]: Australia looks around. *Foreign Affairs*, Vol. 44, Issue 3, pp. 446–457.
- Howard, Bradley Reed [2003]: *Indigenous peoples and the state: the struggle for native rights*. Northern Illinois University Press, DeKalb.
- Hugo, Graeme John [2003]: Asian migration to Australia: changing trends and implications. *Scottish Geographical Journal*, Vol. 119, No. 3, pp. 247–264.
- Huntington, Samuel P. [2005]: *Kik vagyunk mi? Az amerikai nemzeti identitás dilemmái*. Európa, Budapest.
- Hurford, Chris. [1985]: Letter to the editor. *The Age*, 17 July.
- In the national interest: Australia's foreign and trade policy white paper*.
<http://www.dfat.gov.au/ini/>
- Indigenous Facts Sheet*. http://www.atsia.gov.au/Facts/docs/OIPC_FactSheet.pdf

International Organization for Migration (IOM) [2005]: *World migration – Costs and benefits of international migration*. IOM, Geneva.

Jackman, Simon [1998]: Pauline Hanson, the mainstream, and political elites: The place of race in Australian political ideology. *Australian Journal of Political Science*, Vol. 33, Issue 2, (July) pp. 167–186.

Jayaraman, Raja [2000]: Inclusion and exclusion: an analysis of the Australian immigration history and ethnic relations. *Journal of Popular Culture*, Vol. 34, No. 1 (Summer) pp. 135–155.

Jennisen, Roel Peter Wilhelmina [2004]: Macro-economic determinations of international migration in Europe. <http://dissertations.ub.rug.nl/faculties/rw/2004/r.p.w.jennisen>

Johns, Gary [2005]: Strife amid plenty: Aboriginal policy after land rights. *Review*, September, pp. 17–19.

Jones, F. L [2000].: Diversities of national identity in a multicultural society: the Australian case. *National Identities*, Vol. 2, No. 2, pp. 175–186.

Kukathas, Chandran [1995]: Are there any cultural rights? In Kymlicka, Will (ed.): *The rights of minority cultures*. Oxford University Press, Oxford, pp. 228–256.

Kymlicka, Will [1997a]: „Az állam etnokulturális semlegessége nemcsak megvalósíthatatlan, de nem is kívánatos” – Will Kymlicka kanadai filozófussal Krizsán Andrea beszélget. *Fundamentum*, 2. szám, 43–53. o.

Kymlicka, Will [1997b]: *States, nations and cultures*. Van Gorcum, Assen.

Kymlicka, Will [2000]: *Politics in the vernacular: nationalism, multiculturalism and citizenship*. Oxford University Press, New York.

Kymlicka, Will [2004]: *Culturally responsive politics*. Background paper for HDR 2004. UNDP. http://hdr.undp.org/en/reports/global/hdr2004/papers/hdr2004_will_kymlicka.pdf

Levy, Jacob T. [2000]: *The multiculturalism of fear*. Oxford University Press, Oxford.

Lopez, Mark [2000]: *The origins of multiculturalism in Australian politics 1945–1975*. Melbourne University Press, Melbourne.

Mabo and others v. Queensland (No. 2) [1992] HCA 23; (1992) 175 CLR 1 F.C. 92/014 (3 June 1992) <http://www.austlii.edu.au/au/cases/cth/HCA/1992/23.html>

MacLeod, Celeste Lipow [2006]: *Multiethnic Australia – Its history and future*. McFarland, Jefferson–London.

Manne, Robert [2002]: Reflections on the Tampa 'crisis'. *Postcolonial Studies*, Vol. 5, No. 1, pp. 29–36.

McAllister, Ian [2003]: Border protection, the 2001 Australian election and the coalition victory. *Australian Journal of Political Science*, Vol. 38, No. 3 (November) pp. 445–463.

McDonald, Peter–Kippen, Rebecca [1999]: *The impact of immigration on the ageing of Australia's population*. ANU, Canberra.

Merlan, Francesca [2006]: European settlement and the making and unmaking of Aboriginal identities. *The Australian Journal of Anthropology*, Vol. 17, Issue 2, pp. 179–195.

Migration Expert

http://www.migrationexpert.com/australia/visa/visa_australia.asp?visitor_visa=1

- National Multicultural Advisory Council (NMAC) [1997]: *Multicultural Australia: the way forward*. <http://www.immi.gov.au/media/publications/multicultural/issues97/macpaper.htm>
- National Multicultural Advisory Council (NMAC) [1999]: *Australian Multiculturalism for a New Century: Towards Inclusiveness – A report by National Multicultural Advisory Council*. <http://www.immi.gov.au/media/publications/multicultural/nmac/contents.htm>
- National Population Inquiry (Chairman Borrie, W. D.) [1975]: *Population and Australia: a demographic analysis and projection*. Australian Government Publishing Service, Canberra.
- Native Title Act 1993. <http://scaleplus.law.gov.au/html/pasteact/2/1142/top.htm>
- Native Title Amendment Act 1998.
<http://www.comlaw.gov.au/comlaw/Legislation/Act1.nsf/0/B0462D54989471C1CA256F710080A245?OpenDocument>
- Norman, Neville R.–Meikle, Kathryn [1983]: *Immigration – The crunch issues for Australia*. Committee for Economic Development of Austral, Canberra.
- O'Donoghue, Lois [1991]: Creating Authentic Australia(s) for 2001: An Aboriginal Perspective. *Social Alternatives*; Vol. 10, Issue 2 (July) pp. 19–22.
- Offe, Claus [1998]: 'Homogeneity' and constitutional democracy: coping with identity conflicts through group rights. *Journal of Political Philosophy*, Vol. 6, Issue 2 (June) pp. 190–218.
- Parekh, Bhikhu [1994]: Discourses on national identity. *Political Studies*, Vol. 42, Issue 3 (September) pp. 492–504.
- Parekh, Bhikhu [2000]: *Rethinking multiculturalism – Cultural diversity and political theory*. Macmillan, London.
- Patton, Paul [1995]: Mabo and Australian society: Towards a postmodern republic. *Australian Journal of Anthropology*, Vol. 6, Issue 1/2, pp 83–94.
- Prónai Csaba: *Migráció és kulturális antropológia*.
www.mtaki.hu/tanulmanyok/pronai_csaba/migracio_es_kulturalis_antropologia.doc
- Raz, Joseph [1997]: Multikulturalizmus – liberális szempontból. In Feischmidt Margit (szerk.): *Multikulturalizmus*. Osiris–Láthatatlan Kollégium, Budapest, 173–189. o.
- Reserve Bank of Australia (RBA) [é.n. a]: *Australian economic statistics 1949-50 to 1996-97*. Occasional Paper No. 8. Imports of goods by country.
<http://www.rba.gov.au/Statistics/OP8ExcelFiles/1-6.xls>
- Reserve Bank of Australia (RBA) [é.n. b]: *Australian economic statistics 1949-50 to 1996-97*. Occasional Paper No. 8. Exports of goods by country.
<http://www.rba.gov.au/Statistics/OP8ExcelFiles/1-4.xls>
- Richardson, James L. [1997]: *The foreign policy of the Hawke–Keating Governments: an interim review*. Working paper. ANU, Canberra.
- Rizvi, Fazal [1993]: Asia and the search for an Australian identity. *Social Alternatives*, Vol. 12, Issue 1 (Apr) pp. 23–26.
- Roach, Steven C. [2005]: *Cultural autonomy, minority rights and globalization*. Ashgate, Aldershot, Hampshire.
- Robbins, Bruce–Stamatopoulou, Elsa [2004]: Reflections on culture and cultural rights. *South Atlantic Quarterly*, Vol. 103, No. 2/3 (Spring/Summer) pp. 419–434.

- Robertson, Andrew [2006]: Australia's position in Asia: Closer than ever. *Policy*, Vol. 22, No. 2, pp. 26–32.
- Rudd, Kevin [2007]: *Ratifying the Kyoto Protocol*. (3 December)
http://www.pm.gov.au/media/Release/2007/media_release_0003.cfm
- Rudd, Kevin [2008]: *Apology to Australia's Indigenous Peoples House of Representatives Parliament House, Canberra*. (13 February)
http://www.pm.gov.au/media/Speech/2008/speech_0073.cfm
- Ruddock, Philip [2002]: The immigration policies of the Commonwealth government. *National Observer*, Spring, pp. 11–19.
- Rummery, Ariane [2008]: *Australia's "Pacific Solution" draws to a close*.
<http://www.alertnet.org/thenews/newsdesk/UNHCR/21b8b6948436d10083bb1b1651550d7e.htm>
- Schech, Susan–Haggis, Jane [2001]: Migrancy, multiculturalism and whiteness: re-charting core identities in Australia. *Communal/Plural*, Vol. 9, No. 2, pp. 143–159.
- Schierup, Carl-Ulrik [2004]: Whither to social dimension? Citizenship, multiculturalism and the stigma of social exclusion. In Milan Mesić (ed.): *Perspectives of multiculturalism - Western and transitional countries*. FF Press–Croatian Commission for UNESCO, Zagreb, pp. 17–54.
- Sherrod, Robert [1953]: Australia Puts out a welcome mat. *The Saturday Evening Post*, 27 June, pp. 36–37, 54–57.
- Shuja, Sharif [2000]: Australia's Asia policy. *Contemporary Review*, Vol. 277, Issue 1614, pp. 3–10.
- Smith, Rhona K. M. [2001]: Traditional lands and cultural rights: The Australian experience. *The International Journal of Human Rights*, Vol. 5, No. 3 (Autum) pp. 1–18.
- Soutphommasane, Tim [2005]: Grounding Multicultural Citizenship: From Minority Rights to Civic Pluralism. *Journal of Intercultural Studies*, Vol. 26, No. 4 (November) pp. 401–416.
- Spencer, Philip–Wollman, Howard [2002]: *Nationalism – a critical introduction*. Sage, London, Thousand Oaks, New Delhi.
- Spinner-Halev, Jeff [2000]: Land, culture and justice: a framework for group rights and recognition. *The Journal of Political Philosophy*, Vol. 8, No. 3, pp. 319–342.
- Tavan, Gwenda [1997]: 'Good neighbours': community organisations, migrant assimilation and Australian society and culture, 1950–1961. *Australian Historical Studies*, Vol. 28, Issue 109 (October) pp. 77–89.
- Tavan, Gwenda [2001]: 'Immigration: Control or Colour Bar?' The Immigration Reform Movement 1959–1966. *Australian Historical Studies*, Vol. 32, No. 117 (October), pp. 418–428.
- Tavan, Gwenda [2004]: The Dismantling of the White Australia Policy: Elite Conspiracy or Will of the Australian People? *Australian Journal of Political Science*, Vol. 39, No. 1 (March) pp. 109–125.
- Tavan, Gwenda [2005]: The Limits of Discretion: The Role of the Liberal Party in the Dismantling of the White Australia Policy. *Australian Journal of Politics and History*, Vol. 51, No. 3, pp. 418–428.

- Taylor, Charles [1997]: Az elismerés politikája. In Feischmidt Margit (szerk.): *Multikulturalizmus*. Osiris–Láthatatlan Kollégium, Budapest, 123–152. o.
- The Wik Peoples v The State of Queensland & Ors. Matter No B8 of 1996.*
http://www.austlii.edu.au/au/cases/cth/high_ct/unrep299.html
- Touraine, Alain [2000]: *Can we live together? Equality and difference*. Polity Press, Oxford.
- Turnbull, Nick–Wilson, Shaun [2001]: The two faces of economic insecurity: reply to Goot and Watson on One Nation. *Australian Journal of Politics and History*, Vol. 47, No. 4, pp. 512–515.
- Turner, Terence [1997]: Az antropológia és a multikulturalizmus, avagy miért törődjön a multikulturalizmus az antropológiával. In Feischmidt Margit (szerk.): *Multikulturalizmus*. Osiris–Láthatatlan Kollégium, Budapest, 109–123. o.
- United Nations Declaration on the Rights of Indigenous Peoples (A/RES/61/295).*
<http://daccessdds.un.org/doc/UNDOC/GEN/N06/512/07/PDF/N0651207.pdf?OpenElement>
- van den Bosch, Marianne–van Genugten, Willem [2002]: International legal protection of migrant workers, national minorities and indigenous peoples – Comparing underlying concepts. *International Journal on Minority and Group Rights*, Vol. 9, pp. 195–233.
- Wagner, Regine–Childs, Marilyn [2006]: Exclusionary narratives as barriers to the recognition of qualifications, skills and experience a case of skilled migrants in Australia. *Studies in Continuing Education*, Vol. 28, No. 1 (March) pp. 49–62.
- Walmsley, D. J. –Weinand, H. C. [1997]: Is Australia becoming more unequal?. *Australian Geographer*, Vol. 28, No. 1, pp. 69–88.
- Walzer, Michael [1997]: *On toleration*. Yale University Press, New Heaven-London.
- Weissbrod, Lilly [1983]: Religion as national identity in a secular society. *Review of Religious Research*, Vol. 24, No. 3 (March) pp. 188–205.
- Wilcox, Shelley [2004]: Culture, national identity, and admission to citizenship. *Social Theory and Practice*, Vol. 30, No. 4 (October) pp. 559–582.
- Williams, George [2000]: *A Bill of Rights for Australia*. University of New South Wales Press, Sydney.
- Williams, Paul [2002]: Tampa, terrorism & temptation: the Howard Government and the misuse of ‘mandate’. *Social Alternatives*, Vol. 21, No. 3 (Winter), pp. 28–34.
- Workpermit News [2008]: *Australia reviews multicultural program.*
<http://www.workpermit.com/news/2008-02-11/australia/australia-reviews-multicultural-program.htm>
- Young, Crawford [1998]: Ethnic diversity and public policy: an overview. In Young, Crawford (ed.): *Ethnic diversity and public policy: a comparative inquiry*. MacMillan Press–St. Martin’s Press, London–New York, pp. 1–31.
- Young, Mick [1987]: *Economics of immigration*. News release, Minister of Immigration, 22 April.
- Zang, Xiaowei [2000]: Ecological succession and Asian immigration in Australia. *International Immigration*, Vol. 38, No. 1, pp. 109–125.